

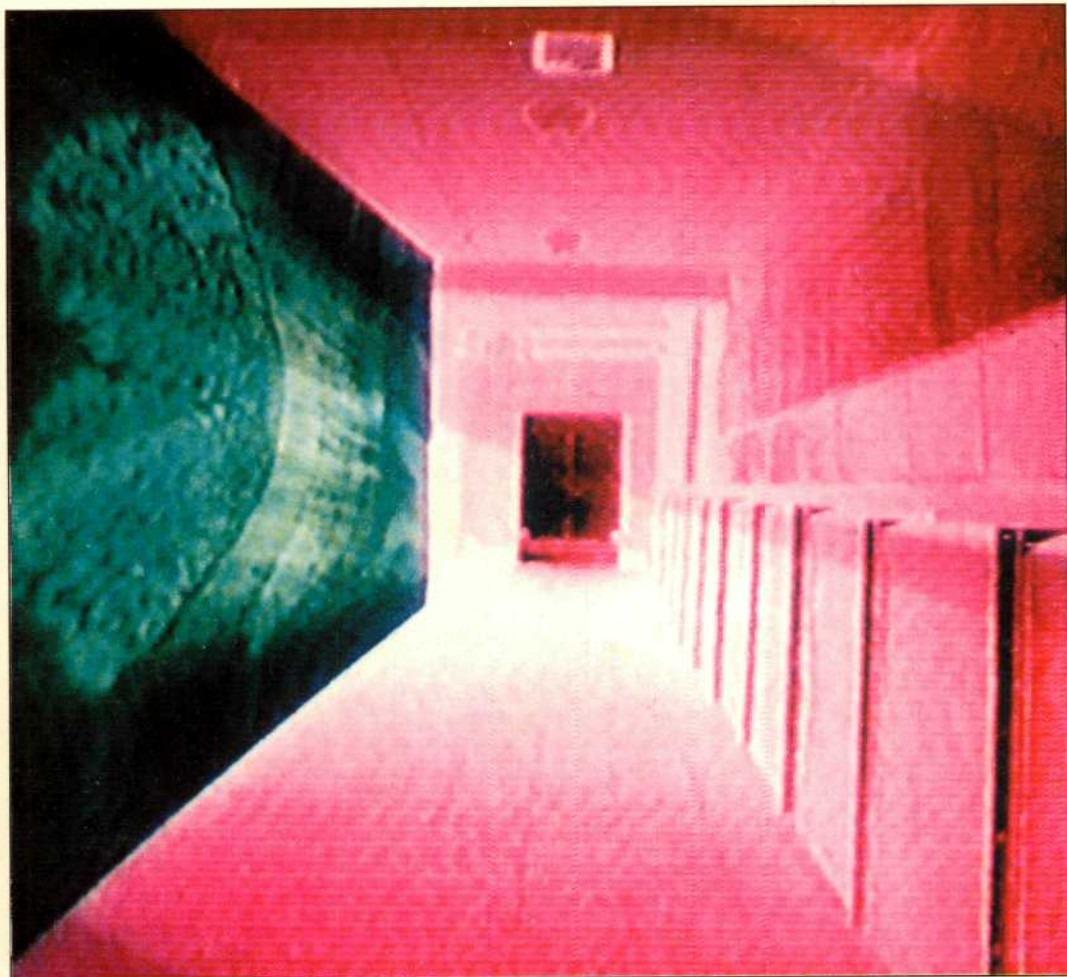
Vikerkaar

7/1995

juuli 1995

Leffly

SOOME NOOR VÄGI: 90ndate põlvkond–Nuori Voima rühma luulet, Pariis on surnud, luule meedia ja müüdi vahel. Mis eristab meid natsidest? Liberalismi saatus Soomes. Noorsoomlaste tagasitulek: ultimaatum isamaale. Hasso Krull Jan Blomstedtist. Valeria Ränik: Soome–Schlaraffenland? Lembe Hiedel silmitust saagerdamisest. Ene-Liis Semperi kunst.

Vikerkaar

Eesti Kirjariike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 10. aastakäik.

Juuli 1995. Nr 7

Sisukord

Riina Katajavuori *Erinevused* 1
Jukka Koskelainen *Luulet* 2
Jyrki Kiiskinen *Luulet* 8
Markus Nummi *Pariis, mis suri* 12
Lauri Otonkoski *Luulet* 18
Helena Sinervo *Luulet* 21
Riina Katajavuori *Luulet* 23
Rosa Liksom *Tühja tee paradiisid; BamaLama* 24
Raoul Kurvitz *Neli minutit Ene-Liisi* 39
Jukka Koskelainen *Nuori Voima-rühm. Luule meedia ja müüdi vahel* 43
Jyrki Kiiskinen *Kas aastaaeg või kliimamuutus* 47
Auli Hakulinen *Soome kõnekeelest* 51
Tuomas Nevanlinna *Mis eristab meid natsidest?* 57
Märt Kivine *Liberalismi saatusest Soomes* 64

Meie intervjuu

Ultimaatum isamaale. Armastuse pärast. *Intervjuu Jaakko Tapanisega* 74

Elav ajalugu

Lembe Hiedel *Loomingu Raamatukogu alaeast II* 79

Vaatenurk

Hasso Krull *Muinasjutuvestja esseed* 85
Jukka Koskelainen *Kai Laitinen. Soome kirjanduse ajalugu* 86
Toomas Karjahärm *Soome XX sajandil* 88

Kaleidoskoop

Valeria Ränik *Tähelepanekuid soomlase olemusest* 90
Hannu Oitinen *Reisimärkmeid ja äärelugusid* 93

Kujundus: Jüri Kaarma.

Esikaanel: Ene-Liis Semper. "Home". Kaader videost. 1995.

Tagakaanel: Ene-Liis Semper. "Home". Kaadrid videost. 1995.

RIINA KATAJAVUORI

Erinevused

Soome keelest tõlkinud Kajar Pruul

Kui rahvad kokku saavad,
räägitakse ikka sedasama:
arvuti, meie koolera
ja rahvastikuplahvatus,
juuakse ära kaugel maa vein,
vaadatakse pildid, veeretatakse väikest viisi juttu.
Räägitakse keelt, mida keegi
nii palju ei oska,
et ägestuda.

JUKKA KOSKELAINEN

Soome keelest tõlkinud Hasso Krull

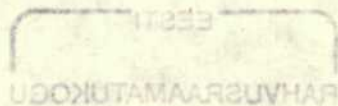
...kas sa ei näe päikeses muutust,
pilke tuleb juurde, kivi on kõvem,
aken sulab, kas sa ihulgi ei tunne muutust,
sagedus on teine, jäljed on lõppenud
ja ees on veel ainult liiv

igavene tagasitulek algab: puud kukuvad
maa naaseb vanadesse roobastesse
savi alustab uuesti kulgemist

kas sa ei märka: häälestus on muutunud,
sädemed peksavad kamarat armutumalt,
kui ärkad, kas oled ikka sama, kas oled veel
juured ja lehed, sügaval
kohisevad sooned,
kas sa ei märka

Tänagi

Taevas pole täna kedagi näha,
ainult ta sooned paisuvad ja
päikesetäpid jooksevad nahal, päikesepiigid.
Siiski olen heas vormis nagu mistahes ulgumeri.
Tiirutan ringiratast, linn kummitab oma säraga,
mastid ja vee pinnad kirjutavad üksteist.
Tiirutan, ei kedagi, pikk langev vokaal
piki kiviplaate nagu keskaja hümn
või usu puhastus. Ei kedagi –
kas talle lauldaksegi? Temale kõik need
mastid ja vete virvendus? Miski ei muutu,
basseinide vesi ei vahetu, tiirutan.
SIISKI

Reisija

Siiski olen reisija istun oma kohal
ja lasen maal libiseda See kes istus mu kõrval
pimedust nägemata teineteist nägemata
enam ei istu Maa libiseb edasi
maa pöördub süveneb mullastub
Istun ikka mööda tundeid tundeid
liikumine pühib valu pühib varjuga varjud

Olen reisija lasen maal libiseda tõusen tähtede poole
linna selginenud nägude poole virvendusse
nende vahel

– kuigi reisimine pole enam sama
mis enne Artaud eksootika aegadesse
Balmonti Mehhiko ekstaaside

Ma ei jõua pärale piirid on juba tõmmatud ees on vaid perifeeria
Olen reisija möödun vaatepiltidest istun neist läbi
liginen mingile keskusele ei igatse pärale jõuda
reisin ära pimedusest pimedasse valgusesse
piiri poole

Ultramar

Põõsad tõmbuvad tagasi kell viis, nad löövad
okkaid hõbedasse nahaloomise hetkel
ihu all müdiseb vilgas mootor
läbi silma
pudenevad taevad, vahejaamad vilksatavad
nõelasilmast läbi indiaanlase punudes
uut silmust
sõrmeotsad riivavad
kaljukitse tähtkuju, nihutavad linte
viienda päikese hävinguni
ja maakamar kõmiseb
mu sees su sees pime mateeria kumiseb
küünitan rõdult lasen
tuhka variseda
kiiskavale pealaele
mis läheb nõlvakute poole kuhu ma iialgi...

ja nende teises taevas
veri hüübib liitub leiutab intriige
mu viimase pea minekuks

Tarkade kivi

Küllap ehitatakse linn ainsa ööga üles,
lavastatakse silmapiir ja võetakse uued suunad
kasutusele. Aga sümbolid
ei kehti enam: narrilaev
veetakse merele, sadamas rōkkab muusika,
ristleja roostetab, tarkade kivi kolgib
ta põhja

ja karneval pole muud kui päästerōngad meres,
viinamarjaaiad pärsia vaibal,
sulg *mademoiselle*'i kübarasse

ja nõnda jääd sa välja välja välja
kus töötab taeva halastamatu masin
kus tänav lõheneb kotsade all
ja koirohu kaart juhib rongkäike.

Lõunarist

Kui saartele enam ei pääse,
kui parved juba lesivad tükkidena eedeni rannal
milline vein siis säilib, milline kiviliik püsib

– see on tunnistuse andmine teatri varemeil:
teekond ei lõpe iial oli lause mis
kõige rohkem viis eksiteele, jättis meid avamerele
õlekõrre hooleks, kuid see õlekõrs peab vastu

kannab teise mandri poole, selg ees,
kaktuse viis tippu tulevad lahti, tõusevad
ja ruum ei koosne enam tundidest ja suundadest

vaid on vereringe, rist mille ümber
madu muudkui keerdub ja keerdub.

Väravast

Teid jätkub nüüd mitmeks minekuks, kruusa
kruusa silmi, ja haruteest edasi
taeva vaht on mateeria.

Teadsin juba ammu enne okupatsiooni
et see on tasane maa, mis kasvatab
pöögimetsi ja soid, Rooma teid

ning oma purihammastega lõhkusid
geeniusegi värava, ükski uksehing
ei pea, kui sa usud oma jõusse, mürgisse

kui see maa pakub tuhandete arnikate,
nõgeste ja sammude all lõhkevate päikestega
teid igaks minekuks, iga

maa all peetava surmapeo jaoks.

Mõõgad

Mida asteek, mida asteek tundis
tõustes päikese poole
vaid linnusule abil.
Oleks kord kirkaim päev
mil mõõgad täratavad kokku
ja tera ulatab südameni
tean et tasus see ära anda

tasus lasta ta ära
mängima oma perele, ära.

Üle

Mis juhtub, kui kude hargneb üles
tänavad lõpevad ja algavad teised tänavad
need viivad ikka väljakuile mis
mere tagant hangivad pulbreid ja maitseaineid

Mis juhtub, kui astud üle: sa ei saa
enam tagasi pöörata, ei saa teksti parandada,
müütiline loom, nii teedki,
kerid kangad kokku ja jalutad minema,
kõnnid juba kõrvaltänavas,

juhtud lõimede taha, põiming hargneb üles
ja õhtu silm puhkeb kui...

As horas mortas

Kui sa enam ei taha näha
kui sa enam ei jää kui on veel lampe
ja asju mida painutab valgusvihk

valguskildudesse, terasvatti, põskedesse
kui ööd veel jätkub nagu rauda
et on veel süda ja selle jaoks süütenöör

ja keerad ja keerad seda ümber sõrme
ja sünnid ja muutud nagu täht
kukub otse elunditesse ja mida ma ei

saa öelda ütlen nõlvaku kõrvale
ja igivanad rattad tümisevad läbi keha
kui sa enam ei (... vähemalt nõnda pöörleb ratas)

Märki

nõnda kui sa ainsa žestiga lammutad päikese
nõnda kui sõnad, epohhid ja marmorlinnad
enam ei taha siia sisse mahtuda

nõnda sa tulid ja läksid läbi pooride
nõnda muutub tähtede mass, nõnda küsid
üha siis galaktikad eemalduvad teineteisest

ja nõnda jääb kõik öeldamatu sõnadesse
laadib ja tühjendab meid kui see suur masin
mis pandi häälede ja unustati keskaega

nõnda ma ei leia nüüd objekti nagu pime materia
liigub silmast silma,

nõnda kui su žest ja su žest ja

...

JUKKA KOSKELAINEN (1961) on avaldanud luulekogu "Ringkääk" (Kierros; 1995). Olnud 1991–1994 ajakirja Nuori Voima peatoimetaja, avaldanud seal mitmeid artikleid ja arvustusi (muuhulgas näiteks Emil Tode "Päärirügist") ning tõlkinud Paul Celani, Octavio Pazi jt luulet. Kirjutab kirjanduskriitikat ka Helsingin Sanomat'ele. **K.P.**

} luid

JYRKI KIISKINEN

Soome keelest tõlkinud Kajar Pruul

sa oled pasunaleek
areenihaisus ja taod
mu südame trummi
taod nagu hull
tema laupa vastu seinä
sa oled pilk
mis libiseb
üle tuulest räsitud lauskmaa
hommiku jäävalguses
sa oled söestunud mets
ma olen
kapjade alt pritsiv pori

ma olen pistoda helk
ega näe
ma olen plahvatav kolp
ega näe, ega kuule
taod mu südame trummi
kahe käega
lööd takti, marsi takti
nii kaugele kui kestab öö
toore heameele poole
mis haarab maailma
lõhkise kolba lõhna poole
ratsutame
röövlooma rahuloleva niutumise poole
see pöördub sisse
selle maitse jääb ninasse ja neelu
me oleme
plahvatuste esteetika

kuni satume valguse maale
kus imelik vaikus
pigistab pead ja sunnib
meid lahku
jooksen
jooksen ikka kaugemale heina
higistades, hingeldades

jään tummaks
aina tihedamaks muutuva vaikuse ees
see surub end vastu mu nägu
küpse nisu värvi naine
kerkib põllult
seisatab hetkeks
ja sammub siis minu poole
paljad rinnad õõtsuvad
kui ta tõstab
tapetud sea pea oma kätele
paneb mu jalge ette
ja naeratab
ammuna pingule tõmmatud huuli

(*Runoilija vaaran rinteellä*, 1989.)

Kukun üles

Vaid üks eksisamm kasvavasse heina, ja sa
kukud oma juustest läbi, nagu mina kukkusin
vaid üks vale sõna, ja sa kukud
läbi musta augu mille sõna tegi
sõnade vahele.
Ta lõi keele tükkideks, partikliteks
sa ei saa enam millelegi osutada sõrmega
ei saa näha ega kuulda.

Oled suu mis sööb oma sõna, sõna mis sööb
oma suu, näljane suu
mis sööb oma palet.

Vaid üks vale pilk, ja sa kukud
võõrale maale, võõras kukub
läbi sinu, nagu mina
kukkusin maailma servalt ja kukun üha.

Näen nägemusi, kurbi nägusid
mustuvaid lambaid ja kivistuvaid lehtpuid
tellishooneid, mis peituvad
kibedasse suitsu. Inimesed oma koormatega
kolivad ära ja viivad surnud enestega kaasa
haiged viivad kaasa elavad
elavad viivad kaasa paradiisi.

Mälestused valetavad, seepärast ma kukun
ema nägude vahel, kukun naeratuse suunas,
aga naeratus põgeneb eest kuni lõpuni.

Mehe tähekaart

Ta on kivi, mida naine hoiab
hardalt oma käte vahel
ja suudleb,
ta on kivi, mis tunneb piina,
mille sees karjub päike,
kui keev vesi ihul põletab.
Keegi ei tohi seda puudutada.

Palve ei lähe läbi halli kivi,
kivi läheb läbi mehe
ja läbi ta palve.
Kivi sees näed tema elundeid, nad moodustavad
süsteemi, kus planeedid
tiirlevad oma ettemääratud orbiitidel.

Aeg-ajalt vilja seemnekoda
lõhkeb ja surmab armsad, surmab
tuttavad ja tundmatud.
Pimedus laotub laiali ühes tükkidega,
laieneb, viha seemned
kaugenevad üksteisest.

Taeva kivitükid
rebivad valgesse laupa jäälõhesid.
Kui tunned oma laubal kokkupõrget,
siis oled puudutanud teda,
oled kuulnud ta sõnu ja aru saanud.

Sest ta on mees,
kes läheb läbi halli kivi.

Süütu valamine

Kus me näeme unesid? Kas näeme
tähti või ruutjuurde
vangistatud päikest?
Räägin õpetlikult,

et näeksin oma soovi õpetada,
räägin valjuhäälselt,
et kuuleksin oma häält
ja oma tummust selle taga.

Loomadel on kabjad
nad ei kuula mu sõna
Nelja kapates laulavad nad
sõjalaule, .
kiidavad süütut verd
ja selle valamist,
niisama süütut
niisama süütut valamist.

Vaade jõele, tornelamust

Ta ootas, et saab mingi sõnumi, teate
sealt alt, kus naine piki jõekallast
lapsevankrit lükkas.
Kõnelesin talle. Ta tundis jõest tõusvat lehka,
nägi jumala mädanevat keha
ja tahtis last vee eest kaitsta (sest nüüd tuli
ennustuse kohaselt karta veesurma).
Ta kuulis okste nagisevat lõõtsa, kui need
tuules üksteise vastu hõõrdusid,
tundis vee väävlimitset ja tajus tolmu laskumas
enese peale, nägi puude lehituid luid
puude alt nägi ta luseid kirjatähti, oma nime
lõhenenud taeva taustal.
See oli minu sõnum.

(*Silmän kartta*, 1992.)

JYRKI KIISSKINEN (1963) on avaldanud luulekogud "Luuletaja mäenõlval" (Runoilija vaaran rinteellä; *Art House*, 1989), "Sel pole nime" (Sillä ei ole nimeä; 1990) ja "Silma kaart" (*Silmän kartta*; *Tammi*, 1992; *alapealkirjaga* Ruumiinkirjoitusta) ning Finlandia-preemiale konkureerinud romaani "Soomees" (Suomies; *Tammi*, 1994). Toimetanud koos Kari Levolaga trükki noorema kirjanduse antoloogia Ryhmä 92. 1990–1994 ajakirja Nuori Voima vastutav peatoimetaja. Avaldanud NV-s rohkesti esseid, tõlkinud Octavio Pazi, Kjell Westö, Robert Creeley jt luulet. **K.P.**

MARKUS NUMMI

Pariis, mis suri

Soome keelest tõlkinud Mart Meri

Arvasime teda esmalt loomaks. Teeserva pidi meile lähenev olend liikus algul nelja jäseme abil, vahepeal tõusis ta jälle püsti ja kõndis kahel jalal. Kui ta lõpuks oli jõudnud paarikümne meetri kaugusele – või pigem kui meie olime jõudnud tema juurde, oli ju meie liikumistempo märgatavalt kiirem –, nägime, et see oli noor naine.

Naise näojooned tekitasid vastakaid tundeid. Kaugemalt olid need tundunud õrnadena, lapselikena, justkui oleks ta varba vastu kivi löönud ja sellest nutma puhkemas. Lähemalt aga paljastus näo eriskummalisus: huuled olid tursunud ja parem silm oli must, peaaegu kinni paistetanud. Vasakki silm punetas ja vaatas kõõrdi, me polnud isegi kindlad, kas ta meid nägi. Paremal oimul oli paar porikarva juuksetutti, teine peapool oli peaaegu kiilas, mustuse alt eristusid tuhmid armid.

Liginesime naisele aeglaselt. Naine astus paar sammu püsti, kiljatas siis, tõmbus küüru ja roomas käpukil mõned meetrid edasi. Kui ta jälle püsti tõusis, märkasime, et ta riided olid räbaldunud, kleidil vereplekke.

Alles siis, kui olime naise kõrval, märkas ta meid. Ta viskus kõverasse maha ja lasi kuuldavale kummalist kiunuvat heli.

"Kas te olete haige? Kas saame aidata?" küsisime.

Pikka aega ta vaid lebas seal. Siis kergitas ta veidi pead, nii et verev vasak silm tuli nähtavale, ja hakkas koriseva häälega rääkima, nuuksudes samas nii valjult, et mitte keegi ei mõistnud ta juttu.

Ootasime, kuni kohale jõudis meie ekspeditsiooni arst, paljunäinud ja -reisinud mees, kelle suunurgas tolknes alati sigaret – justkui mingisuguse protestina arstide kutsehoiakute vastu. Ta kuulas hetke tüdruku juttu ja muutus väga tõsiseks (tavaliselt oli ta lõbus mees, võis tundide kaupa pööraseid lugusid jutustada).

"Tüdruk tuleb Pariisist, ja olukord pole üldsegi hea," rääkis arst ja pöördus taas tüdrukut kuulama. Kui tüdruk jutuga pihta hakkas, ei tahtnud sellele lõppu tulla. Ta häääl võis pikakski ajaks muutuda tuimaks, just nagu oleks ta mõnd loetelu esitanud, siis muutus see jälle korinateks ja nuukseteks. Kui tüdruk poole tunni pärast äkitselt lõpetas – me teised ei suutnud ta kõnest midagi järeldada –, sai arst asuda sõnade sisu edasiandmisele.

Olime otsinud kadunud Pariisi linna juba üle kahe kuu.

Terve linna kadumine oli tundunud arusaamatuna, nendel laiuskraadidel. See oli proovile pannud kõikide usku, oli siis usu objekt mis tahes. Meie ekspeditsioon, mida sponseeris üks Jaapani arvutifirma, oli kokku pandud

põhjalike psühholoogiliste testide põhjal. Meie hingeline vastupidavus pidi olema tippklassist. Aga selle naise jutustust kuuldes tundsimme kõik üheaegselt tahtmist maha viskuda ja ulguda.

Näis sedamoodi, et Pariis oli hävinenud.

See oli alanud köögiviljaturul, laupäevahommikus heatahtlikus tunglemises. Noor naine, kellel olid pikad piimašokolaadipruunid juuksed, lükkas müügilaudade vahel lapsevankrit. Keegi hulkur sildade alt oli eksinud rahvahulka ja proovis leida väljapääsu inimeste hulgast, kes teda põlastades vaatasid. Päikeselõõsk, rahvamurd ja turuserval joodud veinipudel panid ta komistama – otsejoones noore naise lapsevankri poole. Noor ema pööras lapsevankri kiirelt kõrvale, põrgates ise vastu tasakaalu kaotanud meest. Mõned tomatikas-tid prantsatasid maha koos nendega.

Vaatepilt oli groteskne: purustatud tomatite keskel noor kaunis naine ja lehkav, omaette vanduv pudelivend.

Paar noort meest koos naiste ja lastega kõndis parajasti mööda. Vaatepilt loomulikult esiteks tülgastas ja siis ärritas neid. Mehed vaatasid teineteise poole, algul salamisi, kiirelt pilku heites, siis, märgates oma näoilmete sarnasust, rahulikumalt. Kuigi mehed teineteist ei tundnud, ühendas neid mingisugune samasuguse tundeprintsipi tekitatud seltsimehelikkus. Ei möödunud minutitki, kui kõhklev ärritus oli muutunud teovõimeliseks otsustavuseks.

Nagu ühisel kokkuleppel andsid mehed oma lapsed naiste hoida ja klammerdusid otsustavalt vanaäti külge. Neil oli ilmne kavatsus nahk korralikult kuumaks kütta tol tüübil, kes nii jõhkralt oli tõuganud noort ema. Siiski loobusid nad sealsamas oma haardest, võibolla hügieenilistel põhjustel – vana mehe aroom oli kahtlemata vägev.

Hetkelise segaduse lõpetas kõhetu mees, kellel olid väikesed ümmargused prillid. Ta heitis teistele ülbe pilgu, kõverdas oma jalga justkui sirutuseks ja surus äkilise liigutusega oma läikiva, teravaotsalise kinga vanaätile ribidesse. Ka teised taipasid, et käte asemel võivad nad jalgu kasutada. Rütmilised hoobid suundusid maas roomava olendi poole. Ätil õnnestus siiski ette lükata mõned tomatikastid, saada tuge müügileti servast ja pääseda jalule.

Mehed vaatasid vanaäti nõutult, nende käed tõmbusid rusikasse, aga nad ei tahtnud neid määrada selle räpase näoga – üks oli minemas naisevanemate juurde lõunale, teine turuserval asuvasse jäätisekohvikusse. Siis jõugu lühim mees, kes oli tähelepanuväärselt ümarik, aga liikus kärmelt, märkas, et katkäläinud kastidest saab laudu hõlpsalt kätte. Kiire liigutusega murdis ta endale tugeva relva, ja teised järgisid eeskujul.

Vanaätt püüdis eemalduda turu serva poole, aga ta halvad elukombed said talle nüüd saatuslikuks. Noortel meestel ei olnud mingit raskust teda kinni püüda. Nad piirasid mehe ümber ja vehkisid ähvardavalt laudadega, aga ei löönud – justkui olnuks vanamees ohtlik vastane, kes võib vastu lüüa.

Siis kuuldus kusagilt naise nuttu – mitte selle noore naise, kes end segadusse sattunult tomatikastide vahelt üles nihutas, vaid ühe teise naise, kes elas

turuäärses majas. Naine tõenäoliselt nuttis mehe pärast, aga mitte vanaäti tekitatud segaduse tõttu, võib-olla nuttis ta taga oma truudusetut abikaasat või surnud isa või mida iganes. Hää! vabastas mehed pingest, ja nüüd hakkasid nad pelgamatult pudelivenda laudadega lööma.

Justkui oleks võistlus käimas olnud. Vanaäti püsis püsti uskumatult kaua, aga kolmas hästi sihitud löök kuklasse lõi ta põlvili. Kohe sellele järgnes otsetabamus vastu silmnägu ja kuuldus vastik raksatus, mis sundis osa vaatajaist hetkeks pead kõrvale pöörama. Kui nad pea tagasi pöörasid, oli vaatepilt juba meeldivam: ätt lebas maas, nagu allapoole, ja ja mehed olid jälle pääsenud jalgu kasutama.

Aga tugevamadki hoobid ei lõpetanud maas lebava keha nõrka värinat. Turuvaht ei mallanud juhtnõõre andmata jätta ja osutas oma rehaga mehe kaelale, mis paistis veel selgelt verise kukla tagant välja. Kui üks meestest valmistus andma otsustavat hoop, sirutas vanamees ootamatult oma käe ettepoole ja rebis end mööda tänavakive paarkümmend sentimeetrit ettepoole. Pahurana pidi mees võtma uue sihtimisasendi. Taas tõstis vanamees käe, aga seekord lükkas keegi taiplik turumüüjanna talle käru ette, nii et ätil polnud ruumi liikuda.

Kui mees tõstis laua, tungis noor ema kiljudes pealtvaatajate jõugust läbi ja püüdis meest takistada. Mehe üks kaaslastest tõmbas naise kõrvale – nii tormilise liigutusega, et naise juba kukkumise ajal rebenenud kleit kärises kaelaugust allapoole lõhki. Samal hetkel oli kuulda laua lajatust.

Juhuste tulemusena oli noor naine pesuväel meeste ees.

Naist kinni hoidnud mees lükkas ta – ja ühes sellega ka vastutuse – lauda kasutanud mehele. Tõukaja sõrmed olid nagu kogemata kinni jäänud naise rinnahoidja õlapaela külge: rinnahoidja rebenes naisel ült.

Häbelik liigutus, millega naine tõstis käed oma rindade kaitseks, tundus meeste teesklusena. Lauda kasutanud mees haaras naisel kaelast, surus ta maha pudelivenna kõrvale ja laskus naisele peale.

Seejärel mehed, neid oli juba neli või viis, vägistasid naise, igaüks oma järge kannatlikult oodates. Viimasena haaras ta oma embusse tugevakondiline laojuhataja. Naine püüdis peaaegu tundetute kätega kordki veel meest eemale tõugata. Siis aga ilmus kohale laojuhataja abikaasa. Abikaasa kargas raevust kahvatuna oma mehele kallale, rebis ja küünistas teda. Kuigi mees oli tähelepandavalt kogukas, ta – küllap selgest häbist – ei teinud midagi enda kaitsmiseks. Rebimine ja küünistamine ei andnud õieti mingit tulemust. Juuksed sassis ja nagu kriimus, jõllitas mees alandlikult oma naist.

Keegi publiku hulgast pakkus abikaasale lauajuppi. Otse piinava aegluse ja jõuetusega hakkas naine lauda viibutama, ta käed polnud kuigi tugevad. Kulus kindlasti kümmekond minutit, enne kui mehe liigutused lakkasid. Seejärel läks laojuhataja abikaasa maas alasti nuuksuva naise juurde. Ta lasi laua maha kukkuda. Rahvajõuk mõrises vihaselt. Aga kaasa koguski vaid jõudu ja lõi siis terava kinganinaga naisele ribidesse. Teine abielunaine tuli talle appi ja hakkas

naist tolle pikkadest piimašokolaadipruunidest juustest ühe käega vedama, nii et teine oli vaba tegutsema rusikaga.

Rahvajõuk hakkas igavlema. Turuäärse hoone viienda korruse aknale tuli mees ja karjus midagi, millest kellelgi polnud võimalik aru saada. Mehe karje siiski ärritas rahvajõuku, ja see hakkas end rahutult liigutama. Keegi püüdis meest kiviga visata. See aga lõhkis vaid kolmanda korruse akna. Neljandalt korruselt piilus välja suur kiilas pea.

See oli inimestele liiast. Jõuk tungles trepikotta. Esialgu läksid nad ekslikult kolmandale korrusele ja viskasid ilma pikemata aknast välja vana kurdiks jäänud abielupaari. Eksitust mõistes tõusid nad seda raevukamalt ülemistele korrustele. Kiilaspeale tõmmati nõör ümber kaela, nõör seoti koguka kummuti külge ja mees tõugati aknast välja. Mees oli siiski arvatust raskem ja kummut lohises akna poole ning takerdus alles selle raamidesse. Kiilaspea jäi rippuma poole meetri kõrgusele maapinnast ja uudishimulikud möödujad suskisid teda toigastega.

Nüüd muutus viha järjekindlaks. Jõuk kõndis ühest korterist teise, heitis lapsed ja vanakesed aknast välja ja kolkis täisealised surnuks lauajuppidega, mida oli juba pisut otsast teritatud. Katusekambris eluneval rässakal mehel lubati jõuguga liituda, aga samas visati aknast välja nooruk, kes oli jõuku siinamaani juhtinud.

Kui maja oli läbi käidud, tormas jõuk üle turu vastasmajja. Kordus sama. Lapsed ja vanakesed aknast välja. Mõned peatusid, et vägistada noori tüdrukuid ja poisse, üldiselt aga jõugul selleks kannatlikkust ei jätkunud, ning suurekasvuline habemik mees, patsidega pisitüdruk süles, lennutati kuuenda korruse aknast välja.

Järgmises majas tabas jõuku üllatus: see oli täiesti tühi. Majaelanikud olid eeskuju võtnud ja tormanud kallale oma naabermajale.

Kahe jõuguga liitus ka teiste majade elanikke ja, puhastanud lähiümbruse majad, need ühinesid ning ründasid rahulikku laupäevapäraslõunat veetvat naaberlinnajagu.

Seal oli palju kõrgeid maju ja jõuk oleks kindlasti vähehaaval väsinud, kui mitte poleks liitunud üha uusi inimesi.

Niimoodi purustati see linnajagu. Osa jõugust hakkas nälga tundma ja peatus, et einestada tänaval, mille ääres oli palju restorane. See oli viga, sest ülejäänud jõugul lõi pähe hoonetele tuli otsa torgata. Tuli pakkus pimenevas õhtus ka lisavalgust ja sooja. Paljude käed olid kohmetunud verest värvunud lauajuppide tundidepikkusest kirglikust peos pigistamisest.

Kui esimesed ületasid jõe ("Seine'i jõgi, kõige tõenäolisemalt Seine'i jõgi," pakkus meie ekspeditsiooni programmikorraldaja), tabas neid üllatus. Kõikjal kõnniteedel oli lõmastunud inimesi, osalt kukkumise, osalt inimkäe toimekuse tõttu. Tundus sedamoodi, et samaaegselt köögiviljaturul alanud lööminguga oli ka linna teisel poolel viha meelevalda satunud.

Peatselt pörkaski jõuk kokku uue rühmaga, mille tagajärjel puhkes kaklusi ja keegi sai kirvega pähe. Mõistus siiski võitis. Jõugud ühendasid oma jõu ja jätkasid liikumist järgmisse linnajakku.

Üha suuremaks muutunud rahvahulk liikus väsimatult terve öö ning järgmise päeva ja öö risti ja põiki läbi linna, unustamata ainsatki tagahoovide kangialust või loata kokkuklopsitud keldrikorterit.

Üks öö veel ja terve linn oli klaariks tehtud. Jõuk peatus hinge tõmbama suurel väljakul ("Place de la Bastille," sosistas palgaosakonna ametnik). Nad olid väsinud, aga rohkem kui väsimus masendas neid eelolev tegevusetus. Mõned hakkasid juba kurvameelselt kodu poole kõndima.

Võib-olla just see väsimuse ja kurvameelsuse kombinatsioon sünnitas mõnes tigidust, mis kasvas uueks värskeks vihaks. Ilma pikema jututa kargasid nad kallale oma kaaslasele, mõned sellise kirega, et olid võimelised paljakäsi oma vastaselt kõrvu peast rebima. Kedagi nähti juba jõuetult maas lebavalt kehalt pead küljest sikutamas. Taplused ägenesid uuesti. Habemik mees ja pikajuukseline naine tagusid turuserval tänavakividega tühaks põõningukambrist kaasavõetud suurekasvulise mehe ja kargasid seejärel teineteise kallale. Mees oli tugevam, aga naine lõi kiire liigutusega talle sukavarda silma. Mees jäi paraku lebama ta peale, nii et naisel polnud võimalust kõrvale põigata, kui keegi ta kaela murdis.

Kui päikeseloojangu kullasära majade ülemisi korruseid värvis, seisis väljakul veel püsti kaks juba rängalt räsitud meest, kes oma osalt lõmastatud käte ja jalgadega püüdsid teineteist vigastada. See viimne vaatus kestis piinavalt kaua, aga lõpuks – õhtu hämardudes – õnnestus ühel end teise hingetoru peale rõhuda. Võidu saanud mees vireles paigal peaaegu kaks ööpäeva, enne kui ta elujõud kustus, või vahest pures rott ta kõri läbi.

"Aga naine ise?" küsisime arstilt.

Arst andis küsimuse naisele edasi, matkides tole korinatest ja nuuksetest koosnevat helideseagu. Naine vastas, aga me saime aru vaid ühest sõnast. See oli "turg".

"Tema on see naine, kes aedviljaturul lapsevankrit lükkas," lausus arst väga aeglaselt, oma mälu justkui sõna-sõnalt kontrollides, kas ta ikka oli õigesti mõistnud. "Naine, kellega õnnetu hulkur kokku pörkas."

Me olime vapustatud, aga samas kummaliselt elevil. Kas see tähendas, et me ei pidanud enam Pariisi otsima?

Naine ilmselt märkas meie muret ja hakkas ägedal toonil kõnelema.

Arst naeratas kergendatult: "Siin on nüüd väike arusaamatus. See naine polegi Pariisist, vaid hoopis mingist muust linnast, ma ei saa nimest aru, ta hääldeb seda nii kummaliselt."

Võtsime naise endaga kaasa. Me rühm oli sel õhtupoolikul sõnakehv, meeoleu oli rusutud.

Pöörasime kohe peateelt kõrvale, kui märkasime künkanõlval küla. Pärast pikka otsimist leidsime arstipunkti. Alles pärast meie ähvardust võtta ühendust inspektsiooniametnikega saime punkti nõusse naist vastu võtma.

Vestlus elavnes taas, kui küla oli künklikul maastikul ja hämarduvas õhtus tuhmiks täpiks kahanenud. Kahetseti naise karmi saatust. Meeleolu oli samal ajal paranenud. Me ei olnud sellel reisiril asjata. Kusagil eespool ootas meid ikka Pariis.

Doktor muutus siiski mõtlikuks. Ta arvas olevat naise viimase vastuse ebatäpselt tõlkinud. Päris täpselt kuuldus see ehk nii: "Ei, see ei võinud olla Pariis, minu kodulinn."

MARKUS NUMMI (1959) on õppinud ajalugu ja filosoofiat Helsingi ülikoolis ning tegutsenud koos venna Ilari Nummiga dramaturgi, stsenaaristi ja lavastajana mitmetes teatri- ja filmiprojektides. Novell "Pariis, mis suri" (Pariisi, joka kuoli; Nuori Voima 1994, nr 4) on sündinud 1994. aasta sügisel ilmunud romaani "Kadunud Pariis" (Kadonnut Pariisi) järeljäänud paberitest. (Katkend romaanist on ilmunud P.-E. Rummo eestinduses Kultuurilehes 14.X 1994.) Ajaloofilosoofiline romaan Pariisi illusoorisusest pälvis kaks päeva peale ilmumist lausa ülistava arvustuse Helsingin Sanomate tavaliselt sapise kriitiku Pekka Tarkka sulest. Nummi romaan kõneleb ajalookirjelduse valskusest ja ajaloolase eksistentsiaalsest võimust arhiividokumentide tõlgendamisel. Nummi Pariis eksisteerib koltunud paberitel, kokkumonteeritud filmikaadritel ja plinkivas neonreklaamis. Maailmalinn osutub inimfantaasia viljaks, mille on meile suupäraseks teinud igapäevase massimeedia kõikvõimas varjuteater. Pole ime, et Italo Calvino linnatekstide tüüpi lugu tekitas laineid Soome muidu maalähedases kirjanduselusel. Senised auhinnad: Koskenkorva auhind Tampere Ülikooli kirjandustudengitelt (pudel viina), J.H. Erkkö esikteose-preemia (30 000 marka), mõlemad tänu massimeediale Soomes kõrgelt hinnatud. **M.M.**

LAURI OTONKOSKI

Soomes keelest tõlkinud Kajar Pruul

Credo

Mine parki

nagu ta tuppa, loe mahakukkunud lehti
tumedat päritolu pudeli valgelt ja mõtle tema peale,

kes ta kõneles (inimesed taganesid varjude alla
ja puudutasid üksteist sõbralike sõnadega)

kes ta liikus (laava kraatrites jahtus)

kes ta puhkas (mõni leevendas oma laupa ääretus meres)

aga mõtle temagi peale,
kes ta, vähe sellest et kõneleb, liigub
ja puhkab, ka tõuseb kolmanda päeva hommikul
nagu igal teisel
oma asemelt, läheb tööle, ametisse ja armastama.

ja kui oled kirjanik,
maskeeri oma mõtted sõnadeks,
mida siis müüd
ja sööd

Minu nimi

minu nimi on meri
minu nimi on manner
minu nimi on haavikko
minu nimi on saarikoski
minu nimi on saaritsa
minu nimi on nieminen
minu nimi on nieminen
minu nimi on zimmermann
minu nimi on toamees
minu nimi on messiaen
minu nimi on hiline monet (hääld. pr.k.)
minu nimi on carver

minu nimi on guillevic
minu nimi on char
minu nimi on kiiskinen
minu nimi on mozart
minu nimi on marmorist madonna langetatud pilk
minu nimi on hingeldava madonna kohev jalgeharuakord
minu nimi on sügis saarestikus
minu nimi on grosse fuge
minu nimi on werner söderström
minu nimi on hesari
minu nimi on yle
minu nimi on tarkovski
minu nimi ei ole erkki otonkoski
minu nimi on lauri otonkoski
ehkki saara ütles
kui tulin ameerikast või kusagilt
et su juuksed haisevad seasita järele
ja inari
et su nimi on
Pisarad

Olemisest

Ta astus rongile, mis polnud metafoor, vaid ühiskondlik liiklusvahend, ja oli siis temagi tema või hoopis mina, lõppude lõpuks?

Linn oli ajanud segi ta mõtted ja loomuliku rütmi, mis oli ehk aeglasem, kui ta ise tunnistada tahtnuks. Linnas oli palju jaamu ja veel rohkem neist minema ponnistavaid ronge.

Ta muutus kõhklevaks ja närviliseks.

Eksimisvõimalusi oli taas lugematu hulk.

Sellisedki omadused on tal olemas.

Vagun oli kahekorruseline, prantsuse oma. Alumisel korrusel istus käratsev lasteparv: väike lühinägelik tüdruk, kuidagi tuttava olemisega, nagu kusagilt fotolt, mis on tehtud mõne auschwitzsi jaama perroonil, kolmas paremalt, mäletate. Mäletate ju? Oli veel üks kiitsakas poiss, näost murelik ja hall. Kas tema vastutas? Kaks pontsakat neegripoissi. Ja rühma väikseimal oli roheline palitu ja *une baguette*, mille vahelt singilõik ühtelugu vaguni põrandale pudenes.

Ta tõusis teisele korrusele. Seal istusid kolm musta moslemit ja Baudelaire'i lugev igati stiilne naine, kelle laubal oli halb, vistrikuline nahk.

TEMA: Minu suurim viga? Vahest see ohjeldamatu hirm. Arvan, et inimeste seas leidub igasuguseid. Jälgin iseennast, kuulan oma juttu, arvustan oma kehaasendeid ja joomakombeid. Inimesed näevad, kuidas ma ennast jälgin, ja märkavad mu hirmu, see käib mu järel nagu lai rüü.

Nad langetavad pilgu.

Nad eemalduvad, poetades poolikuid lauseid.

NAINE: Ilu tähendab kontraste ja tühje kohti bona fide loodud lausete vahel. Aga lahkumise ja saabumise vahel on tonn aega, mis kukub kiloste kaalupommidena väsinud reisija varbaile. Puhast olemist ei ole. On vaid lahkumised, saabumised ja tühjad kohad.

KOLM MUSTA MOSLEMIT: Kotis on meil vett, leiba ja elamislood. Me sööme, me joome, me kavatseme vahetada mõne lause.

Me oleme.

Rendez-vous

Kuidas võib kellegi ülahuul olla nii kutsuvalt turris.

Vestlesime

(kui sotsialism kokku varises, kapitalism langes, loodus kättemaksuhimuliselt hävis, abielu purunes, must vares istus restorani kardinapuul ja tegi kraaks)

ühest ja teisest

Kolm päikeseloojangut

2.

Kõnele kordki
maailmast otse,

luuletaja sulg!

Uusnats tõuseb idast,
laskub läände. Öösiti on inimestel
imeliselt soe ja hea.

LAURI OTONKOSKI (1959) on avaldanud luulekogud "Aga keegi enam ei tea" (Mutta kukaan ei enää tiedä; 1990), "Halli koera rondo" (Harmaan koiran rondo; 1992) ja "Paos" (Paossa; WSOY, 1993). Viimasest on tõlgitud ka siinsed luuletused. **K.P.**

HELENA SINERVO

* * *

Soome keelest tõlkinud Kajar Pruul

Seo lõng ukseingi külge ja lase kera jooksuma,
saale ja koridore on lõputult
udus triivivaid tube
kajuteid kus reisijad karjuvad
 kindlam kui laev, kui lahkutakse
 sadamast ja ajastud vahelduvad,
 kaid, lootsid, terminaaliid,
tule vestlema surnutega, raamatukogudes
 vestlevad mehed ja naised
 oma sündimisest, et see ka ei lõpe,
 näoilmed, žestid, häälevarjundid, pausid, kogelemised,
kõnnime läbi muusikatubadest, siin
 harjutab kvartett, seal sopran
 ja pianist, söögisaalid,
pikad lauad, jutusuminad
ja jalgade kõne laua all
või tantsupõrandal, terve õhtu
 on olnud aeglased lood, tule tantsima,
kooripealsed, altarid, spiirad, enese-
 piinajate kongid, paranoikute pööninguurkad,
tule vaatama, too tüüp
armatseb vana saapaga,
panipaigad, kummiülikonnad, kummipaadid, trümmid,
 masinaruumid, vahetekid,
eeskojad, kuplid, kesklööv, külglöövid
 kõigele on ruumi, mõnikord
 mitte millelegi,
 krambid, korduvad tõmblused,
tule nende pilte puruks rebima, sünnitama
 üht teeleminekut, kuulujuttu, tõlgendust, vaheajal
 nad pommivad tubakat,
 suitsu, kohtumisi, nimesid,
trepiastmed, käsipuud, liftišahtid,
 appihüüded keldritest,
ich ruf zu dir, mis mina, ei-veel-miski,
ei-keegi, keegi ei tunne mind ära, võib-olla
juba homme kasvab rohi

läbi palkide, tähed läbi katuselaudade,
tule, mina tahan sind täna, ma
viin sind katsumustest läbi,
seo lõng ukselingi külge ja lase keral joosta
nagu pikk heli, orelpunkt,
passacaglia korduskujund sinu
kindlustunde partituuris, mille ma kirjutasin, ise
lõin noodikirja neile liikuvatele
seintele ja avanevatele katustele,
neile värahtustele ja kortsudele,
pagemistele, tagaajamistele,
tule, ma viin sind katsumustest läbi
muutuvate ruumide ja pindade
muusikasse,
mängima neil tuiksoontel, kõhul,
reitel, karvadel, õõnsustel,
su enese keelega.

* * *

see on mu ihu,
võtke ja sööge
see on mu kübar,
võtke ja
pange pähe
ja visake nagisse,
see on mu maja,
võtke ja elage
ja lammutage,
see on mu tee,
võtke ja käige
ja lahkuge ja tulge tagasi,
see on mu kordumine,
võtke ja korrake
ja jätkake,
see on mu see,
võtke see see
ja närige ja neelake
ja süljake välja
ja sellestage

HELENA SINERVO (1961) on avaldanud luulekogu "Lugematusse" (Lukemattomiin; WSOY, 1994). Kirjutanud Nuori Voima's Eeva-Liisa Mannerist, Julia Kristevast jt-st, tõlkinud Edmond Jabès'i luulet ja Maurice Blanchot' esseid. **K.P.**

RIINA KATAJAVUORI

Sireenid

Soomes keelest tõlkinud Kajar Pruul

Meil on linnuküüned ja varbad nagu eesnahk,
me tiivad uhkemad kui viiepennine lehvik.
Kui me laulame, peavad surnudki hinge kinni
merevesi vajub auku nagu telk
ja sellest ei pääse mööda isegi allveelaeval

Me laulame nii et kimalased põrkavad üksteisega kokku
maod tantsivad shimmy't
puud muutuvad korratuks nagu venelased
ja võilillebemed teevad hundi kasukasse pesa

Aga sina tormad kohale jäälõhkuja ilme näol
vaha meeskonnal kõrvades ahahaa
Su silmad lähevad punge ja on kiimast kollased
ja kõis pureb su soomusrüüna kõvale kõhule verise vöödi
kui rabeled mastis nagu nõdrameelne,
vandid lõhuvad su oimusid ja poom õõtsub silme ees
sina karjud valjusti välja oma iha, karvasjalg-kakk – kuulake!

Õhtul uputad oma higise pea veinivaati

Sel ajal embame meie riivatult üksteist ja sukeldume vette
elegantselt nagu vaskpillid.
Meie silmavalgetest saab vaht, vahust lained,
laintest voog, voost tuulelained, tuulelainetest torm,
mis liigub punkti suunas, kuhu kadus mustjas laev

Naine, kes saab unes kriimustusi

Pelargooniumi eredad kroonlehed purskavad küünte alt.
Ihul on üleval punased vöödid, mutikäigud.
Mürgiküüis, rehakämmal.
Kardinad ulatuvad maani. Toas sööstab ringi lind
arutult, põrkab vastu seinu, haarab küüntega laubast, pea kerkib
padjalt, äsja oli veel vaikne ja nüüd see lärm,

lumesadu, tuba on jäänud pidama oma kohale, pärast rabelust tuleb lahvatus, ja viimaks õhuvool, tolm tõuseb, valgus ei peatu, on pühade aeg, ja pärast seda mustade nõude ja aruandmise, lind ütleb tsäktsäktsäktsäk.
Linnu suu on lahti ja kollane, palvest valus.

RIINA KATAJAVUORI (1968) on avaldanud luulekogud "Varga raamat" (Varkaan kirja; 1992), "Kes räägib" (Kuka puhuu; Otava, 1994). Viimases on pärit ka siin tõlgitud luuletused. Soomendanud John Ashbery, Margaret Atwoodi, gaeli luuletaja Aonghas MacNeacaili jt värsse. Varem on tema (nagu ka Jukka Koskelaise ja Jyrki Küiskise) luulet eesti keeles ilmunud ajakirjas Kullervo 1993, nr 6. K.P.

ROSA LIKSOM

Soome keelest tõlkinud Anu Merila

TÜHJA TEE PARADIISID

(Me abiellusime neljateistkümnendal novembril ja see kõik sai ümber juba enne, kui kuu vahetus. Minu jaoks oli see täpisealt kaks nädalat liiga pikk abielu.) Kohtasin teda Pampamis, kui olime töökaaslastega õhtuõlledel. Ta kõndis uksest sisse ja mul plahvatas hoobilt, et see mart on minu. Pärast läksin ma tema lauda ja paiskas, et tõmmaku perse. Me läksime mu koitsa ja pärast seda ei saand teda enam minema. See kuradi pasakas kleepis end ühe öö tõttu mulle külge. Ta liimis enese minu voodisse. Tema jäi sliipi, kui mina läksin tööle, ja kui ma töölt tulin, põõnas see ikka veel, perse püsti. Tema töö ei käind, poodi ka ei läind ja ta kurat ei viinud isegi mitte prügiämbrit välja. Neelasin selle kõik alla, sest ta meeldis mulle mingit moodi, vähemasti voodis, siis kui ta ei magand. Ta kosis mu nädal aega pärast trehvamist ja ma olin nõus, sest et oli see ilge november ja kõik issanda kohad jääs, Pampam ja kõik. Mõtlesin, et on vähemalt, mille pärast võiks töökaaslastega pidu panna, kama kõik mis mees, mina abiellun ja okei. Pulmad peeti Savoys, mul oli valge pruutkleit, saime mõned kingid, jõime persed õlale ja kõigil oli lõpmata vinge. Siis tuli see argipäev ja pidevalt sama jama, sepp sirgendas ristsõnu ja haises. Ma neelasin veel selle ka alla, aga kui me olime old nädala abielus, hakkas see kusti vigisema, et tal on olnud raske lapsepõlv ja nadi noorus ja et keegi ei hooli temast ja temal polevat mingit põhjust edasi elada. Jumala eest, ma kuulasin seda terve nädal, sama virin iga issanda õhtu, ja mina olin veel oma arust saand tõelise mehe. Okei, ma olin pärast esimest abielunädalat totaalne närvipundar ja haudusin, et mida ma teen sellise toruga, kes vingub nigu siga.

Teise abielunädala ajal muutus see veel hullemaks ja kukkus vesistama mingi surnud vanaema pärast, kes oli hinge heit juba paarikümne aasta eest. Ütlesin talle, et nüüd haisegu ära. Tema näitas sõrmust. Viskasin enda oma aknast välja, aga ta ei läind kuhugi. Püüdsin teda trepikotta sikutada, aga ta oli niisugune kuradi jäär, et ma ei saand teda kuhugi. Kõllasin politseisse ja ütlesin, et viige see kus kurat. Pollad vahtisid mind, siis vahtisid kutti ja tallusid minema ja mina võtsin raisk fileerimisnoa ja äigasin paar korda. Kurat, see ei pand isegi vastu, vaid maandus mu ainsamasse sängi. Helistasin Hesperiasse¹ ja ütlesin, et mu mees on teind enesetapu ja pussitas end südame juurest ja tõmbasin töökaaslase juurde. See rahustas mind, et selliseid asju juhtub ikka. Jõime kohvi ja hommikul läksime tööle. Järgmine päev helistati mulle politseist ja uuriti üksikasju. Rääkisin kõik ära ja ütlesin, et mina läksin pelta lehte lugema ja selle aja sees tappis kutt end ära. Need uskusid kõike ja naised olid tööll seda meelt, et ma tegin jumalast õieti, mehe enda viga, kui kukub norutama ja mõmised mingit jumala jama. Kurat võtaks, mul läheb tarvis ikka õiget meest, kes liigutaks end ja annaks plekki korterivõla jaoks ja ostaks sööki külmutusse. Jumal hoidku, eks ikka meestel peab ka mingeid kohuseid olema, kui juba kord koos elatakse.

* * *

Hilisel öötunnil läksin südalinna otsima Nick Cave'i, aga see, mis mulle pihku sattus, oli küll midagi hoopis muud. Punetav, rasvaläikeline kalur idarannikult. Riietasin ta lahti, kõnelesin talle pikalt ja üllalt armastusest, tähtedest ja maakera külgetõmbejõust. See kuulas, suured kõrvad kikkis, ja muiutas oma süütut, idioodilikku naeratust. Ta tahtis palju ja kärmesti. Ja mina ladusin parima letti. Hommikul lallutas see nagu äsja toidetud laps hotellitoa nagisevas laias voodis ja nõudis lisa. Mina tegin nii, nagu ta soovis. Naeratasin ja sosistasin kõrva, serveerisin kõike kuldsest kandikult. Lasin tal enda sisse tulla, kuid samal ajal haarasin tal kõrist kinni ja kägistasin teda nii kõvasti, kui jaksasin. Korin, ja hing tegi pekisest kehast minekut. Tõusin püsti, tõmbasin riided selga, tellisin hommikusöögi ja lahkusin.

* * *

Pärast matuseid lukustas ta end magamistuppa. Ta ei söönud ega joonud ega maganud kaksteist ööpäeva järjest. Päike tõusis ja loojus, aga tema ei pööranud sellele tähelepanu. Ta tundis ennast kuidagi võõrana ja kõik see, mida ta nägi ning mõtles, näis olevat hajeli. Ta ei meenutanud möödunut, kuid ta võis ikka veel tunda voodis linadel mehe lõhna. Oli hetki, mil nad olid olnud õnnelikud. Pontsakaid beebisid lallutamas pühapäevahommikuti rüüvaibal, mees rahuli-

1 Ööklubi Helsingis.

kult tema kõrval ning ta ise kauni ja lõhnavana auto eesistmel teel tööle. See kõik oli ammu või oli see olnud alles hiljuti. See kas oli toimunud või siis oli kõik vaid tema enda ettekujutus.

Ta tõusis voodis alasti püsti. Ta vaatas end magamistoa lakke kinnitatud peeglist. Ta uuris tähelepanelikult, kuid ei näinud midagi. Isegi oma nägu mitte. Ta võttis põrandalt raske vaasi ja viskas selle lakke. Peegel purunes tema peale suurteks ja väikesteks kildudeks. Killud käristasid keha täis veritsevaid haavu. Osa haavu olid sügavad, need lõhestasid keha täis pulbitsevat verd. Linad määrdusid verega, keha tuksles kuumalt ja veri haises nagu vanal ja raskel loomal. Ta hüppas põrandale.

Peeglikillud tungisid tema jalataldadesse, aga ta ei tundnud midagi. Ta tantsis ekstaasis seinast seina ja ümises tundmatut viit. Valgelilleline tapeet värvus punaseks, veri auras rindadel ja säärtel. Kui ta tantsimise lõpetas ja teadvusetult põrandale vajus, valgusid viimased verepisarad tema rüpes lombiks.

* * *

Paps ostis mulle milli eest elamise Eiras, kui meil tekkis Haukilahdes mõningaid lahkarmumusi hügieeni suhtes. Seal olid kõik kohad tolmu täis ja jumal hoidku millises seisus vann veel oli. Niisiis pidin ma iga issanda kord selle ära desinfitseerima. Vetsupotti ma ei saand enne kasutada, kui panin sellele steriilse kaitse. Meie elu läks lõputuks naginaks ja paps ostis siis mulle elamise. Korralik korter, niuksed kuradi kõrged toad. Selles oli tehtud põhjalik remont. Kolisin koitsast ära ja ma ausalt ohkasin kergendatult, et mul ei kulu enam terve päev elamise kraamimisele. Aga kui ma olin nigu teist päeva seal, jõudis mulle pärale, et see eelmine elanik võis ju olla kes tahes homo ja ma ostsin korralikud tapavedelikud ja kasisin kolm nädalat seda koda. Käisin orgiga läbi iga prao, liistud, kõik. Lõpuks oli mu elamine tõega puhas ja ma hakkasin hauduma enesele mingit lobi. Mõlgutasin paar päeva, mida võiks teha, aga siis mul plahvatas korruga, et oh issand jumal, aknalauad on paksu nõe all ja ma olen võind saada kasvõi saastand õhku tuppa, ja ega muu ei aidand, kui tuli töö otsimine ära unustada ja kukkuda küürima. Nii ma jälle nühkisin ega jõud teha midagid. Õnneks tõi paps iga päev Stokist nämmi, et mul põld tarvis end välja ajada. Stokki ma usaldan, aga papsi käimisel oli üks suur viga. See on tead ärimees ja lendab piki maailma ja kurat sa võid teada, mis taude ta paha aimamata kaasas kannab. Iga kord, kui paps käis, tuli mul desinfitseerida kõik, mis ta oli puutund. Nii läks suvi ja ma ei käind kordagi õues. Ma ei saand, kui seal oli nii kuradi must ja saastane. Siis tuli esimene september ja Mari jõudis Kreekast tagasi. Ta oli üle kere puhtas valges, selleks et ta teab, kuidas ma puhtust hindan. Algul oli kõik OK, aga siis tuli Maril tahtmine suudelda ja see tundus mulle lõpmata vastik, kui ma ainult mõtlesin, et mis haigus talle külge on hakand. Ma ütlesin, et pärast, siis kui ta on duši all ära käind ja enese ära

desinfitseerinud. Kui Mari duši alt tuli, puutusin ta kätt ja suudlesin seda, aga siis mõikas mulle, et aids levib ju keelesuudluse kaudu ja mind valdas paanika. Küsisin, ega see ometi mind petnud pole ja tema vandus, et ei ole. Öhtul läks Mari koju ja jättis mulle maitsta pudeli kreeka veini. Valasin selle peldikust alla, desinfitseerisin poti ära ja kerisin magama, aga und ei tulnud. Mul tuli selline tunne, et ma peaks kõik kohad üle nühkima, mida Mari oli puutund. Kraamisin viieni ja magasin terve järgmise päeva. Mari tõi mulle peale tööd Stokist sooja sööki ja ütles, et tahab jääda sellel ööl minu juurde ja nikkuda. Ma ütlesin, et ma ei saa anda naisele, kes on just Kreekast tuld. Seletasin, et eks vaatame algul mõni kuu, et kui talle mingeid haigustunnuseid ei tule, siis. Mari oli mu mõtetega nõus ja tõmbas kenasti kotsa. Õnneks jõudis ta istuda ainult kolme tooli peal, nende küürimine ei võtt kauem aega kui poole ööni. Sügis läks mööda ja kõik oli endist viisi. Mari tõi nämmi ja paps käis kaemas, et kõik oleks normis. Keegi ei rääkind mu tööleminekust midagi ja kõige vähem ma ise, sest mul oli selge, et ega ma poleks mingit tööd jaksand teha sellise pideva kraamimise otsa. Ega ma võind ette kujutadagi tööd mingis ligases kontoris, kus isegi õhku hingas mitu inimest. Jõulu paiku me arutasime Mariga keppimisest. Peaaegu olin nõus andma, aga viimasel hetkel mõtlesin ringi, kindluse mõttes. Kevadel me abiellusime, selleks et Mari tahtis seda ja isa ka. Pastor käis mul kotsas meid laulatamas ja papsilt sain kingiks jõuvarustuse. Peale pulmi küürisin kõik üle ja hakkasin lihaseid trennima. Mari oli müüdnud, kui mul musklid paisuma hakkasid. Ta käis edasi korra nädalas ja tõi nädala söögi. Õnneks jäi ta järjest vähemaks ajaks ja lõpetas kõik vihjed nikkumisest. Mina trennisin ja kraamisin päevad otsa ja raisk mul tulid aastaga sellised lihased, et muskel pidi iseenesest lõhki minema. Mu reied olid justkui kaks põhjanaba jäämäge ja jumal hoidku. Mari lõpetas oma käimised ära. Hea, et taipas lõpetada, eks see üks kuradi nühkimine ainult oligi. Ema pole ma näind peale seda, kui ma Haukilahdest ära kolisin, aga paps on targemaks läind. Kui ta minu juurde tuleb, tõmbab ta kingadele kilekatted peale, valge kitli selga ja näo ette steriilse lapi ja kätte steriilsed kilekindad.

* * *

Täna öhtul hangin endale mehe. Mitte sellepärast, et ma meest tahaksin, vaid sellepärast, et mul on täna esimest korda seljas Pariisist ostetud mustapitsiline trikoo. Selline, mis rõhutab minu rindade kumerust ja minu puusade kaunist kaart. Tahan meest, sest ma tahan end täna öhtul publikule näidata kõige uhkemas pesus, mida Euroopast leida võib. Lähen hotelli salongi, tellin enesele Camparit ja valin mehe, kellel on jahe pilk, hallid meeleskohad ja peetud olek. Viin ta tema hotellituppa, tellin suure pudeli šampanjat ja kausikese kaaviari. Pakun talle tuld ja tema kiirustab sukatrippe valla päästma. Lasen tal tõmmata minu punase kleidi diivanile, ringutan ja naeratan paljutootavalt. Tema riputab kuue nagisse, sätib oma valge särgi toolileenile, riputab triibulised püksid

viksilt ja äärmise hoolikusega viikipidi kappi. Ta tuleb mu juurde ja ütleb: "Te lõhnate imeliselt hästi." Mina naeratan, võtan teise klaasikese šampanjat. Veel alusseelik, seda ta ei taipa ära võtta. Astun põranda keskele, vaip vetrub pehmelt mu jalge all. Tõmban musta kombinee aeglaselt ja iharalt seljast, ja seal ma olen, maailma uhkeima pesuga kaetud otsekui maailma kauneim ausammas. Ta vaatab mind ihalevalt ja kiimaselt. Ta vaatab tükk aega ja mina seisan sooja õhujoa pehmes embuses lõpmata kaua. Siis tuleb ta vallutajana minu ette ja tõmbab mu raudsesse haardesse. Mina rabelen end tema hõõgivatest käsivartest vabaks, kahman kleidi, kombinee ja kingad ja jooksen koridori. Lähen alumise korruse vetsu, õnneks ei tule kedagi vastu, panen enda rahuliku õndsusega riidesse ja tunnen end haruldaselt õnnelikuna. Lisan pisut puudrit ja huulevärvi, kõnnin hooletu asjalikkusega portjee juurde. Ta ulatab sügava kummarduse saatel minu kasuka ja mina purjetan uksest välja ja istun haigutades esimesse taksosse.

BAMALAMA

* * *

Mingi eriline pilvefänn pole ma ilmaski old, aga korraga jooksis juhe kokku. Alustasin alles seitsmeteistaastaselt ja kahe aastaga jäin vokka. Dõupisin päevast päeva. See oli sedaviisi, et hommikuports, lõunaports ja õhtuports ja ma püsisin täitsa heas vormis. Töötasin Koffis, tiirutasin kaljakäruga ja pappi jätkus vaevu puru jaoks. Eks seal tuli igasugu asju ette, üsnagi vaheldusrikas elu oli. Mul on alati old jõledalt eitesi, kes on hoolitsend peamiste asjade eest, hoid mind puhtana, normaalsetes kestades ja korraliku söögi peal. Ma arvan, et niimoodi dõupides kulus oma seitse aastat. Ega ma õieti mäleta, ammugi mitte kõike, aga ühtepuhku tuleb ühtteist ikka meelde. Ma mäletan näiteks, kui ma tapsin ühe kärsa Vesalas ühe raksuga. Ma mäletan selgelt, et oli hommikupoole ööd, päike oli just tõusmas kraana takka, kui ma taipasin, et ma olin ära tapnud selle sepa. Põhjust ma ei mäleta, võis olla, et seal oli asi mingis kamavõlas või sita keeramises. Üks teine värk, mida ma mäletan, on selline, kui ma kaifis peaga turnisin Toomkiriku katusele keset veebruari ja issanda vits, see vaade sealt kõrgelt oli ikka raskelt vinge. Pealinn oli nii ilus, et ma kohe pillisin. Seda ma mäletan, aga kahekümneneljaselt olin ma veits soikus. Ma olin ilgelt tüüblis, mul pold õiget elamist ega malle kestigi. Ma olin parasjagu juba täielikult lootust kaotamas kogu elu suhtes ja ketrasin selliseid asju nigu elukutse, vananemine ja elu, noh, mõte. Aine oli ka üsna otsakorral ja mul tuli siuke tunne, et ma ei ela enam kuigi kaua, aga nii nagu ma seal haudusin nigu mõni Schopenhauer, tuli mul mingi isevärki nälg. Selle nälja nimi oli grillvorst. Mõtlesin et kurat võtaks, see veel puudus. Üldiselt ma ei söö putkasööki, õigupoolest ma ei söö lihagi muidu kui ainult kõige tagumises hädas, aga mul oli nii sitt olla, et ma andsin järgi ja lonkisin Hämeentiele. Seal ei old järjekorda ega midagid, kuigi oli peaaegu hommik käes. Ma ütlesin, et

üks grillvorst ja ei vahtinud seal pikemalt, tõmbasin raha taskust ja maksin ja läksin küünitasin selle kioski nurga juurde ja avasin selle paki ja issand jumal, neid oli kaks, kuigi ma olin makst ainult ühe eest. Mus suisa kärises.

Läksin tagasi luugi juurde, vaatasin naeratades sellele naisele otsa ja viskasin grillvorstid kus kurat. See naeratas mulle ja oli täpselt nigu nuku. Pärast kahte nädalat andsime avaldused ja abiellusime. Tegime vägevad perepulmad selle naise kodus maal. Need olid nii uhked pulmad, et ma kiunusin õnnest. Ma olin igavesti vihanud maakaid ja mul polnd olnd ainsatki liini ühegi eidega, kes elab kesklinnast kaugemal, aga tookord jäid kõik selleaegsed seisud sinnapai-ka. Me ostsime maja Põhja-Karjalas. Kujuta ette, mina, viiendama põlve pealinnainime, tahtsin kolida maale! Ma lõpetasin aine tõmbamise nädal peale seda, kui me ära kolisime. Sellest on juba viisteist päeva möödas ja mul pole tuld puru kordagi meelde. Nädala aja eest me otsustasime keppida nii kaua, et saaks lapse tehtud, ja eile sai eit töökoha, see on seal meiereis nigu puhastus-poolel. Me tunneme end siin paganama hästi ja oleme haigelt õnnelikud. Ma olen õppind kohalikke kombeid, nigu karujahti ja tirtgutamist, ja ega mul pole igav hakand. Ma ei igatse isegi mitte pealinna taga, mis kunagi oli mulle paigana püha.

* * *

Kohe kui vastsündinu oli sünnitussaalist ära viidud, ütles mees higisele ja väsinud naisele, et tema tahab lahutust. Naine vaatas meest imestunud pilgul ja ohkas jõuetult. Ta palus mehel lahutamisotsust nii kaua edasi lükata, kuni ta koju lastakse, aga mees põhjendas oma kiirustamist sellega, et ta ei tahtnud üle elada hetke, mil naine tuleb, beebi süles, taksoga nende maja hoovi ja sõidab kitsas viiluksega liftis kolmandale korrusele ja avab nende ühise kodu ukse. Naine mõistis meest, sest ka tema arust oli see mõte ebameeldiv.

* * *

Mees oli aknalauaual mööda saatnud peaaegu kogu ärkvelolekuaja, istunud kardina taga, kiiker silmadele jätkuks, ja vahel ka ilma kiikrita. Ja mida oli ta kõigi nende aastate jooksul näinud? Vastasoleva maja kasinalt sisustatud korterit ja näitsikut, kes elas elu, kus mitte ealeski midagi ei toimunud. Neiu ärkas hommikul, pesi nägu, rüüpas kööktoas püsti seistes tassikese kohvi, riietus esikus, kuhu mehe pilk ei ulatunud, oli päevad läbi ära, jõudis korterisse tagasi õhtupoolikul, sõi kaks võileiba, vaatas televiisorit ja enne magamaminekut riietus esikus lahti ja tõmbas selga flanellist öösärgi. Muud ei midagi. Polnud külalisi, polnud pikki telefonikõnesid, polnud elektrikontrolli, polnud paljast keha ega hüsteerilisi stseene. Alles siis, kui binokkel kivipõrandale kildudeks kukkus, taipas mees, kui eemal ta oli, eemal elust ja iseendast, maailmakõiksusest ja kõmisevast kosmosest, mille suunas ta oli kord oma

pikksilma suunanud. Mees istus liikumatult aknalaual, binokkel oli põrandal kildudeks, mis mitte kunagi enam üksteise külge ei kinnituks. Mees ronis aknalaualt otsustavalt maha, tonksas jalaga klaasikilde ja läks korterist välja. Päike pimestas silmi, kuid mees ei peatunud. Ta läks üle tiheda liiklusega tänava, avas ukse ja ronis kuuendale korrusele. Mehe süda puperdas, higipärlid tõusid oimudele. Ta vajutas uksekella ja kartis, et naine tuleb avama. Mees kuulis ukseketi kõlinat ja uks avanes. Ukseavas seisis kleenuke naine, kelle nägu oli aastate jooksul närtsinud. Mees astus naisest mööda korterisse sisse, jäi seisma keset vana, hämuse toa põrandat ja vaatas ringi. Naine lükkas ukse kinni, lülitas televiisori sisse ja istus tugitooli. Mees uuris naist, kööktuba ja rüüvaipa seinal. Tuba lehkas kuse ja surma järele. Mees ei hakanud andeks paluma, vaid kõndis tagasi oma korterisse, pühkis binoklikillud prügikasti, tegi aknad lahti ja lasi maailmal enda juurde tulla.

* * *

Lõiganud randme läbi, taipas mees, milline tulevik teda veel ees ootab, kuivõrd vähe oli ta siiski läbi elanud ja näinud, ehkki just äsja oli talle tundunud, et teab kõike. Ta oli roninud Himaalaja tippu piki Nepaali konarlikke kaljusid, ta oli lasknud läänetuulel armetut kalapaati allavoolu mööda haisvat Gangest sõidutada, ta oli sukeldunud Musta mere Türgi-poolisel rannal lausa põhjani välja. Aga mida oli ta õigupoolest näinud? Islandi Vestmanni saare vulkaanipurset, Guilini suhkruvatimägesid Lõuna-Hiinas, Bangkoki slummikvartaleid. Mees vaatas randmeid, millest voolas veri raske ojana heledale kahhlepõrandale. Kus oli siis tarkus, mida otsima inimene sünnib, kus oli elukogemus, mida ta tahtis edasi anda siis, kui laud on lagedaks tehtud ja on aeg välja laduda kõik see, mis on igavene? Mees sulges silmad ja kuulis kõrvus Himaalaja lumelaviini kauget kõminat, Gangese piiritut lainetust ja nägi laavast tulipunaseks värvunud taevavõlvi. Ta mõistis end nii palju armastavat kõike seda, millega ta veel kokku polnud puutunud, et tõusis püsti, läks magamistuppa, käristas lina katki ja sidus veritseva randme kinni.

* * *

Tapeet oli pilgustki õhem, kuid naine põrnitses seda keskendunult, üritades saada mingit ülevaadet möödunud aastakümnetest. Väljas oli vihmane november, kuu taevas juhuslikult, päike teel maakera äärile. Sellest oli möödas viis kuud, kui ta naasis niiskelt vihmametsade maalt. Naine tõusis voodist üles ja kohendas mõtted linna kõrvaltänavaile, mille eest teda oli lapsena hoiatud ning mille kohta tal puudus igasugune arusaam. Tuli ette võtta teekond sinna, mida ta üle kõige kartis. Tuli kohtuda tänavatega, kus laiutas viletsus, nälg ja kõnts, kus inimene oli jõudnud oma oleluse madalaima astmeni. Vihma tibutas maapinnale laisalt ja soojalt. Kaupluste vaateakendel sirasid värvilised valgus-

joad, kuni valgust enam polnud. Pärast keskööd jõudis naine sinna, mida ta oli otsima tulnud. Ta võttis istet hämaras väravaputkas ja jäi ootama, et madalus tema ette astuks.

* * *

Kui külalised on restoranist lahkunud, jäävad nad kahekesi, ettekandja ja kokk. Ettekandjal on seljas väike valge pluus, mille sügavalt kroogitud dekolteest suured ja kõrgele sätitud rinnad vallatult välja pungitavad, must seelik ja madalad kingad. Lärmakas restoraniõhtu on tema näo närtsitanud ja ka muidu on see liiga palju näinud. Kokal on jalas musta-valgeruudulised püksid, mis tagumiku juurest ripuvad, kūrva ümber aga kisuvad, rõhutades riista mõjukat olemust. Kokk on vana mees, jämedad vaod laubal, silmis pleekinud pilk, aga suunurgas otsusekindlus ja muiges kindel teadmine sellest, et kompassi nõel näitab õigesse suunda. Ettekandja nõjatub, sigaret kollaste hammaste vahel, vastu suurt pliiti, see on olnud juba mitu tundi külm, ja jälgib kokka, kes nõrutab suurelt praepannilt rasva toidujäätmetest tulvil solgiämbrisse.

"Hakkame peale," ütleb ettekandja. Kokk vaatab teda vilksamisi ja näeb pingul kehavorme, rinnahoidja tihkest haardest vabadesse tikkuvaid lopsakaid rindu, iharaid tuharaid ja pruntis suud ning silmi, mida ta ei tahtnud vaadata. Kokk libistab praepanni kraanikaussi, kalarootsudest ja toidusodist räämatud külma vette. Ettekandja upitab end istuma roostevabast terasest kraanikausi kapi peale ja hargitab pisut jalgu. Kokk astub tema ette ja mõõdab pilguga kutsuvat hargivahet. "Mitte siin," ütleb ta ja on juba poolel teel külmkambrisse.

Ettekandja järgneb kokale puusi hõõritades. Kokk rabab tema tuharaist kinni ja lükkab ta jahedale betoonpõrandale pikali. Ettekandja suleb silmad ja hargitab sääri, kokk tõmbab vere- ja rasvapekilise põlle eest, laseb ettekandjal püksiaua lahti nõõpida ja musta-valgeruuduliste pükste peidikust tungib välja see, mis seal teati olevat. Ja ettekandja libistab huulilt sõnu, mis potsatavad vastu seinu nagu tüdrukutirtsu pisarad padjapüürile, ja ööst saab hommik ja hommikust päev, ja just siis, kui külmkambril külmutusseadmed käima plõksatavad ja ventilatsiooni esimesed jahedad hoovused viivad endaga suve küpsed aroomid, ärkavad ettekandja ja kokk sügavast unest, tõusevad püsti, siluvad kortsunud riideid ning pöörduvad loiuult ametipostile.

* * *

Hetkel, mil päike loojub, on meri elektrisinine ja paneelelamute ümbrus tühi nagu Alabama. Tornelamute pikad mustad varjud sirguvad mööda plaatidega kinnimüüritud maad ja äratavad vanas akadeemikus muremõtteid. Ta istub Neeva rannabulvari rauast pingil ja mõtleb surnud inimeste peale, kes kord olid talle elus lähedased olnud. Ta meenutab ema, kes blokaadiajal nälga suri, kuid kes valitses tema elu hauastki, jagades käsklusi täpselt samamoodi nagu

siis, kui ta veel laps oli. Ema on surnud ja sellegipoolest lähedal just nagu valged laevad Anjuša Petrovna ja Sofia Litomovna, mis olid kogu blokaadiaja ankrus Malenkaja Nevkal. Nüüd lebavad need kaunitarid igaveses rahus Vaikse ookeani põhjas, võib-olla kapseldunult, võib-olla meremudaks lagunenuna. Mees ohkab ja tõstab pilgu taeva poole, kus Jumala sõdureid pole veel näha. Ta meenutab vennakseid Pavelit ja Ismaeli, kes jäid 30ndatel Donetskis kadunuks, ja vanaisa, kelle ainsaks unistuseks oli surm kaugel Baltimore'is. Ta sulgeb silmad ja laseb päikese viimsetel mürkrohelistel kiirtel oma kortsulist nägu silitada. Doktor Živago on surnud ja Romanovite Anastasja ka. Mehe näole ilmub mahe naeratus, sest ta taipab, kuivõrd õiglane on surm. Tema ema suri sellepärast, et ta armastus oli surmav, valged laevad uppusid sellepärast, et nad olid liialt uhked ookeani lainetest läbimurdmiseks, vennad tapeti, sest nad olid isamaa reeturid, ja vanaisa, tarakanidest puretud räpane arhitekt, poodi hotell Astoria ees üles kohtu halvustamise pärast. Mees laseb unel end kiigutada. Kas doktor Živago polnud mitte mehe kohta liiga nägus ja kes käskis Anastasjal alusseeliku täis õmmelda teemante, mis olid rahva omandus. Ja just siis, kui päikese viimane kiir poeb Peeter-Pauli torni taha, jalutab mees uljalt oma vanaisa kõrval mööda kitsast, nooblite autode ja metalsete postkastidega tähistatud tänavat Baltimore'i kõrvetava päikese käes, mis maalib pastelltoonides üle iga õnneliku pere majakese, ja näeb maisipõllu servas vilkuvat valgusreklaami. Ta tunneb Donetski kaevanduse musta kivisöe haisu ja kuuleb Anastasja alusseeliku rasket kahinat. Kui viimane päikesekiir riivab Talvepaalee katust, haarab vana akadeemik pussnoa ja torkab selle magava ema südamesse.

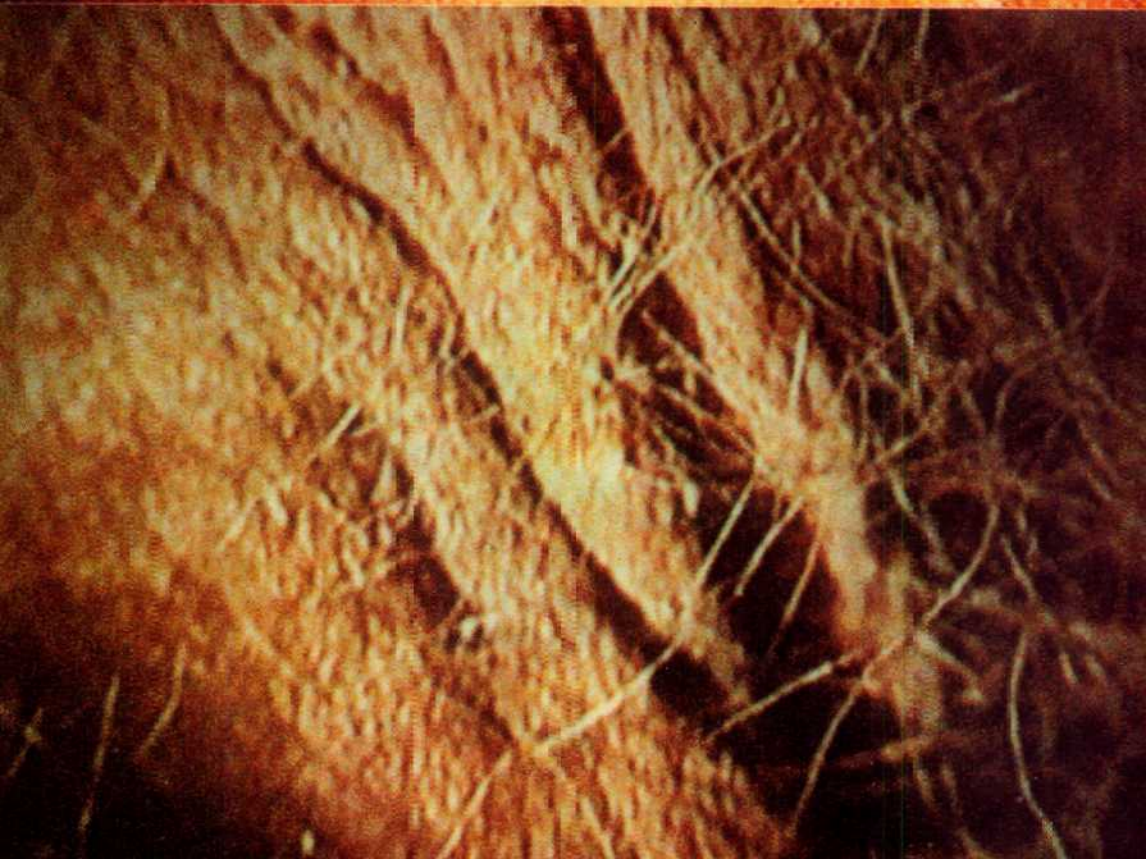
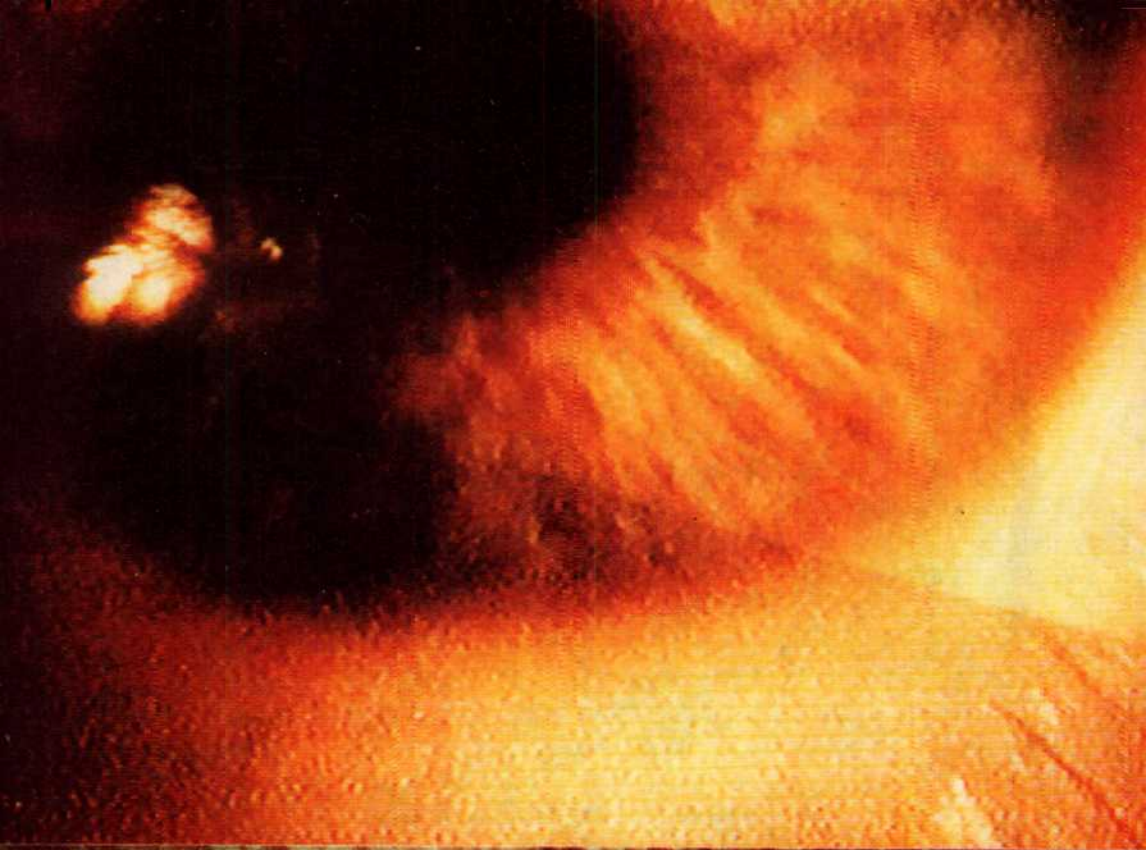
Soome kaasaegse lühiproosa omanäolisemaid autoreid ROSA LIKSOM (sünd. 1958) on oma loomet kommenteerides öelnud, et kõik tema jutud kasvavad välja reaalsest elust – ehkki reaalsus iseenesest ei tähendavat mitte kui midagi.

Kirjaniku enda kohta pole aga sama kompaktset ühelauselist kokkuvõtet teha sugugi nii lihtne.

Rosa Liksoni (Anni Ylävaara) lapsepõlvkodu on Lapimaal, Rootsi piiri lähedal asetsevas linnakeses, mis olevat koosnenud üksnes kaheksast majast keset metsa. 15aastaselt kolis Liksom Rovaniemisse, kolm aastat hiljem sai tüdrukust Helsingi Ülikooli tudeng. Öpinguid jätkas ta Kopenhaagenis, hiljem täiendas end ka Moskva Ülikoolis ühiskonnateaduste alal. Küllap tohib enesetäiendamiseks nimetada ka nelja elatud aastat Kopenhaageni vabameelseimas linnajaos Christianias, kus eluaset tuli jagada kümnete inimeste – mitmekümnete elulugudega.

Kuni 25. eluaastani polnud Liksom enda kinnitusel ridagi kirjutanud, st kuni päevani, mil lood end "ise" üles tähendama hakkasid. Esimese lühijuttude kogumikuga Yhden yön pysäkki (Ühe öö peatuspaik, 1985; eesti keeles on sellest avaldatud üksikuid lugusid Vikerkaares 1991, nr 7 ja Kullervos 1993, nr 6) suutis Liksom lugejaid üllatada ja šokeerida. Autorit nimetati kogu aastakümne üllatusdebüüdiks, teost aga kirjanduslikuks sensatsiooniks. Novellides jagus nii intensiivset linnalikku koloriitsust kui ka Lapimaa kaamoslikku talvemeeleolu, argirealism ning melanholiat. Ilmnes, et autor valdab võrdväärset kirjakeelega nii lapi dialekti kui linnaslängi.

1986. aastal ilmunud Unohdettu vartti (Ununenud veerand; üks novell sellest on eestindatud Vikerkaares 1991, nr 7) eest pälvis kirjanik aasta kirjanduspreemia ning Kalevi Jänti nimelise

Ene-Liis Semper.
"Eesti kunstimaastikud".
(J love my man,
he is an artist").
Kaadrid videost.
1994.

preemia. Esiolgest sensatsioonipuhangust hakati toibuma ning kriitikud leidsid Liksoni loominguks paralleele soome varasemast kirjandusloost tuntud lühiproosaautoris Maria Jotunis (1880–1943).

Järgmistel aastatel ilmusid Väliasema Gagarin (*Vahejaam Gagarin*, 1987), Go, Moskova, Go (1988). 1990. aastal jõudis kaante vahele koomiksikogu Roskaa (*Rämps*), kus kirjanik-kunstnik pöördub lugejate poole läbi koomiksiruudu ning pakub tarbimiseks midagi, mille järele nõudlus pidevalt kasvab – rämpsu.

Käesolev valik on tõlgitud Rosa Liksoni julmimaks ja halastamatuimaks tituleeritud kogumikust Tyhjän tien paratiisit (*Tühja tee paradiisid*, 1989) ning 1993. aastal ilmunud teosest BamaLama (mõlemad kirjastuselt WSOY).

Oma loominguks näib Liksom juhinduvat biitnike kreedost, et kõige ausam on esialgne käsikiri, spontaanne ja puhas algupärane.

Oma kangelastevalikule leiab Liksom väga lihtsa selgituse: talle ei meeldi inimesed, kellel läheb kogu aeg hästi.

Rosa Liksoni teoseid on tõlgitud prantsuse, saksa, rootsi, norra, inglise ja eesti keelde. Kõrvuti kirjandusliku loomega on tähelepanu pälvinud ka ta kunstnikutegevus.

Anu Merila

RAOUL KURVITZ

NELI MINUTIT ENE-LIISI

Ene-Liis Semper – pikajalgne, küünlataoliselt sihvakas, pöetudpäine tütarlaps, keda ajakirjandus paaniliselt vambina püüab serveerida – kes on ta tegelikult? Milline on see tüdruk siis, kui ööpimedus...

Ei noh, kui vamp, siis vamp, mis siin ikka vastu vaielda. Ene-Liis on vamp.

ENE-LIIS LÄHEB MÖÖDA TÄNAVAT. ENE-LIIS ASTUB POODI.
ENE-LIIS ASTUB TAKSOSSE. ENE-LIIS TULISTAB.

Ene-Liis teeb videot. Ta lamab vaibal ja on täiesti alasti, tema ees on põrandatäis pabereid, kuhu pole kirjutatud muud kui numbreid:

02.24.19.12. – 02.24.21.01.

06.04.09.20. – 06.04.09.24.

01.14.11.00. – 01.14.12.00.

04.16.07.21. – 04.16.08.00.

jne.

Ene-Liis läheb Telemaja 15. montaažistuudiosse, istub maha ja ütleb:

"Null kaks – kakskümmend neli – üheksateist – kaksteist, kuni..."

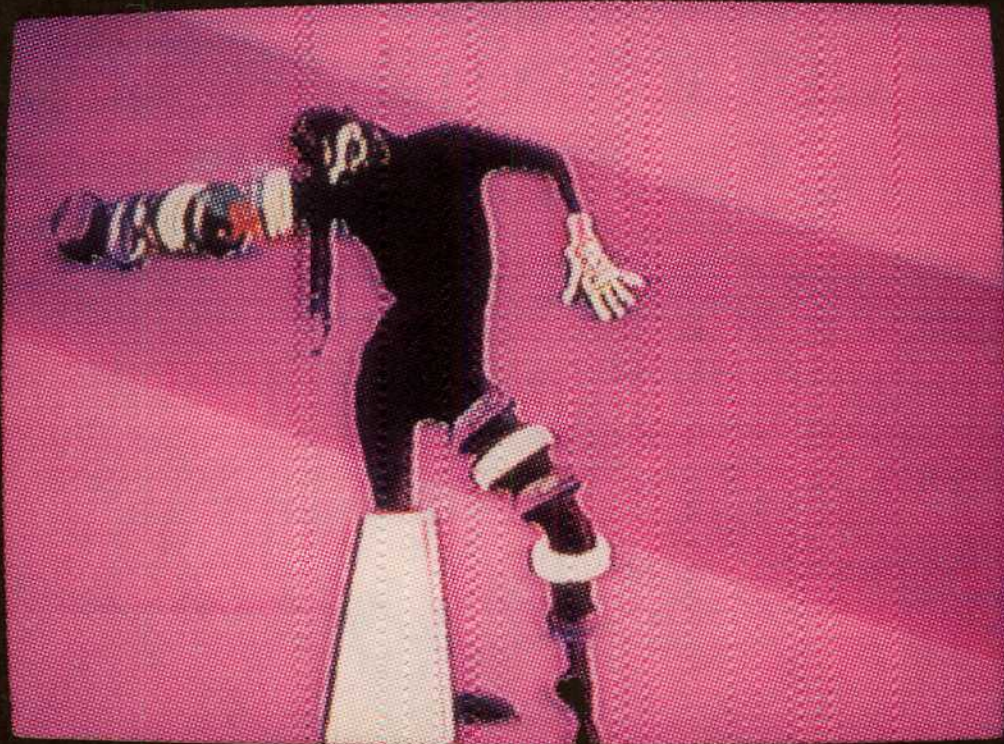
Need numbrid on *time-code*'id, märgistused, mille järgi saab üles leida sobivate kaadrite algusi ja lõppe ning määrata kaadrite pikkust. Head video-režissööri tuntakse sellest, kes montaažioperaatorile ütleb vaid taimkoode, sulatusprotsente ja toonide ning efektide tingtähistusi.

22 tunni pärast on video valmis, see on täpselt neli minutit pikk. Video algab ja lõpeb "musta auguga", musti auke on ka erinevate kaadrite vahel ja kokku on neid päris palju. Must auk on Ene-Liisi videotest nagu sool lihatooidus. Ene-Liis avab oma salakotikese ja puustab toidu sisse soola.

Video alguskaader – must auk – on läbi saanud, sellele järgneb tiiter:

ENE-LIIS SEMPER. See on väga oluline tiiter. Tiitrid on videos üldse väga olulised, kuid õnneks mitte esmatahtsad. Kui tuua võrdluseks filmikunst, siis videotegija seisukohalt on tiitrid nii mõnegi filmi parim osa. Videokunstniku seisukohalt oleks Visconti oma "Valged ööd" võinud samahästi kui tegemata jätta: algustiitritest faktuursele aluspinnale projekteeritud, askeetliku valgusmängu taustal oleks elamuse pakkumiseks täiesti piisanud. Nii mõnigi meist mäletab kindlasti veel omaaegse populaarse lastefilmi "Marek Pieguse ebatavalised seiklused" avatiitrit – ent vaevalt et filmi ennast. Tiitrid on võimas värk, ja kui tiitrid on tõesti õnnestunud, siis suudab film ise harva nendega konkureerida, erandiks on ehk vaid hispaanlasest režissööri Pedro Almodovari teosed.

Ene-Liisi tiitrid on lihtsad ja minimalistlikud: tavalised valged tähed mustal taustal. Ent nad vältavad päris kaua: 40 sekundit, mis on neljainutilisest videost terve kümnendik. Alles siis algab video ise.

Ene-Liis Semper. "Fashion". Kaadrid videost. 1994.

Ene-Liis Semper. "Ultra". Kaadrid videost. 1994.

Ene videot polegi eriti võimalik kirjeldada. Videol enamasti puudub konkreetne süžee ja üks hea video on rohkem nagu mingi tants või loits – üksainus valdav seisund sellesiseste liikumistega. Kuigi video on nagu filmgi rajatud enamasti kaameraga ülesvõetud, reaalsusest pärit kujunditele, on video viisuaalseks põhiväärtuseks siiski midagi abstraktsemat. Mind isiklikult on alati hämmastanud see, kui võrd palju on tuntud filmiklassikud rääkinud valgusest kui filmikunsti põhikategooriast, sellest, kuidas liikuvat pilti tuleb mõjuma panna kui üksteisele järgnevate valgusaistingute jada – ja kui ebajärjekindlalt nad seda printsiipi ellu viia on suutnud. Kas tõesti on küsimus ainult filmitehnoloogia kalliduses, mis selle kunstiliigi vaadatavuse massilisusest nii sõltuvaks teeb? Kaldun arvama, et asi pole mitte materjalis, lihtsalt mingil seletamatul põhjusel on filmitegijate loogika sarnane proosakirjanike loogikale, videotegijate loogika aga luuletajate omale, ja luuletajate loogika lihtsalt ON abstraktsem kui proosakirjanike oma. Ja seetõttu ei ole üks hea video isegi mitte nagu poem, vaid nagu haiku, kala hetkeline sulpsatus tiigivees, või nagu mõni eriti tõhus loitsusalm, mida ilmingimata paarkümmend tuhat korda järjest tuleb korrata.

Ene-Liis on neid teinud nii- ja naasuguseid. Kõige haikutaolisem on tema video pealkirjaga "10 sekundit". See koosneb viiest erinevast suurest plaanist, millest igaüks kestab kaks sekundit ja mis erinevalt koloreerituna edastavad üht ja sedasama nostalgilis-erootilist seisundit, erinedes vaid sulniduse nüanssides (muusika: Ariel Lagle). Äärmiselt tundlik teos, mõjuvõimas oma lühiduses.

Täiesti teistsuguseks, sedapuhku siis loitsu- või manamisesuunaliseks tuleb aga pidada Ene-Liisi kaksikvideot, mis oli eksponeeritud Sorose KKEK II aastanäitusel. Kahel kõrvuti asetatud hiiglasuurel ekraanil demonstreeris Ene-Liis tundidepikkuselt kestva painaja-unenäona omaavastatud maastikke, millest üks koosnes täismaalitud lõuendi ülisuurendatud lähivaadetest, teine aga esitas inimese keha kui mäestikest, kurrutustest, tasandikest, orgudest, kraatritest, lohkudest ja tihnikutest koosnevat kontinenti. Videoteos oli esitatud ruumilise installatsioonina, milles oma roll oli mängida ekraanide kõrvutipaiknemisel, nende mastaabil ja koosmõjul muude teoseelementidega, nagu näiteks juurdelisatud raamatutega – nn "reisikirjadega". Populaarteaduslikust sarjast "Maailm ja mõnda" teada-tuntud stiilis pakkusid viimased päeviku vormis antud ülevaadet autori pooleteist-aastasest rännakust uurimisalustel maastikel, kõike seal leiduvat kohusetundlikult mõõdistades ja kirjeldades.

Ent Ene-Liisil on ka kolmandat moodi videoid; üks selline ekraanil just parajasti jooksebki.

67. sekund, 68. sekund.

Valgusimpulsid järgnevad üksteisele, valguste kaudu pääseb voolama värv, erinevat värvi must-valge värv, värviline ja värvi-värviline värv. Esemed, näod

ja kehad lahustuvad selles, kokku on värve palju-palju, kuid kusagil nende vahel on Ene-Liisi enda värv.

Ene-Liisi värv on täpselt see värv, mis värvi on tema silmad. Ene-Liisi silmad on rohe-kolla-pruunikat oranžikas/türkiisjat värvi.

Kui Ene-Liis vaatab, siis peegeldavad tema silmad oma värvi maailmasse, mida ta vaatab, ja kõik asjad selles maailmas saavad omale natukene Ene-Liisi silmade tooni. Kui Ene-Liis vaatab, siis tuleb maailm piltide näol tema silmasta sisse, iga pilt aga haarab kaasa killukese seda värvilist, mis silmasta ümber on. Kui Ene-Liis teeb videot, siis neid pilte ta ritta panebki, ja tema silmade värv on neis kõigis.

Kui Ene-Liisi videot näidata ülikiirendatud kujul, nii et ühestki pildist pole õieti midagi näha, siis on selline tunne, et need kõik pildid kokku on Ene-Liisi silmad.

* * *

Ene-Liisi video hakkab lõppema; Ene-Liisi kõige uuem video, mida ta esimest korda läbi vaatab. Millest see video rääkis? Ta rääkis ühest koledast koridorist, mille seinad muudkui moonduisid; järjest koledamateks asjadeks nagu hiiglasuur keel, meesterahva kämblad hapukoorde kastetuna, karvane persepragu. Ent nüüd, kui jäänud on vaid viimased kaadrid, kui toimub koridorist väljumine, tekib imelik tunne, et kuidagi kahju on sellest keskkonnast lahkuda. Lõputiitrid, sulamine musta auku. KÕIK.

ENE-LIIS PÖÖRDUB. VAMP, VAMP, VAMP-VAMP-VAMP-VAMP VAMP.

Muuseas, Ene-Liis on hariduselt lavastuskunstnik, kujundanud igavese hulga etendusi, tegelenud kostüümide ja valgusega ning esinenud ka ise mitmetes *performance*'ites. Edaspidi on Ene-Liisilt oodata installatsioone, maale, *environment*'e – ühesõnaga kõike, mille abil kunstnik end väljendada saab.

Ene-Liis Semper.
"10 sekundit".
Kaadrid videost.
1994.

Ene-Liis Semper.
"10 sekundit".
Kaadrid videost
1994.

JUKKA KOSKELAINEN

NUORI VOIMA - RÜHM. LUULE MEEDIA JA MÜÜDI VAHEL

Luulelugemised koos muusikaga, raadioesinemised, nüüd ka heliplaat, muidki luulega seotud üritusi... Kas siis ka sina kuulud *sellesse* rühma, on mõnelgi luuletajal tulnud kuulda kolleegi küsimust.

Jutt on rühmast, kes on "kogunenud ajakirja *Nuori Voima* ümber". Soome kirjanduselus on tavapäraselt domineerinud üksainus kirjandusajakiri – *Parnasso*. Mõne aasta eest võtsid paar noorema põlve luuletajat üle vana (juba 1907 asutatud), kuid kiratseva kultuuriajakirja *Nuori Voima* ja tegid tast uusima kirjanduse avaldamiskoha.

Manifestid, noored vihased mehed, trotslik meel, eelmise põlvkonna ründamine uue luulekäsituse nimel? Sugugi mitte. Küll aga seltskond enamasti 1960. aastatel sündinud luuletajaid, kes omavahel kokku saavad ja luulest räägivad – aga räägivad ka paljust muust. Nad on avaldanud *Nuori Voima*'s oma luuletusi, kuid kirjutavad oma ajakirjale tavaliselt ka esseid ja arvustusi. On niisiis ühelt poolt räägitud uuest põlvkonnast ja teisalt sellest, et selle põlvkonna luuletajaid õigupoolest miski omavahel ei ühenda – peale ühise foorumi. Teine ühistegur on triviaalselt: sattumine ühte ja samasse aega. Ajakirja senine nimi otsustati säilitada alles pärast vaidlust – kui ironia. Aga et teatavasti iga põlvkond nii või teisiti kukutab eelmise, siis võib mingisuguseks ühisnimetajaks pidada ka tolle eelmise põlvkonna "ebapuhta" või sotsiaalse luule hülgamist, mis oli täies elujõus veel 70. ja 80. aastatel. Noored luuletajad ei kasuta enam efekti saavutamiseks agulikeelt ega otseviiteid teada-tuntud maailmasündmustele. Selle asemel on toimunud teatav pöördumine keelde: huvitatakse rohkem sellest, kuidas keel töötab, kuidas ta mõjutab seda, kuidas me endale oma maailma konstrueerime.

80. või 90. aastatel alustanud luuletajad ei saagi päriselt vältida keeleteooriaid. Eelkõige on esiplaanil poststrukuralism, kuid mitte mingil juhul otse luuletustes enestes.

50. aastatel öeldi Soomes, et luuletaja loob omaenese maailma, "mina-maailma", mis Paavo Haavikko sõnul on "maailm teiste maailmade seas". Enam säärasesse minakesksesse lähtekohta ei usuta, ning ka piir keele ja "mina" vahel ei ole enam nii ühemõttelisel selge, kui varem arvati.

Ometi ei saa neist kellegi luuletusi nime-tada lausa teoreetilisteks. Seal ei ole just eriti leida kohti, mis mõjuksid mingi teooria manifestina, või isegi selle väljenduse või rakendusena. Ühegi luuletaja tekstide puhul pole kõige olulisem juurelda, missuguseid asjasepuutuvaid kirjamehi ta on juhtunud lugema. Niisiis on luule ikka veel armuaeg: ta laseb lugeja vabaks ajatusse ruumi, mõtlemise *fiesta*'le, vabastab ta kultuurikonteksti koormast.

Sellest hoolimata – või just selle pärast – suudab uus luule olla ka sotsiaalne. Puuduvad deklaratsioonid ja avalikud pöördumised. Seeasemel loob luuletus ruumi, kus "infoühiskonna" võtted enam üksüheselt ei kehti: niisiis ei mingit surnuksrääkimist enam, ega rituaalseid kordusi või võrgutavaid pilke kaamera suunas. Siiski ei taotle see luule meediakeele otsest dekonstruktsiooni, vaid pigem liikumist ka retoorika taga, keelatud maal.

Tsitaadid, kiirkommentaarid ja meediasõnumite moonutamine kuuluvad muidugi asja juurde – see on juba horisont, millest pole enam pääsu.

Vahest kõige peamiseks ühisjooneks on siiski tõsine ja pateetiline (kui soovitakse) usk luulesse – usk, mis ei hooli trükiarvust ega lugejate hulgast. (Ka *Nuori Voima* läbimüüdav tiraaž on alla tuhande eksemplari – suhteliselt vähe viie miljoni elanikuga Soome kohta.) Teisisõnu: enese selge ja ühemõtteline asetamine väljapoole eesmärgiratsionaalset mõtlemist, täies rahus oma mõtteid mõlgutama.

Järgmiseks iseloomustaksin mõnd luuletajat, keda nii või teisiti on seostatud *Nuori Voima* ga.

Riina Katajauori luuletustes võib leida tsitaaditehnikat ja ühtse "mina" lagundamist, nagu see moes on. Aga tehnikaga need luuletused siiski mingil juhul ei ammendu. Saab rääkida ka korduvkasutuse-meetodist: võetakse tsitaadid ja järjestatakse nad uute põhimõtete järgi. Katajauori keel on värske, üllatusterohke ja värvikas, kuid samas sageli ka tarretavalt distantseeritud. Pinnisin kord Riinat sellise rumala küsimusega nagu "miks sa õieti kirjutad?". Ta vastas, et küsimus on koristustöös, asjade oma kohale asetamises, ega soostunud midagi rohkemat lisama.

Katajauori luuletustes on küsimus pisi-kestes paigaltnihutamises; ta nopib väljendeid ja ütlushi vältimiseks nende ümbrusest, muudab neid ivakese, annab neile uue konteksti ja tähenduse. Tema luuletuste puhul on tihti raske välja tuua mingit üht teemat või ainevaldkonda, mida neis oleks käsitletud. Ta luuletuste maailm on koodide, filmide ja lõputu pildivoo maailm, mida näidatakse ohjeldamatuna, väändununa, kogudes sinna pisidetaile tänavalt või ajalehtedest või kust tahes, ja mis manab esile meeleoluassotsiatsioonide võrgustiku, kus triviaalsed lähivaated segunevad suurte küsimustega.

Jyrki Kiiskist painab keel; ta uurib homonüümia ja vähimaidki tegureid, mis üht sõna teisest eristavad. Kirjutamine on talle siiski kehakirjutamine: kirjutamine kehasse ja kehas kirjutamine. Ta ei hoia kokku groteskseid värve, toomaks esile elu fundamentaalselt kehalist külge ning tuletamaks meelde, et keel on alati korrelatsioonis lihaga, primitiivsete, alateadlike ja varjatud algosistega. Kiiskise programmiks on anda sõnadele kaal, viia nad ühendusse ümbritseva materiaga. Keel ei ole talle pelk vabalt heljuv märgikett, juhuslike tähenduste kaja, vaid keele viimne piir asub kehas, teatud fundamentaalkogemustes, mis määravad keele olemuse.

Kiiskise luuletused on painatud ihast tungida hämarusse, alale, kus kultuuririkhid lõpevad. Ühes sellega tuleb esile sõnade reetlik loomus – neis ilmneb kuristikke, tähendus-kaanakuid ja ootamatusi. Keel ei ole see, mis ta näib, kuid tal on siiski pide algkogemustes. Sageli on Kiiskise luuletustes juttu kukkumi-

sest ja jõudmisest põhja, kust asjad paistavad teisiti, pea peale pööratuna. See laseb ta luuletustel paista eri valguses erinevatena, avatutena; ühel ja samal ajal kehtivad neis näiliselt vastandlikud tähendused.

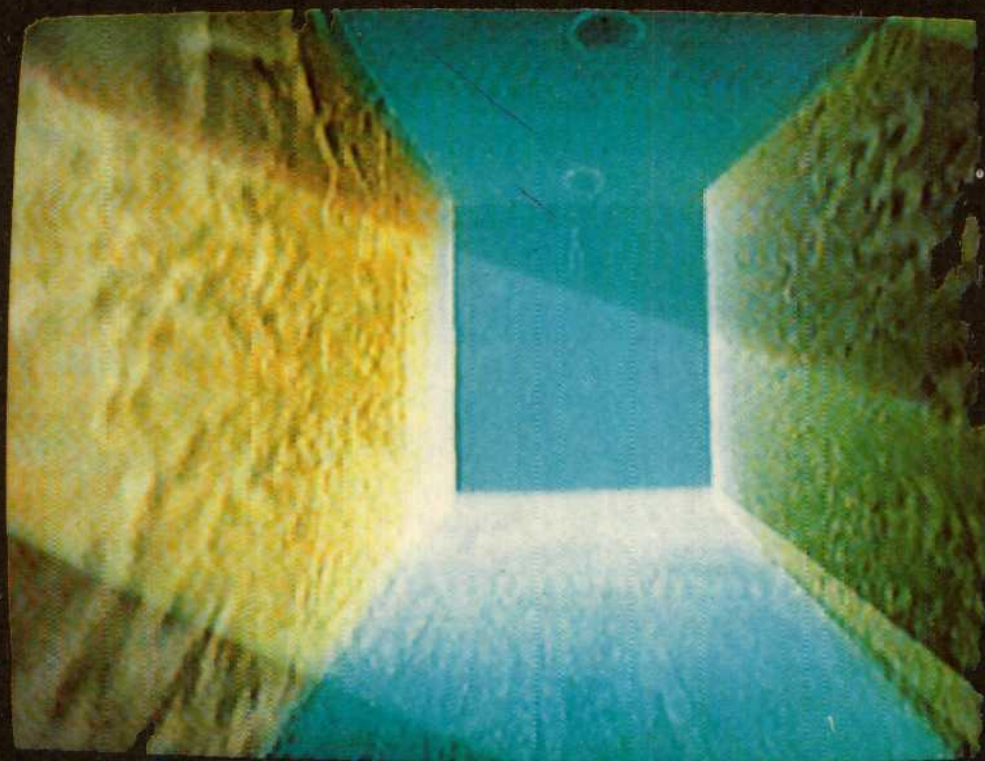
Tommi Kontio luuletused põhinevad luulepildidel; ta maalib oma värvid täis värvikaid vaateid, mis mõjuvad juba iseenesest. Tema arvates sellest piisabki, teda ei huvita programmid ega rakenduslikud püüed väljendada oma luuletustega mingeid teisi, nendetaguseid mõtteid. Kontio sõnakunst sarnaneb pigem alkeemilise protsessi kui mingi aine analüütilise käsitlusega. Ta luuletuste keel hõõgub, pürgib taevasse, sulatab endas kokku eri elemente.

Ja ta pildid on sürrealistlikud, võikalt-realistlikud, liialdatud, ent siiski argipäeva tabavad. Ta keel on sümbolistlik, ta annab asjadele vaateid ja võrdlusi, mis viivad meid kaugele eemale soome modernismi jahedast, objektiivseid korrelaate taganõudvast luulest.

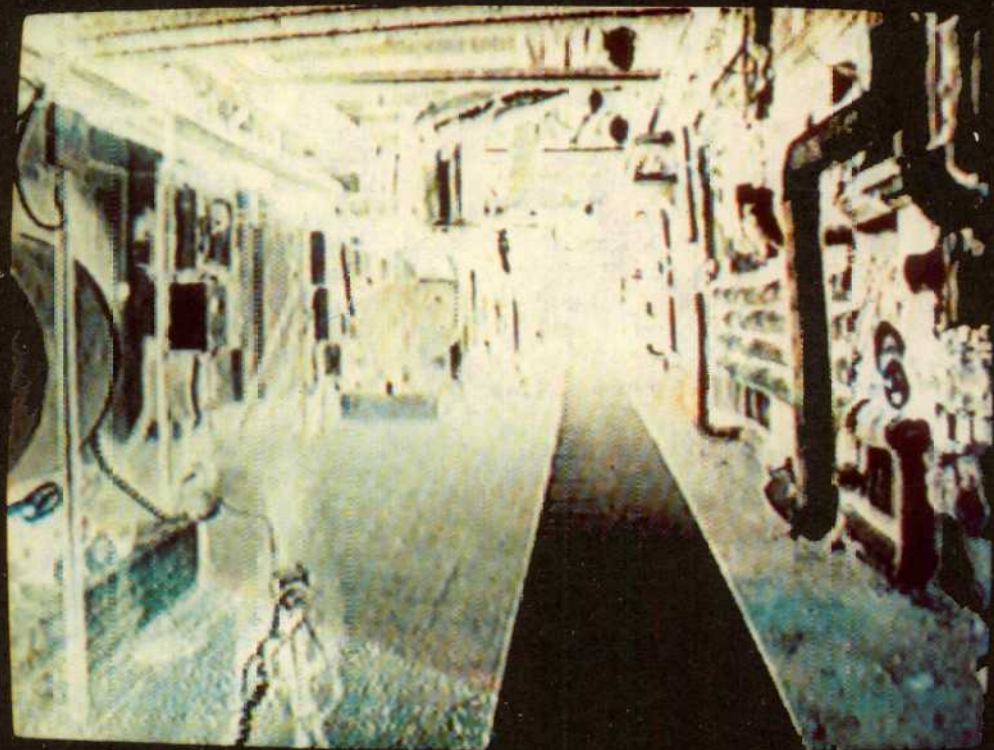
Helena Sinervo luuletused saavad alguse millestki materiaalsest. Neis kohtutakse lapsepõlveesemetega, või satutakse kesk mulakssaamisprotsessi. Ruumikogemused, perspektiiv ja aja rudimendid jätvad Sinervo luuletustele oma pitseri – neis tihti korduvaks kujundiks on tuba või maja ("laps on maja kus vanemad elavad..."), mille sees omakorda võib leiduda tuba või mis võib vahetada oma kohta. Sageli kuhjub ta luuletustes tihedalt kokku mälestusi ja vanu esemeid, see on kui kumulatsiooniprotsess, mille käigus peab sündima midagi uut ja ettearvamatu.

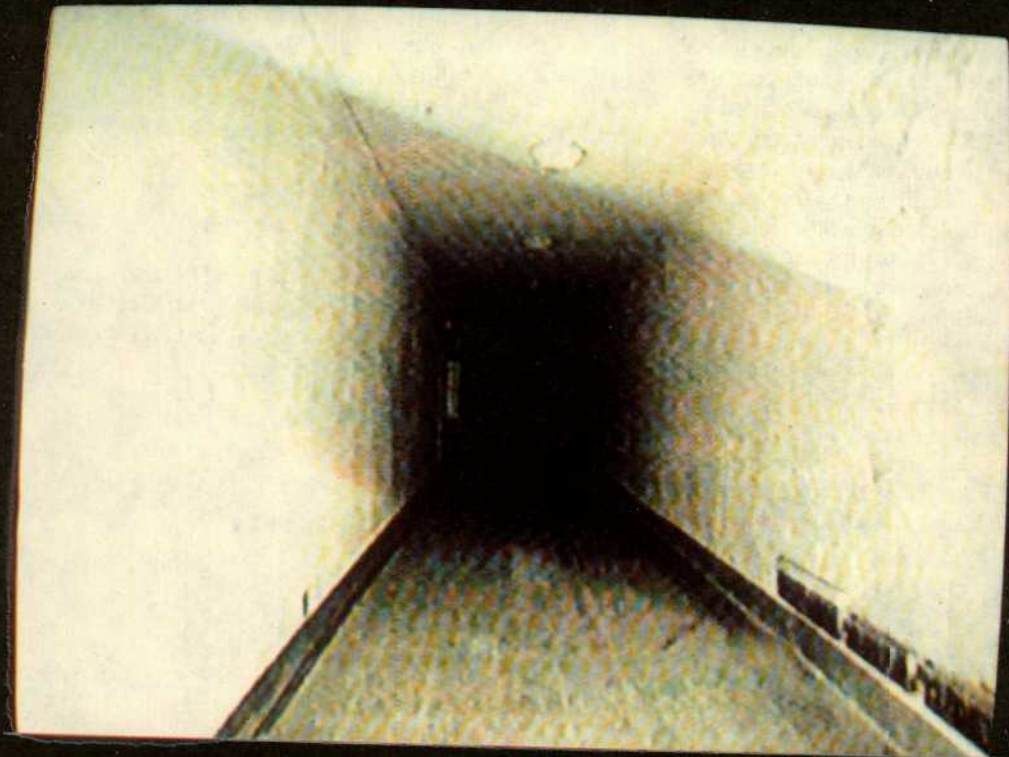
Midagi Sinervo kirjutusviisis meenutab vahel selgesti varasemaid soome naisluuletajaid, Eeva-Liisa Mannerit ja Sirkka Turkkat. Lisandunud on süntaksi lõhkumine ja mõned muud ajakohased võtted. Ta parimad luuletused on üles ehitatud protsessitaoliselt ja efektselt, kandes eneses ajaloojälgi, paljastades nüüdisetkele nonde varjujäänud tähendusi.

Lauri Otonkoski kirjutab siserepliike, mis üksteisele vastanduvad, spontaanseid märkmeid, mis on oma toonilt sageli lakoonilised, vahel ka tõsiselt eeleegilised. Mõni luuletus kommenteerib iseennast, otsekui otseks omaenese tähendust.

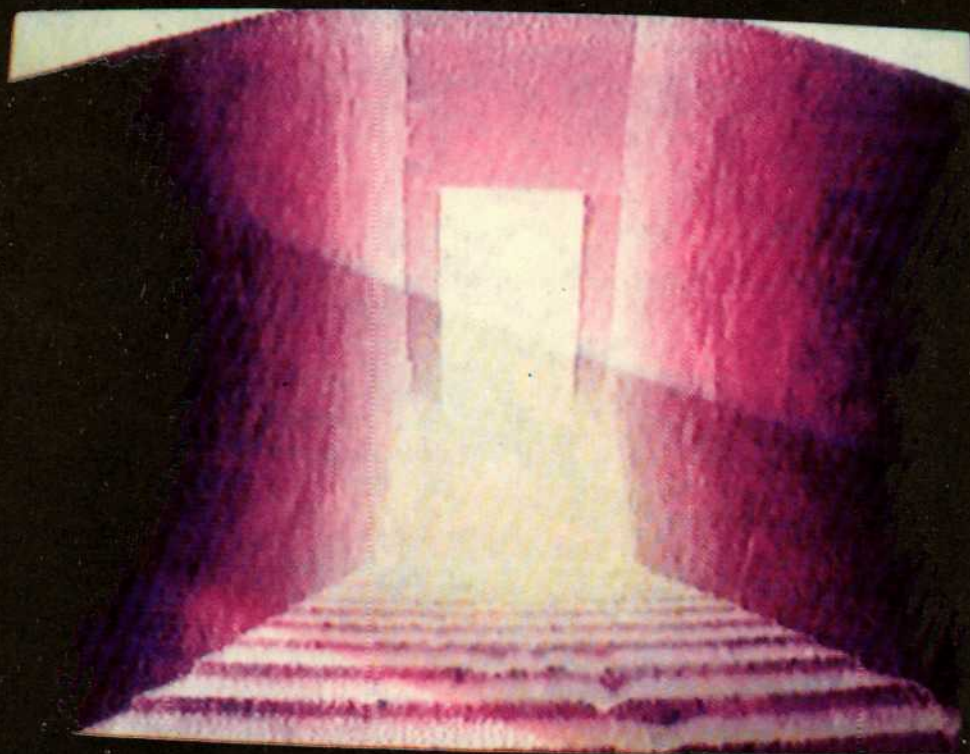

Ene-Liis Semper. "Home". Kaadrid videost. 1995.

Ene-Liis Semper. "Home". Kaadrid videost. 1995.

Otonkoski kirjutab sageli vabalt jooksvat teksti, ladusat ja muretut, aga pea iga nurga taga võib oodata ootamatu kääne.

Otonkoski ironiseerib, kommenteerib, parodeerib, astub eemale metafooride ja luulepiltide iluast, ja kõigest hoolimata püsib kõnelevas subjektis, läbi kelle lüüriline eneseväljendus filtreerub vaid märgiks, fragmendiks huulilt voolava manamise sekka. Iseäranis kogus "Halli koera rondo" (1992) tormasid ringi eri diskursused ja luuletuste kõneleja oli pidevas liikumises.

Juhani Ahvenjärvi käib täiesti oma teed. Esikraamatus "Sörk" (*Hölkä*; 1992) käsitleb ta klassikalisi probleeme omanäolisel viisil. Ta jutustab lühidaid, ladusaid lugusid, milles lõhutakse üldtuntud kausaliteete veidi sarna-

selt vene absurdismiga *à la* Daniil Harms. Maailm on "võõrandunud", seda valitseb tehnoloogia. Asjad on küll omavahel seotud, aga just sellele seosele koondavad Ahvenjärvi luuletused oma umbuskliku tähelepanu. Üks ta luuletus näiteks seletab, miks sõdurite maakera on kuubikujuline:

kui sõdurid ümmargusel maakeral rünnakule minnes tungiksid liiga kaugele, võiksid nad tähelepanematult lüüa täägi iseendale selga.

*Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
Kajar Pruul*

JYRKI KIISKINEN

KAS AASTAAEG VÕI KLIIMAMUUTUS?

Soomes kirjutatakse ikka veel luulet

Üks mu teadmishimulisest põllumehest sugulane varastas kord Kumpuranta noorsooseltsi raamatukogust raamatu. See sündis kaua aega tagasi. Teos oli trükitud 1898. aastal ja ta pealkirjaks oli "Vanemate luuletajate luuletusi". Sirvin nüüd ettevaatlikult seda päranduseks saadud aaret ja otsin raamatust värsiridu, millega alustada oma artiklit uuest luulest.

Ei leia midagi uut. Pean tulema tagasi annuka Peura esikkogu "Kaoses reisija" sarde, mis on ilmunud 1989. aastal:

*mina ei ole "uus" ega "pöörane"
olen vana, ära elanud
ja väim, kui vana on veel see!*

I

Uus luule on surnult sündinud mõiste. Ta on ebarad, poolenisti progressiusu, poolenisti totaliseeriva mõistuse vili. Kui räägime uuest luulest, lamestab see luule mitmesuunalist muutumist. Luule kasvab eri suundades nagu juureniidistik. Ta muutub mittelineaarselt, transformeerub ilma eesmärgipärase progressita.

Teisel poolt: luule küll võtab õppust, kuid pöördub sellest hoolimata ikka ja jälle tagasi.

Eks kiindunud ju ka Octavio Paz sõnasse *vuelta* (ta asutas 1976. aastal Mehhikos sellenimelise kultuuriajakirja ja pani ka ühe oma luuletuskogu pealkirjaks "*Vuelta*"). See sõna võib tähendada nii 'tagasipöördumist' kui ka 'täispööret', sõltuvalt kontekstist ka 'tagakülge', 'muutust', 'ringreisi'. Kirjutades oma luuleteost "Päikesekivi", ehitas Paz selle üles asteekide ajakäsitust ja kalendrit järgiva

Jyrki Kiiskinen, Vuodenaika vai ilmastonmuutos? Suomessa kirjoitetaan vielä runoutta. Nuori Voima 1992, nr 5. Lk 13–15.

tsükliina: luuletus lõpeb sealsamas, kus algab. Tema pikkuse määras planeet Veenuse tiirlemine.

Ja seda hoolimata sellest, et euroopalikust vaatenurgast nähtuna tagasipöördumist ei ole.

Kolmas metafoor luule kohta: noor luuletaja Paavo Haavikko kirjutab oma luulekogumikus "Maikuu, igavene"(1988), et luule ei ole aastaaeg, vaid kliima. Kliima on suhteliselt püsikindel ja komplitseeritud süsteem, mille toimimismehhanisme me ei tunne. Ta ei ole muutustele kuigi aldis, ent muutub siiski ka normaaloludes, tõsi, aeglaselt. Inimtegevuse ja inimsekkumise mõjul aga muutub ta kiiresti.

Nüüd, mil aastaajad ise on segi, ilmastik muutunud, osutub see võrdlus põnevamaks kui varem. Muutusi on samahästi kui võimatu ette näha.

Mõni rida hiljem kirjutab Haavikko, et luule on "üldkehtiv ajalugu ja majandus ühes majas". Ka see on hästi öeldud. Liiga hästi. Võimatu on ajalugu ja majandust taas osadeks lammutada. See tähendaks kogu ideeajaloo läbivõtmist, eri ajalookäsituste ja majandusteooriate tutvustamist jne. Parem siis juba nõustuvalt kaasa noogutada.

Kõik need metafoorid luule kohta on kahtlemata õiged, järjekindlad ja omavahel vastuolus. Nähtus ise ongi keeruline. Ta on laialilagunenud.

Ja kui laialilagunenut on teda võimalik ka mõista.

Inimhääli kildudeks: kordamine

Inimhääli on olnud soome kultuuri peamine tugisammas, nagu ka samanimelise raamatutarja autorid teavad. Ta on humanismi, valgustuse ja enesega rahulolu kindel kalju ja vastupidav ankur. Nüüd on see ankur ometi lahti tulemas.

Räägitakse, et subjekt on lagunenud.

Subjekti tagasitulekut luulesse jõuti mitmeid kordi taga nõuda juba enne, kui subjekt üldse kuhugi kaduda jõudis. Soome, nagu teame, on pihtimusluule, naiivse realismi ja enesekeskse tundelüürika töötatud maa.

Nüüsi on vahepeal mängu sekkunud mõned veidrikud.

Subjekti lagundamisega on teadlikult tegelnud Markku Into ja Kari Aronpuro luule, kuid osalt ka Pentti Saarikoski demokraatlik kirjutusviis ja Paavo Haavikko hilislooming. Ja on ju meil veel ka Väinö Kirstinä ja Lauri Otonkoski ja...

Aga soome luule tervikuna ei ole kõnelejas, keeles ega reaalsuses just erilist probleemi näinud.

Luuletaja on olnud rahvuse hääli, suur *ego*, müütiline joomar ja boheemlane. Korraks küll vaidlustasid selle müüdi 1950. aastate modernistid, väites, et luuletaja peab suplema tindis ja jooma tinti.

Paigutan selle luuletajamüüdi vähemalt osalt romantismi-traditsiooni. Romantilist kunsti, ilma romantilise irooniata, mõistetakse kui autori loovat eneseväljendust, kui tõendit tema vahetust kohalolust. Selle arusaamaga liitub idee luuletaja vahetust maailmanägemisest.

Luuletus oleks sel juhul vaid autori hingepeegeldus, täienisti oma autorist sõltuv.

Enamik neist subjekti tagasituleku nõudmistest, mida olen viimasel ajal kuulnud, jätab tähele panemata aastaid kestnud väitlused subjekti lagunemise ja eri keelekasutusviisides lahustumise üle. Seepärast kordame pisut – enne kui minagi liitun humanistide kooriga subjekti tagasitulekut nõudma.

Subjektil ei saa olla omaeense keelt, sest subjekti võib näha kui keele loodud konstruksiooni, eri diskursuste kogumit. Asja saab sõnastada ka Heideggeri terminites: luuletuses ei kõnele mitte luuletaja, vaid keel ise. Seepärast ei ole sõnakunst autori eneseväljendus ja tema vahetu kohalolu reaalsuses. Ta on keele eneseväljendus ja autori kohalolu keeles.

Luuletaja ei saa oma kirjutatut valitseda ega olla oma tekstis ainuliselt kohal. Tekst on täis jälgi teistest tekstidest. Tal ei ole ainult üks – autori – hääli, tal on palju hääli.

Vahest on subjekt nendest häälistest koosnev koor.

Märgi surm, kangelase tagasitulek?

Essees *The Music of Poetry* ei lahuta T.S.Eliot luule muusikat ja tähendust teineteisest. Ta kirjutab, et küps lugeja, kes on

saavutanud ülimalt puhtusesisundi, ei püüagi aru saada, vähemalt kohe alguses mitte.

Ka Johann Sebastian Bach õpetas oma poega Wilhelm Friedemanni samal meetodil: "Kui te tõepoolest kuulaksite, siis te ei tahaks aru saada." See arusaamise vaidlustamine on irratsionalistlik üksnes "märgi ratsionalismi" seisukohalt, väidab prantsuse kirjandusteadlane Henri Meschonnic. "Märgi ratsionalismi" jaoks on kõik see, mis temast üle rullub – intonatsioon, keha, hää ja elu näiteks – irratsionalistlik. Aga keel ei lakka rullumast üle märgi ja tema tähenduse-mõiste.

"Kõne on skandaal, sest ta lõikab läbi hääle ja tähenduse üksteisele vastanduse," tõdeb Meschonnic. Ta väidab, et alates Platonist ja lõpetades Derridaga on kirjutusest kõneldud vaid märgi mõiste ja sellest lähtuva paradigma abil. Too väide vist tähendab, et suulise ja kirjaliku dualism on "sisse ehitatud" ka Derrida filosoofiasse. Ent luuletus ja märk satuvad omavahel konflikti, väidab Meschonnic. Luuletus kritiseerib ratsionalismi kategooriaid, nende teadusest, moraalist ja esteetikast koosnevat triadi, eriti aga esteetika-kategooriat.

Meschonnic ise võtab luule põhikriteeriumiks oraalsuse, mida ta mõistab laiemalt kui vaid kõneldud vastandatuna kirjutatule. Ta keskendub luuletuse rütmilugemisele, sellele, kuidas organiseerub luuletus kui tervik. Ta koondab oma tähelepanu sellele, kuidas sõna kirjutuses liigub ja mis sellest sünnib. Nii kuulatab ta luuletuse radikaalset ajaloolisust, mis on kirjutatud – või kõneldud – luuletuse rütmis.

Meschonnic nõuab, et luuletust kuulataks, kõrv poolenisti tulevikus.

Luuletuse rütm kannab enesega kaasas subjekti (keele tegevusena), ka subjekti eetilist, poliitilist, kehalist (mitteolemuslikuna). Luuletusest lähtuv mõtlemine loob siseseose keele, luuletuse, eetika ja ajaloo vahel, väidab Meschonnic.

Sel moel oleks luuletus igaveste tõdede ja transsendentaalsuse vaenlane number üks: rütmis köidetud tähendus lõhub ajalootud normid, objektiviteedi, kõik säärased eetilised ja poliitilised alustoad, mis väidavad end olevat igaveseid. Ta toimib umbes niisama nagu

Suur Prantsuse revolutsioon, mis näitas, et kuningas ei olegi jumalast seatud valitseja maa peal. See tähendas ajaloo võitu metafüüsika üle.

Või tähendas see vaid üht käänet (*vuelta*) labürindis?

Keha poliitikast

Muu hulgas ka nende kaalutluste tõttu olen pannud oma uue luulekogu alapealkirjaks "Kehakirjutus". See nimetus kajastab minu jaoks kirjutamise kahesuunalist liikumist, tema ajaloolisust: luuletuses kirjutab keha maailma, samal ajal kui keegi kirjutab keha. Muutuv ja alalõpmata haihtuv subjekt annab piirjooned iseendale, oma elule ja surelikkusele, ta **teeb keha** (*tekee ruumista*) – sõna mõlemas tähenduses.¹ Seepärast loob luuletuse subjekt iga kord uue eetilise, poliitilise ja kehalise terviku. Uue rütmis. Kuni koidab surm.

Selles on luuletuse tähendus.

On aeg esitada retooriline vastulause. Selle käivitab küsimus: "Kas luuletus on ainult ajalooline või on ta ka ajalootu?" Luule ületab selle vastanduse. Luuletus on koht, kus hää liigub. Selles kohas, kehas, on võimalik kohtuda oma hääle ja oma hääletusega, teiste häälega. Luuletus sünnib keele ja vaikuse, ürghämäruse ja ajaloo piiril, kummalgi pool seda.

See on kohutav kogemus.

Oleme ikka ette kujutanud, et ruum – ja tühjus – on olemas juba enne luuletust, enne kirjutust. Seepärast ongi õudne näha, kuidas ruum sünnib, kuidas tekib see koht, kus sõnad liiguvad. See sünnib luuletuses. Õudne on kuulata vaikust, ronida oma *hybris*'es kas või mäele, mis just äsja on tekkinud, kõnelda tantsuplatsi kõrval juba ammu surnud inimestega. Iga luuletus on maailma loomisluugu. Kuidas saaks ta siis olla uus?

Luuletuses jääb maailm keele hooleks, jääb oma kohale. Seal ta seisab. On tema vallas. Tõelus on saanud nüüd temanäoliseks.

Keel on ainus õige diktaator.

1 S.o ka – tapab. *Tlk.*

II Modernismi sõnum

Liisa Saariluoma on oma teoses "Postindivi-
dualistlik romaan" väitnud, et postmodernis-
mi tuumaks on kartesiaanliku subjekti-
käsituse kriitika. Sellele väitele leiab tuge
moderniste sirvides. Modernism oli vabane-
mislugu. Kui temast kõneldakse, vilksatab
jutus pidevalt sõnu nagu "revolutsioon" (ka
käesolevas jutus), "tabude lõhkumine", "ük-
sikisik". Piisab, kui kirjandus- ja kunstiajalu-
dusse vaadata.

Paljud on seostanud modernismi tolle val-
gustusest alguse saanud liikumisega, mis us-
kus inimesse – kapitalism uskus üksikisi-
kusse – ja tahtis teda vabastada. Lõppude
lõpuks pidid mehhaniseerimine ja industria-
liseerimine päästma inimese tööorjusest, sa-
mal ajal kui luule pidi vallandama ta
väljendusjõu. Kuidas läks?

*Mootori peal istub mees
ja vahib üksisilmi:
ei, ta ei tea, mis mootor teeb,
aga see kuulub
ta töö juurde*

(Juhani Ahvenjärvi, "Sörk", 1992).

Modernne luule (nii meile õpetatakse)
loobus kammitsevatelt värsimõõtudest, avar-
das luule sõnavara ja ainevalda – kuni "tuul"
ei olnud enam poeetilise sõna kui "tuule-
pluus". Luuletajad teostasid vormirevolu-
tsiooni, kasutasid kujundit täiesti uuel moel
(jne).

Kai Laitinen kirjutab oma kirjandusloos,
et see väljenduse alal toimunud revolutsioon
sai avamänguks väärtuste ümberhindamisele
muudiski valdkondades: "1950. aastate kir-
janduses ilmnenud poliitikavaba ja kuns-
tiauendustele suunatud radikalism laienes
järgmisel kümnendil ühiskondlikuks radika-
lismiks ja üldolemuslikuks tabudeahistami-
seks."

Avangardistid on olnud modernismi or-
gaaniline osa, sest revolutsioon ja progres-
siusk vajavad neid. Nemad kannavad
progressilippu, olgu punast või musta – või
trikoloori nagu Delacroix' maalil. Avangar-
distid on tulevikku hääli kaasajas, nad on alati
oma ajast ees.

Matti Rossi samuti. Kuuekümnendatel
kirjutas ta oma surematu värssi: "partei on
tehtud meist". Vaid tõlgendushorisont on
nüüdseks muutunud: sõna "meie" ei viita
nüüd mingile inimrühmale, vaid üksnes ase-
sõnale "meie".

Kas ma olen Matti Rossi metaarooniast
õigesti aru saanud?

Küsisin muuhulgas ka entsüklopeedialt,
mis ta avangardismist arvab. Vastus kõlab
sarkastiliselt: kunstiarvustustes kasutatud ni-
metus kunsti ja kirjanduse selliste esindajate
kohta, kes usuvad end liikuvat arengu eesot-
sas, eriti kunsti väljendusvõimaluste kasuta-
mise ja vormiuuenduste alal.

Radikaalse eelväe mõiste paljastab mo-
dernismis peituvat progressiisu. Seepärast ei
saa me modernismist lahti enne, kui oleme
saanud lahti avangardist.

On vaja radikaalset järeelväge.

Progressi tee

Luule modernismijärgset arengut võib võr-
relda Suure Pauguga: kõigepealt killunes
kõiksus tuhandeteks taevakehadeks ja nüüd
need taevakehad kaugenevad kogu aeg üks-
teisest.

Ühtsus kadus. Risto Ahti sõnutsi: tekkis
tuhat võorandumise teed.

Mina teed.

Oma olemuselt on modernism vastuoluli-
ne mõiste. Ta on ühtaegu nii ajalooline kui
ajalootu, sest õigupoolest tähendab ta nii aja-
loo lõpp-punkti kui "vana" vastandit. Niisu-
gune arusaam on teleoloogiline. Meenuvad
Aristoteles, kristlik determinism ja Marx, kes
mõtlesid, et ajalool on olemas vältimatu lõpp-
eesmärk, õigluse võit.

Modernism esindaski endas seda vältima-
tut lõppeesmärki, kultuuri lõplikku haripunk-
ti, igavest nüüdishetke, ajaloo lõppu, mis
niisiis ei leidnud aset postmodernismi ajal,
vaid juba koos modernismi läbimurruga.

Nüüd on päevakorral tagasipöördumine
traditsiooni juurde ja traditsiooni transfor-
meerimine, traditsiooniteadlikkus, ilma te-
leoloogiliste uskumusteta ja usuta suurde
narratiivi.

Traditsioon on oma kuju muutnud. Ta
pole enam progressseeruv arvsirge, vaid ar-

heoloogiline kaevaela, üheaegsustest, vastuoludest ja eri pinnasekihtidest koosnev ter-
vik, mis ei ole vallutatav, seletatav ega
peatatav.

Kultuurigenotüübis ringleb palju eri kul-
tuurisegmente, subkultuure, mõjusid ja nar-
ratiive, millest luuletajad ammutavad,
mitmel viisil ja kombel.

Dadaistide siht on saavutatud, ja kõik on
tõesti luule. Aga ühiskond ei anna luuletaja-
tele rahu. Seda näitavad Lauri Otonkoski vär-
sid:

ja massimõrvad ja sõjamehevoorused

*ja püüromaanid
keda kutsutakse keisriametisse ja
-rõivaisse*

*ootavad sinu sekkumist
oh luuletaja*

*Soome keelest tõlkinud
Kajar Pruul*

AULI HAKULINEN

SOOME KÕNEKEELEST

Ei "tänapäeva soome keel" (*nykysuomi*) ega
"soome keel" ole kuigi selgepiirilised mõis-
ted. Esiteks, elav keel, nagu kõik kultuuriil-
mingud, on pidevas muutumises. Keel talub
üpris suuri muutusi ja lööke, ta on mingil
määral isereguleeruv, pisut amööbi-laadne
nähtus.

Teine meenutamist vääriv asjaolu on see,
et keel ei ole homogeenne nähtus, vaid küllalt
mitmepalgeline ja heterogeenne. Ühest kül-
jest keel peegeldab, teisalt – loob kultuuri, ja
peale selle on ta iga soomlase üdini isiklik
mõtlemise ja tundmise tööriist, isiksuse tugi-
samm ja mälestustesäilitaja.

Soome kirjakeele ajalugu on ühes suhtes
väga omapärane, võib-olla isegi ainulaadne
Euroopas. Läänud aastasaja keskpaiku, mil
soome kirjakeelt hakati jõudsalt ja teadlikult
arendama, et see sobiks rootsi keele kõrvale
teiseks ametlikuks keeleks, ei olnud haritlas-
kond ise soomekeelne, vaid kasutas nii kõnes
kui kirjas rootsi keelt. Soome ühiskeeleks
(kirjakeeleks) ei saanud haritlaskonna või
aristokraatide kasutatud dialekt, nagu mitmel
muul Euroopa maal, ega ka pealinna lähikonna
murre – Helsingi paiknes rootsikeelses
ümbruses. Kirjakeeleks sai rahvamurrete
kompromiss, mida ei kõneldud õigupoolest
keegi.

Kirjakeele põhiosa andis läänemurrete
baasil arendatud piiblisoomi keel, milles 16.
sajandist peale oli avaldatud usulist ja juriidi-
list kirjandust. 19. sajandi lõpul lisandus sel-
lele idamurretest eeskätt sõnavara, aga ka
sellist grammatilist ainet, mida peeti "algu-
pärasemaks" või muidu paremaks kui vasta-
vaid läänesoomi vorme.

Kui soome keel 1863. aastal viimaks root-
si keele kõrvale suurvürstiriigi ameti- ja koo-
likeeleks kõlbas, õppisid rootsikeelse
haritlaskonna lapsed soome keelt koolis raa-
matutest. Haritlaskodudes hakati vähehaaval
kirjakeelt ka vestluskeelena kasutama. Liht-
rahva hulgast kooli pääsenud lapsed õppisid
oma kodumurde kõrvale uue keelepruugi –
ühiskeele. Nii kirjutatud kui kõneldud ühis-
keel olid rangete normatiivide kütkes, nagu
Heikki Paunonen on hiljuti näidanud. Murre-
te ja kirjakeele kõrvale astus aegamisi ka
kolmas soome keel – linnakeskuste ja asulate
kõnekeel ja släng. Nende allkeelte väärtus oli
erinev. 20. sajandi keskpaigani esindas "head
keelt" ühelt poolt kultiveeritud, hooldatud
kirjakeel, teisalt "puhas" ("õige") rahvamur-
re. "Halb" soome keel oli kõnekeel, eriti
släng.

Mõned soome keeleuurijad on päris vii-
mase ajani nurisenud sõjajärgsete keelemuu-
tuste üle. Linnades kõneldavat keelt on

peetud vulgaarseks; seda on samastatud slängiga, kuigi vaid tühine osa Helsingi "paljasjalgetest" valdab slängi sõna algses tähenduses. Ajalehearvamustest ja rohketest kohvikuvestlustest tekib mulje, et soome keelt peetakse limestumisohus olevaks.

Soome keel praegu

Üritan kõnelda meie keelest sellisena, nagu ta on just nüüd, 1990. aastate alguses, euroohu lähenedes. Tänapäeva soome keelt kõneleb Soome viiest miljonist elanikust tubli neli ja pool miljonit. Ja nende kõnelejate elutingimused on määratult teistsugused kui veel nelikümmend aastat tagasi, sõja järel, mil hakkas ilmuma "Tänapäeva soome keele sõnaraamat". 1950. aastate alguses elas linnades kõigest neljandik soomlastest, praegu juba kaks kolmandikku. Maa- ja metsataludes elas tollal veel 46% rahvastikust, nüüd napilt 10%. Olukorramuutust on toredasti näitlikustanud sõnavarauurija Kalevi Koukunen: lehma oli 1950. aastate alguse Soomes 1,1 miljonit ja hobuseid 350 000, nüüd on lehmade arv langenud pooleni ja hobuste oma 44 000ni. Maanteedel oli sõiduaautosid vaid 35 000, tänapäeval pea kaks miljonit. Raadiolubasid oli lunastatud 720 000, nüüd on televisioonilubasid kahe miljoni ümber. Siit on kerge järeldada, et suur ühiskondlik ja kultuuriline muutus on jätnud sügavad jäljed ka keelde, eriti sõnavarasse.

Küllalt pikka aega, päris viimase ajani, on olnud kombeks nimetada soome ühiskeelt, standardsoomet, kirjakeeleks (*kirjakieli*). Kirjakeel ja ühiskeel on olnud sünonüümid. Alles möödunud aastakümnel on võetud kasutusele nimetus "ühiskõnekeel" (*yleispuhekieli*). See nimetus tähistab kõnepruuki, mida tarvitatakse näiteks raadios ja televisioonis, ettekannetes ja õpetamisel, parlamendis ja kohtus. Aga sellest pole piisanud. Lisaks on kasutatud nimetust "piirkondlik kõnekeel" (*aluepuhekieli*), märkimaks suurte linnade (nt Tampere, Jyväskylä, Turu) kõnekeelepruuke. Alati on olnud tarvidus eristada teineteisest ka "vestluskeelt" (*juttelukieli*), s.o spontaanselt kasutatud argist kõnekeelt, ja nn "avalikku kõnekeelt" (*julkispuhekieli*), ametliku ja avalikes kohtades tarvitatud keelt.

Sellise terminoloogilise lahenduse abil on püütud iseloomustada kõneldava keele erinevat kasutamist ja paljukujulisust.

Terminoloogia täpsustumisest hoolimata on üha problemaatilisem, milline peaks olema soome ühiskõnekeel. Mõnede käsitluste järgi peaks see püsima edaspidigi sellisena nagu kirjutatud keel. Kuid need keeleteadlased, kes on hakanud uurima, kuidas soomlased tegelikult räägivad, on märganud, et enamik inimesi ei suudagi oma spontaanses, vabas kõnes täielikult kirjakeele reeglite kohast teksti produtseerida. Paradoks: suure vaevaga on viidud Soome elanikkond kõrge kirjaoskuseni (vist maailma tipptasemele), samuti on soome kirjakeel arendatud erakordselt polüfunktsionaalseks ja täpsete reeglitega juhitaavaks. Aga nüüd rebivad uued meediad (raadio ja TV) end vabaks. Ja uutes meediates kasutavad keelt eelkõige linnade ja asulate elanikud, inimesed, kes oma piirkondliku murdeoskuse on minetanud, aga kes ei kõnele oma igapäevastel asjaajamistel ka kirjakeelt. Vabalt kõnelev, teemast innustunud inimene eemaldub paratamatult kirjakeele normidest.

Teisalt on arutletud selle üle, miks soomlased meedias kõneldes on sageli nii puised. On oletatud, et harva avalikkuse ette sattujal on raske otsustada, millist keelepruuki kasutada. Kui ei olda harjunud argielus kirjakeelt kõnelema, siis teeb selle taotlemine eneseväljendamise kohmakaks ja ebaloomulikuks.

Tänapäeva avaliku kõne mitmekesisus sõltub vähemalt osaliselt raadio ja televisiooni muutunud positsioonist. Ringhäälingu algusajal, samuti televisiooni algaastatel, oli kõneldav keel nimelt supäraseks kirjutatud, oli nn kirjutatud kõne (*lukupuhuntaa*). Esitavad tekstid olid valmis kirjutatud, usutluste küsimused, sageli ka vastused, ette valmis mõeldud ja kirja pandud ning võib-olla ainult spordireportaažid olid toimetamata otsesaated. Muid programme lõiguti hoolega: neist kõrvaldati liiga pikad pausid, kobavad laused ja kõhatusedki. Toimetatud, varjatult "hooldatud" keelele esitati samu vorminõudeid mis kirjalikule keelele. Raadiokeel oli "hooldatud" kirjakeel nii sõnavaralt kui vormilt. Meediat käsitati kui avalikku foorumit ja raadios kõnelemist kui üsna formaalset, ametlik-

ku sündmust, mille peamiseks funktsiooniks oli info edastamine.

Mõne viimase aasta jooksul on olukord tunduvalt muutunud. Monoloogilt, üksikkõnelt on üha enam siirdutud dialoogile. Ka paljude saadete laad on muutumas ametlikust argiseks, isegi intiimseks. Tänu kohalikele raadiotele ei ole raadio enam "täisealiste kultuuri" ega ka "Helsingi härrade" monopol. Sugupõlvedevahelised keeleerinevused tulevad avalikuks ennekuulmatul moel. Uurimused viitavad sellele, et noored samastavad kirjakeeles kõnelemist vanade võimu ja vanamoodi asjaajamisega, näiteks noor rahvaesindajakandidaat lubab, et kui ta rahvaesindajaks valitakse, siis ei hakka ta mingil juhul kirjakeelele kõnelema.

Avalikkusegi keel ei ole monoliitne mõiste – aga missugune on tema suhe teistes situatsioonides kasutatava ühiskõnekeele ja piirkondliku kõnekeele, see on alles kujunemas. Kõneleja tehtud grammatilised valikud ei ole tänapäeva Soomes enam neutraalsed, vaid nendega assotsieerub eri inimrühmade arusaam sellest, mis on loomulik või kohmakas, asjalik või ebaoluline, intiimne või distantseeritud.

Isegi avalikus kasutuses tuleb tunnistada mitme erineva situatsioonitüübi kooseksisteerimist ja erinevad situatsioonid viitavad sellele, et sünnib palju registreid, palju erinevaid keelekasutuse viise. Kirjakeele ainuvõimalike vormidega harjunud inimesel on seda hoiakut raske omaks võtta. Sellises võimaluste paljususes on paljude meelest kaos või vähemalt meelevaldsuse seeme. Raadio ja televisiooni muutumine on toonud kõnekeele probleemid avalikkuse ette, samas näitab see ka, milliste vastuoluliste survete all soome kõnekeel praegu on. Heikki Paunonen on seletanud tänaseid variatsioone sellega, et "alles nüüd on Soomes tekkimas see keelevorm, mis 19. sajandil sündimata jäi, loomulik kõneldav ühiskeel". See valulik olukord, milles oleme ja mis kutsus esile nii ühe kui teise poole afektiivset reaktsiooni, on seega loomulik, ajalooline ja paratamatu.

Tänapäeva soome keele sõnavarast

Vaatleme pisut praegusaja soome keele sõnavara. Selle muutumine on kõige ilmsem ja paratamatum. "Tänapäeva soome keele sõnaraamat", mille esimene osa ilmus 1951. aastal ja mis 1960. aastatel sai rahva hulgas keskselt teatmeteoseks, esindab paljuski juba vanaenenud keelt, suur osa tema materjalidest on kogutud enne viimast sõda. Kultuurimuutus saab nähtavaks, kui võrrelda *Nykysuomen sanakirja* (NS) 1990. aastatel valminud *Perus-sanakirja*'ga (PS).

Turumajanduse saabumist peegeldab hästi verbi *kuluttaa* (kulutada; tarbida) tähenduse muutumine. Varem tähendas ta üldiselt 'hõõrumist', 'nühkimist', 'nõrgemaks muutmist'; nüüd on tast saanud turumajanduse keskne verb, kodanikes nähakse 'tarbijaid' (*kuluttaja*), kes kasutavad 'tarbimisvahendeid' (*kulutushyödyke*).

Teine suur muutus elukorralduses, mis ka sõnaraamatus peegeldub, on seotud vaba aja ja eriliste vaba aja veetmise harjumuste institutsionaliseerimisega. Kui NSi näites 'sörkis' (*hõlkkäsi*) veel vaid hobune, siis PS esitab juba ka inimest sörkijana. NSi näitelauluses *isäntä irrottelee hevosta koivusta* (peremees päästab hobuse kase küljest lahti), nüüd aga on *irrotelija* tavatähenduseks 'lõdvestuja', 'lõõgastuja', 'pidutseja'. *Laske-tella, palautua* on iseenesest vanad verbid, kuid nüüd on nad saanud endale uued tähendused spordivaldkonnas.

Vaba ajaga liitub ka meelelahutus. 1960. aastatel kasutati sõna *viihde* peamiselt seoses ajaviitemuusikaga. Nüüd on ta tähendus laienenud: kõneldakse satelliittelevisiooni meelelahutuskanalist (*viihdekanava*), puhkus aga veedetakse *viihdekyllä*'s (kuurordis).

Osa "toorlaenudest" kohaneb vormilt tähelepanuväärselt hästi soome keelega: *pitsa*, *hakkeri* (häkker), *tiskijukka* (DJ, diskor). Mõned sõnad saavad alguse nupukate loojate tekstidest ja levivad kiiresti teiste keelepruuki. Selline on näiteks Arvo Salo loodud *huuli* (nali), millest on tuletatud ka verb *huuleilla* ja liitnimisõna *huuliveikko* (naljamees).

Kõnekeele senisest suurem surve ühiskeelele nähtub juba sellestki, et PSis on rohkem kõnekeelseid väljendeid kui NSis. PSi eessõnas nimetatakse sõnaraamatu ülesandeks

"esitada kaasaegse ühiskeele keskseid sõnu". Ja pisut hiljem tõdetakse: "Argikeele ehk igapäevase vestluskeele väljendeid on rohkesti sisse võetud, sest nende kasutamine on nüüdsel ajal tavaline nii ilu- kui ajakirjanduses." Argikeelde kuuluvad sõnad – neid esineb küllalt rohkesti ka trükitud tekstides – on märgistatud lühendiga *ark*. Siia kuuluvad mitmed rootsi keelest laenatud argisõnad, nagu *muusi* (kartulipüree), *värssy* (värss), *peti* (voodi), lühenenud sõnad, nagu *musa* (muusika), *pesis* (pesapall), *pipari* (piparkook), isegi *mikro* 'miniaruvi' (*mikrotietokone*) tähenduses. Mitmed väga tavalised igapäevasõnad, nagu *aski* (karp; tuhatos), *kantti* (äär), *pärjätä* (toime tulla) jt, ootavad fonoloogilisest sobivusest hoolimata alles pääsemist argikeele-pitserist: nende sünonüümid hoiavad kirjakeele-monopoli enda valduses.

Kõne erineb kirjalikust tekstist eriti oluliselt ühes suhtes. Kõne tundub olevat täis erilisi pisisõnu, partikleid, nt *siis*, *ihan*, *niinku*, *kato*, *kuule* jne. Et kirjalikus kõnes neid sellistena ei tarvitata, siis nimetatakse neid kergekäeliselt "täitesõnadeks" või "parasiit-sõnadeks". Tegelikult on nad kõnes väga olulised, nende abil saavutatakse kontakt vestluskaaslasega, väljendatakse suhtumisi ja tuuakse kõnesse mitmeid lisatähendusi, vähendatakse lausutu äkilisust või võidetakse pisut lisa-aega. Kõne, milles säärased partiklid puuduvad, tundub paberlikult kuiva ja osavõtmatuna.

On huvitav, et kui mõni säärane partikkel üldistub ja kujuneb moenähtuseks, siis tekitab see palju enam pahameelt ja vastuseisu kui näiteks riietumisega kaasnevad moelmingud. Hea näide on tänapäeva lõunasoome noorema põlve kõnes kasutatav partikkel *niinku* (nagu): *Nyt on niinku kymmenes päivä* (Praegu on nagu kümnes päev); *Mull on niinku tullu viis kiloo lisää painoo* (Ma olen nagu viis kilo juurde võtnud). See partikkel esineb niisugustes positsioonides, kus teised soome keele kõnelejad kasutaksid keele "maitsestamiseks" sõnu *tota* või *siis*. Paljud kõnelejad võivad pikkida oma kõnesse nii palju "nagutamist" ("*niinkuttelu*"), et see hakkab mõnd kuulajat häirima. See iseenesest küllalt süütu ilming eristab eri põlvkondade kõnelejaid üksteisest – samal moel nagu noorte kasuta-

tud laensõnad *okei* ja *jess*, mida keskealised veel ei kasuta. Partiklid on küllalt "külgehakav" aines: nad nakkavad karismaatiliselt isikult tavalisele, ühelt rühmalt teisele ja ühest keelest teise. Näiteks Helsingi mõlemas kõnekeeles, soome ja rootsi omas, on just partiklikasutus nii sarnane, et rootsi keele uurija Mirja Saari arvates annab see alust kõnelda ühest kõnekeeleühiskonnast, milles on kaks keelt. Oleks raske seletada, miks keelemoed äratavad nii suurt pahameelt, suuremat kui muud muutuvad kombad, kui siingi poleks aimatavaks tagapõhjaks 19. sajandi õigekeel-sustraditsioon.

Kõnekeele süsteemist

Leidub mitmesugust mitteametlikku nüüdiskeelt. Soome eri paikades, nn piirkondlikes kõnekeeltes, on säilinud jälgi vanadest lookaalmurretest. Aga ühiseidki jooni on kõnekeelel palju. Alljärgnevalt esitatud nüüdissoome vabale kõnekeelele ühised grammatilised tunnused on võetud kirjanik Veijo Merelt, kes ka oma teostes kasutab küllalt palju dialoogi ja stiliseeritud kõnekeelt. Ta on kirjutanud essee "Soomes on kaks kirjakeelt, rootsi kolmas", milles visandab uut nüüdissoome grammatikat ja esitab näiteks niisugused verbi oleviku ja lihtmineviku muuteparadigmad:

OLEVIK

mä sanon me sanotaan
sä sanot te sanotte
se sanoo ne sanoo

Vrd kirjakeeles:

minä sanon me sanomme
sinä sanot te sanotte
hän sanoo he sanovat

LIHTMINEVIK

mä sanoin me sanottiin
sä sanoit te sanoitte
se sano ne sano

Vrd kirjakeeles:

minä sanoin me sanoimme
sinä sanoit te sanoitte
hän sanoi he sanoivat

Säärane pööramine, mis on üsna üldiselt lõunasoomelik, erineb kirjakeele grammati-

kast väga mitmeti. Ainult mitmuse teine isik (*te sanotte*) pöörduv päris samamoodi kui kirjalikus ühiskeeles. Veijo Meri osalt humorige skeemi abil saab juhtida tähelepanu mitmele grammatilisele erinevusele kõne ja kirja vahel.

Kirjakeele mitmuse pööramine on reegli-pärane ja "puhas", kuid ta pole üldkasutatav. Selle asemel kasutatakse passiivivormi (*me sanotaan* ~ me räägitakse), mis omakorda viib selleni, et isikulistest asesõnadest on *me* hoopis teises mõttes kohustuslik kui ainsuse 1. või mitmuse 2. isiku pronoomenid: muidu läheks ju kõnealune vorm segamini tõelise passiiviga. Sel keelepruugil on tegelikult vana traditsioon, näiteks Reinhold von Becker mainib oma 1824. aasta grammatikas *Me sanotaan*-tüüpi Savos kasutatava vormina. Omal ajal ei pääsenud see idasoo keelepruuk ühiskeelesse grammatikasse, aga kõnes on ta püsinud ja tõenäoliselt levib veelgi.

Uurimused näitavad, et mitmuse 3. isiku isikulõppu (*-vat*) on kasutatud rahvakeeles põhiliselt siis, kui verb on sattunud lause subjektist kaugele, näiteks: *Ne meni syömään, ja vasta paljon myöhemmin muistivat puhdistaa verkot* (~Nad läksid sööma ja alles palju hiljem tuli meelde puhastada võrgud).

Nüüdse ühiskõnekeele taustaks on seega varasem kõnekasutus, mida 19. sajandil esitatud teoretiseeriv kirjakeele-lahendus on rikkunud.

Vaatame veel pisut lihtmineviku vorme. 3. isiku imperfektivormides on paljudel juhtudel kadunud *i*. Seega on senise opositsiooni *sanoo/sanoi* (ütleb/ütles) asemel kõnes nüüd *sanoo/sano*, st pika ja lühikese vokaali erinevus. Lihtmineviku pööramine kõnekeeles on nüüd õigupoolest komplitseeritum kui kirja-keeles, sest imperfektil on palju variante:

<i>sanoo/sano (sano-i)</i>	<i>menee/meni</i>
<i>katuu/katu (katu-i)</i>	<i>nostaa/nosti</i>
<i>väsyy/väsy (väsy-i)</i>	<i>noutaa/nouti</i>

Kuna *i* on kadunud ka 3-silbilistes verbides, tekib hoopis uus mineviku tunnus – *s*:

<i>hyppää/hyppäs (hyppä-si)</i>
<i>lupaa/lupas (lupa-si)</i>
<i>tajuu/tajus (taju-si)</i>
<i>soutaa/sous (sou-ti/si)</i>
<i>huutaa/huus (huu-si)</i>

Sundimatu kõne ei ole siis oma pööramiselt nii rikkalik kui kirjakeel. Siiski ei erine ta

kirjakeelest juhuslikult, ega ole ta reeglid ka kirjakeele omadest lihtsamad, pigem vastupidi, nagu äsjastest näidetest nägime.

Kiirkõne jooni

Veijo Mere sõnamuutmisparadigmas olid isikulised asesõnad ühesilbilised. Ühesilbilisi pronoomeneid on nimetatud ka kiirkõnelisteks vormideks. Soome keelele on omane, et vaid sidesõnad ja mõned asesõnad on ühesilbilised, nimisõnad ja verbid aga valdavalt kahesilbilise tüvega. Igapäevakeelele on siiski tüüpiline, et mõned eriti sageli tarvitavad sõnad, mis kirjakeeles on kahesilbilised, lühenevad ühesilbilisteks, kolmesilbilised aga kahesilbilisteks:

<i>tää</i>	<i>nää</i>
<i>toi</i>	<i>noi</i>
<i>se</i>	<i>ne</i>

<i>mun</i>	<i>mulla</i>	<i>mussa</i>
<i>mut</i>	<i>multa</i>	<i>musta</i>
<i>mua</i>	<i>mulle</i>	<i>muhun</i>

<i>ei mee</i>	kirjakeeles: <i>ei mene</i>
<i>ei tuu</i>	<i>ei tule</i>
<i>ei oo</i>	<i>ei ole</i>
<i>meni hakeen (hakemaan)</i>	
<i>lähti tekeen (tekemään)</i>	
<i>tää ei mee kii (tämä ei mene kiinni)</i>	

Kokkuvõtvalt võime öelda, et vabalt kõneldav argine soome kõnekeel erineb nii sõna- kui vormiehituselt kirjakeelest üsna märgatavalt. Peale selle, et kõnekeele kesksed sõnavormid on silbiarvult lühemad, areneb ta ka analüütilisemas suunas (mõnevõrra sarnaselt eesti keelega), s.o keele suunas, kus sõnale liituvate muutelõppude asemel tarvitakse eraldi sõnu: adverbe, prepositsioone, partikleid. Niisugused soome keelt seni kindlalt iseloomustanud jooned nagu lauselühendid ja possessiivsufiksids esinevad nüüdis-kõnes ainult piiratud ulatuses, vrd:

Näyttää siltä, et siel kirkastuu (Näyttää kirkastuvan)

Ne meni niiden mökille (Ne menivät mökilleen)

Lõpetuseks

Olen nüüd loetlenud hulga selliseid kõnekeele-jooni, mis muudavad vaba kõne üsna vaheldus- ja variatsioonirikkaks. Ei ole veel kuigivõrd uuritud, kuidas eri kõnelejad eri olukordades kõnekeelsuse määra üle otsustavad. Sotsiolingvistid (näiteks Aila Mielikäinen), kes on uurinud muuhulgas just selliseid ühiskõnekeelsusi, on ometi märganud, et ühiskõnekeelsuste hulk kasvab seda enam, mida nooremad on kõnelejad. Ei saa küll sugugi kindel olla, et homsed keskealsed kõneleksid päris nii nagu tänased noored: osa kõnekeelsusjoontest kaob vanemaks saades paratamatult.

Pisut on uuritud ka seda, kuidas suhtuvad eriealsised kuulajad raadioteksti, mis suuremal või vähemal määral kirjakeelenormidest kaugeneb. Tulemused viitavad sellele, et vanemad kuulajad ei armasta vaba kõnekeelt, nooremad seevastu peavad kirjakeelset kõnet peenutsevaks ja õõnsaks ning seda kasutavat kõnelejat jäigaks, silmakirjatsevaks ja ehk igavakski. Keskealsed paigutuvad enam-vähem nende hoiakute vahele. Soome keel on niisiis alles otsimas oma kuju avalikes meediates.

On veel märgitud, et näiteks raadios peetava vestluse kestel võivad "ebaametlikud" kõnekeelsused rohkeneda, nii et kõneleja, kes algul proovis tarvitada kirjakeelt, ei püsi keskustelu lõpuosas enam oma eesmärgi juures. Kui kõneleja vestlusteemast innustub, siis ta vabaneb ja unustab oma keelt jälgida.

Soomes nagu mujalgi on kirjalik kultuur taanduv valdkond. Siit järeldub, et kirjakeel ei püsi enam kõneldud keele mallina ja eeskujuna. Kõneldavas tekstis on soovitusi ja norminguid raskem järgida kui kirjutatavas. Kõneldav keel alles otsib oma malli. Kas selle grammatika tuleb just niisugune, nagu Veijo Meri arvas, seda saame näha järgmiste aastakümnete jooksul. Samuti saame näha pealt protsessi, kus kõneldav ja kirjutatav keel teatavas suhtes lähenevad üksteisele.

*Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
Tõnu Tender*

AULI HAKULINEN (1941), Helsingi ülikooli soome keele professor, viimastel aastatel tegelnud eelkõige konversatsioonianalüüsiga. Olnud ka soome naisuurimuse juhtkujusid (e.k-s ilmunud nt: *Feminismist Skandinaavias ja mujal*. Looming 1984, nr 1).

TUOMAS NEVANLINNA

MIS ERISTAB MEID NATSIDEST?

Indiana Jones vihkab ainult kahte asja: madu-
sid ja nats. Filmis "Kadunud aarde otsijad"
satub piloodi lemmikmadu Jonesi sülle ja see
paneb mehe sisistama: "A snake! I hate snakes!"
"Viimases ristiretkes" jõuab Indy natside
valdusse olevasse kindlusse ja turtsatab:
"Nazis! I hate nazis!".

Jätan seekord maod kõrvale ja küsin: mis
eristab meid natsidest, meid, kes me määritleme
end Indiana Jonesiga samastumise kaudu?

On ainult kahesugust moraal: *reamehe*
moraal ja *ratsamehe* moraal. Reamehe moraal
on evangelisti ja valgustaja moraal; ratsamehe
moraal on teadmamehe, rüütli ja müüdilooja
moraal.

Läänemaine moraal on põhiolemuselt reamehe
moraal – kõikide moraal, universaal-
moraal, igamehe ühiskonda-kuulumise-
moraal. "Meie *contra* nemad" moraal esin-
dab ratsamehe moraal – üleoleku, au, hal-
vakspanu ja vahetegemise moraal.

Läänemaailm on silmatorkavalt sageli
reamehe moraal kaitseks ratsu selga tõusnud
ja Ameerika erinevus Euroopast peitubki selle
paradoksi vaikimisi kõrvalejätmisses. Ameeriklane
peab end just seetõttu heaks ja demokraatlikuks
ameeriklaseks, et tal erinevalt muu maailma
sisipealikutest on reamehe moraal. (Ja sellepärast
võibki Indiana Jones kisendada: "Nazis! I hate nazis!",
tundmata vähimatki vajadust kirjutada mingit
artiklit.)

Mis siis eristab meid natsidest? Euroopla-
selegi esimesena pähetulev vastus on muidugi:
reamehe moraal, universaal-moraal, tõesusega
seotud ja just tõesussuhte kaudu universaalseeritav
moraal, alates Platonist ja lõpetades valgustusega.

Miks läänemaadele on olnud moraalselt
tähtis rõhutada moraal ja tõe olemuslikku
ühtsust? Sest näib, et kui me ei seo moraal
tõega, siis muutuvad erinevad moraalid suh-

teliseks ja nendevahelisest võitlusest saab
lihtsalt võimuvõitlus väljaspool moraal.
Tundub, et ilma tõesussidemeta satume talu-
matusse olukorda: õigeaks moraaliks kuuluta-
takse selle kollektiivi moraal, mis on kõik
teised kollektiivid hävitanud ja millele sel
moel jääb võim määratleda oma moraal
"õigena".

Sellepärast ongi moraalselt oluline leida –
ja mitte leiutada – hea objektiivne idee või
kategoriline imperatiiv või põhjanevad
ratsionaalsuskriteeriumid. Tahetakse otseku
lõplikku tagatist juhuks, et kui ka kõigist
saaksid natsid, oleks see siiski kosmiline kuritegu
Õiguse suhtes.

Ag! Kui läänemaine filosoofiline arutus
moraali üle on sel sajandil üldse kuhugi jõud-
nud, siis selleni, et niisugust tagatist ei ole.
Teravamalt väljendudes: enese kuulutamine
sellise põhimõtte või asja valdajaks on juba
iseenesest ebamoraalne.

Sellest tuleneb läänemaise nihilismi topeltseos:
moraali ja tõe liit on ebamoraalne (sest see on
maskeeritud vägivald); moraal ja tõe lahutamine
teeneteisest on ebamoraalne (sest see on
avalik vägivald).

Võib olla täiesti kindel, et seda topeltseost
ei haruta lahti mitte ükski "väärtuskeskustelu".

Ja nii me aina ligineme natsidele: oleme
kollektiiv, kellel on oma müüdid, ja kui me
oleme natsid võitnud, siis oleme õnnelikud,
et ellu jääme, kuid *universaal-moraali seisukohalt*
vaadates pole natside ja meie vahel
mingit erinevust (kuigi meie müüt on juhtumisi
antimüüt, meie meie-moraal universaal-
moraal, meie ratsamehe-eetika reamehe
eetika ja meie teoloogia evangeelium).

Ilma universaalse tõeta jääb valgustuse
aluspinnast järele vaid müüt, müüdiline iden-
tifikatsioon.

Tuomas Nevanlinna, Paikka auringossa. Mikä erottaa meidät natsista? Nuori Voima 1995, nr 1. Lk 15–21.

Mainitud topeltseose või paradoksi lahtiharutamist või sellest ringiga möödaminekut võib sellegipoolest katsetada.

On tõsi, et kui kõikidest inimestest *tõepoolest* saaksid natsid, oleksid kõik rahul ja poleks vaja mingit kontrollpositsiooni, millest lähtudes tekiks vajadus öelda, et on toime pandud kuritegu. Siis elaksid kõik Hitleri psühhooosi mõjusfääris. Ja kui mõisted nagu "loomuõigus" ja "võrdõiguslus" niisugusel ajal veel üldse kuuluvad kasutatavate sõnade hulka, siis ainult naeruväärse mälestusena sellest, mida kõike nõrgad ja parasiitlikud rassid oma elu päästmiseks küll kokku on sepsitunud.

Kuid see, et kõik muutuksid natsideks, on õigupoolest kujuteldamatu. Hitleri fantaasia tõeksmuutumisel poleks *natsismi* enam vaja (sellepärast oleks fantaasia täielik teokssamine ka Hitleri enese jaoks võrdne metafüüsilise õudusega). Sellepärast, et natsismi olemasolu eelduseks on teadagi *juutide* olemasolu. Ja "meie" oleme siis need, kes on juutide poolel natside vastu.

Meie lootuseks natsismi vastu on järelikult juudid, põgenikud, homod, mustlased ja sedasorti head inimesed, kes neid oma kartulikeldrites varjavad – mitte aga "ratsionalismi" ajalooülesed kriteeriumid või rassisteoriate-vastane bioloogia. Need võivad olla osa natsismivastasest võitlusest (st omalaadsed kartulikeldrid), vaevalt need aga on algsed *põhjused* natsismi vastustada. Või ons nii, et ainult tõesuse universaalse olemusega seotud metafüüsilised uskumused hoiavad meie teadlasti vooruserajal – *ilma nendeta* aga oleksid nad hirmuäratavad koletised?

Peapõhjus natsismi vastustada on tõik, et *me ei ole natsid*, ja see ei ole tautoloogia. Me võime natsideks *saada*, kuid meie nüüdne mina – ainuke, kellelt me praegusel hetkel võime asja kohta küsida – ei soovi seesuguses identiteediarengus osaleda. Kui minu tulevane mina edaspidi seob mind natsiks saamisega, mis on samuti võimalik, on see lihtsalt vägivald minu selle mina suhtes, kellelt ma praegu ükspäinis võin oma suhtumise üle pärida.

Tähendab, me ei ole "universaalsed" – meie käsutuses ei ole metafüüsilist aaret, vaid me ehk lihtsalt kuulume *universalistlikku kollektiivi*. Ja kuigi oleme Jumalast sama kaugel kui natsid, tahame siiski kuuluda ka *vabariiki*.

Põgenik ei "ole" niisiis meiega võrdõiguslik mingi müstilise loomuõiguse tõttu. Ta võib alles meiega võrdõiguslikuks *saada*, sest *võrdõiguslikkuse* ei tähenda midagi muud kui *vabariiklikku vaatenurka* (näiteks) põgenike suhtes.

Niisugune mõtteviis üritab väljendada seda, et moraali irrutamine tõesusest ei ole hukatuslik. Universalismile ei ole võimalik leida mittetsirkulaarseid põhjendusi: meie moraal on kujutus sellest, kuidas me iseend mõistame, millised me oleme ja millised tahame olla. Klassikalise moraalikeelega flirtides: kõne all on voorus. See ei "ole tõde", vaid see *loob tõde*.

Lepime niisiis valgustuse platoonilise versiooni asemel aristotelliku versiooniga: voorus ei peagi olema lünkadeta ja probleemideta (teoreetilisel mõistusel ei maksa üritadagi tema kõigile küsimustele vastata), vaid tema kasutamine elulistes probleemolukordades on praktilise mõistuse asi. Ja praktilise mõistuse arendamine on iseenesest eetiline tegevus.

Liitlaste muinasjutt

Võib-olla piisakski neist põhimõtetest, kui algküsimus oleks kõlanud: mis eristab meid hotentottidest? Või: mis eristab vabariiklust ülejäänud meie-eetikatest? Ja selgub, et mingit metafüüsilist vahet õigupoolest ei olegi.

Kuid küsimus puudutas *natsismi* – millest me tõepoolest tahame vabaneda – ja seetõttu peitub eelnevas arutluses üks väga põhimõteline probleem. Minu poolt visandatud vastus on nimelt *piisav ainult Indiana Jonesi jaoks*, kuivõrd kõne all on natsid. Selles eeldatakse, et natsid on oluliselt teistsuguse kultuuri saadus kui meie. Vastuse pidamine piisavaks eeldab uskumist liitlaste muinasjutu: et fašism oli väljaspoolne kuri, millel

polnud mingit tegemist Euroopa-sisese dünaamika ja vastuokslikkusega.

Kuid natsismi probleem ei ole selles, et ta oleks "meist" erineva kultuuri tulemus. Probleem on tõsisem: nimelt kõik see, mille kaudu me ennast määratleme (niivõrd kui tahame olla "modernsed"), ongi vallandanud natsismi võimaluse, kui ta ka pole natsismi otseselt tekitanud.

Blut und Boden

Järelikult me ei saa niisama lihtsalt küsida, mis "meid" natsidest eristab, kui natsism on mingil moel "meie" tekitatud; kui natsismil on süstemaatiline seos nende "väärtustega", probleemidega, käitumismudelitega ja institutsioonidega, mis meie empiirilist vabariiki üleval hoiavad:¹ utilitaarne arvestus, bürokraatlik ratsionaalsus, instrumentaalne mõistus – st *tehnoloogia* sõna heideggerlikus mõttes.

Tehnoloogia tõstmine ühiskonnakriitika keskseks objektiks ühendab kõiki selle sajandi modernisatsiooniskeptilisi liikumisi. Nende hulka kuulub ka natsism, mis asetab tehnoloogia ülemvõimule vastu "vere ja maa-mulla". See oli tegelikult viimse lõpuni arendatud antimodernism, mis kaitses sihikindlalt müüti (või *müütisust*) ja mängis abstraktse modernsuse vastu välja immanentse kollektiivi (*Volk*).

Kas selliselt aluselt lähtudes õigupoolest ei tundu, et modernsus võib vabaneda igasugusest vastutusest natsismi suhtes?

Ärgem siiski hüljakem seda tuntud teemat, et rahvussotsialism ei oleks olnud võimalik ilma "modernsuse loogikata": *liiduta subjekti metafüüsika ja tehnoloogia* (bürokraatia, arvutused, vahendite ja eesmärgi võõrandamine, kõige funktsionaalseks muutmine) vahel. Selle asemel et "modernsusele" kergekäeliselt amnestia anda, tuleb uurida just neid seoseid.

Servi systems

Viimati on Zygmunt Bauman meile meelde tuletanud, et Auschwitz oli tööstuslik süsteem. Ainult et tavapärase kaupade asemel tootis ta (inim)toomaterjalist surma. Ja kõik märgiti raamatupidamises üles. Raudteed viisid toorainet vabrikutesse, korstnad tossasid, insenerid projekteerisid krematooriumi ja mürgi, määndžerid hoolitsesid tegusa bürokraatia eest. Tegemist oli sotsiaaltehnoloogia ja insenerikunsti suurejoonelise jõudemonstratsiooniga.

Kõik *holocausti* elemendid olid normaalsed ja täiesti identsed meile tuntud maailma vaimuga, asjade tähtsusjärjekorraga ja maailmapildiga. Auschwitz kõneleb tsivilisatsiooni arengust just nende mõõdupuude järgi, millega tsivilisatsiooni üldiselt mõõdetaksegi: tööstuslik potentsiaal, kõrgpunktini arendatud tehniline võimsus ja optimeeritud planeerimine.

Sellest, mis tegi Auschwitzi võimalikuks, ei ole midagi kadunud.

Holocaust tuletab meile meelde, kui formaalne ja eetilises mõttes pime on modernne bürokraatia – eesmärgid on siin ju autonoomse subjekti otsustada ja tõhususele ning optimeeritusele keskenduval masinavärgil pole nende kohta midagi ütlemist.

Kuid veel olulisem on see, et tegelikult oli kogu *Endlösung* idee *bürokraatliku kultuuri* vili.

Juutide massimõrvamine polnud üksnes resultaate ideoloogiliselt väärastunud juhtide "esmavalikust", mida seejärel oleks tõhusalt ellu viidud. Hitler nimelt ei seadnud endale eesmärgiks juutide füüsilist ja tehnoloogilist hävitamist – eesmärgiks oli "ainult" Saksa-maa, mis oleks *judenfrei*. *Endlösung* lahendusmudel küpses "ainuüksi täideviimisele" keskendunud natsibürokraatias.

Alguses prooviti "lahendusena" arendada juutide kolooniat. Probleemiks oli selle toimetamine võimalikult kaugele, kuna Saksa-maa vallutas kogu aeg uusi maa-alasid. Teisalt ei tohtinud see olla ka liiga kaugel:

1 Kui kedagi ajab segadusse see pidev "meie" kasutamine, siis tõdegem, et "meie" on selles seoses täiesti formaalne mõiste ega viita üheleegi kõnealusele ühiskonnale (näiteks geograafilisele Euroopale või "lääne" rahvastele). "Meie" hulka kuuluvad need, kes mõtleavad enam-vähem samamoodi ja enam-vähem samadest seisukohtadest lähtudes nagu mina siin praegu.

transport oleks läinud keerukaks ja kalliks. Vallutuste laienedes muutus juudivaba Saksamaa idee otsekui märkamatuks juudivaba Euroopa ideeks.

Väljapääs leiti juutide füüsilises hävitamises. Selline mõte "lõplikust lahendusest" oli bürokraatide, mitte natside väljamõeldis. See sündis täpselt sama loogika järgi kui bürokraatide lahendid üldiselt: reaktsioonina osaprobleemidele, jagades, osadeks lahutades, järk-järgult, arvestusi ja finantstõhusust silmas pidades.

See ei tähenda, et *holocaust* oleks olnud modernse bürokraatia vältimatu tagajärg. Instrumentaalne mõistuspärasus lihtsalt ei sisalda midagi, mis selle tekkimist takistaks. Enamgi veel: kõigele lisaks oli *holocaust* täielikus vastavuses modernse bürokraatia hoolekandevaimuga, sellega, kuidas see probleeme lahendas, planeeris, väärvõsusi hävitas. Instrumentaalne mõistuspärasus ja institutsionaliseerimine teevad järelikult *Endlösung*-taolised lahendused mitte üksnes võimalikuks, vaid ka "mõistlikuks".

Kas kunst on tõde?

Philippe Lacoue-Labarthe ja Jean-Luc Nancy osutavad oma raamatus *Le Mythe Nazi*, kuidas modernsuse ja fašismi loogikad teineteisega ka "filosoofilisemal" tasandil liituvad.

Antiigi tont on modernses Euroopas kummitanud kui "teist algust" (modernismi) võimalikuks muute mimeetiline eeskuju. Ka modernsus, mis püüab oma suhteid antiigiga katkestada (sellega, et on "modernne"), reedab samas oma suhte antiiki, üritades ajalugu revolutsiooniliselt teisaldada mõistuse alusele, *mythoselt logosele*.

See *mythose* ja *logose* vastasseis kahe põhimõtteliselt erineva diskursuse vormina on pärit Platonilt. Visandades poliitika (ja ühtaegu ka filosoofia) aluseid, pagendas ta müüdid ja nende külge kinnitunud kunstivormid polise sümbolsest ruumist.

Platoni arvates tekitasid müüdid nende asendi tõttu traditsioonilises kasvatuses ja kreeka eluviisis eetilisel ja poliitilisel nurjatuid seisukohti ja käitumist.

Müüt on fiktsioon, püha vale, fantaseerimine, mille eesmärk on esitada mudeleid või

tüüpe, mida matkida ja millega üksikisik (või linn või rahvas) võib identifitseeruda.

Müüdi tõstatatud küsimus on teiste sõnades *mimetismi* küsimus. Vaid *mimetism* suudab identiteeti saavutada või kinnitada. Platooniline kava asub järelikult *mimetismi* parandama mõistuspärase käitumise "loogika" nimel. Samamoodi tuleb Platonil puhas-tada ka kunsti, ajada ta rituaalselt maapakku, sest kunst on mimesis.

Müüdi probleem ei ole niisiis eristatav kunstiprobleemist: müüt, nii nagu ka seda ekspluateeriv kunstiteos, on identifitseerimisvahend.

Kaks Kreekat

18.–19. sajandi Saksamaa romantilis-idealistikul traditsioonil kujunes niisuguste probleemidega erisuhe. Taas kord oli küsimus *imitatsiooni* – antiigi imiteerimise ton-dis, mis oli Euroopast jälitanud ristiusustamisest alates. Saksamaa eriprobleemiks oli "teise astme imitatsioon": alati tuli tal imiteerida seda antiigi imitatsiooni, mida Prantsusmaal ja Itaalias oli juba kahe sajandi vältel harrastatud. Nii ei olnud Saksamaal ei oma identiteeti ega ka identifitseerimisvahendit.

Saksa ajaloo üle võttis võimust "topeltseose loogika" – samasugune kui see, mille kaudu Gregory Bateson kirjeldab psühhosi sündi. Skisofreenia ongi haigus, mis on kogu aeg Saksamaad ähvardanud.

Topeltseos: selleks et identifitseerimisvahendit enda valdusse võtta, pidi antiigi (eriti Kreeka) imiteerimisest üle saama ja ühtlasi ei pidanud ka. Ei pidanud, kuna kreeklased olid ainus eeskuju. Pidi, kuna kreeklaste pakutud eeskuju olid teised juba järginud.

Saksa spekulatiivne idealism ja romantiline filoloogia (Schlegel, Hölderlin, Hegel, Schelling) pakkusid lahendusena välja idee *kahest* Kreekast. (Nietzsche apolloonilise ja dionüüsilise eristus on sama mõtteviisi versioon.) See esitas imitatsiooniobjektina uue Kreeka ja avas uue ("senikasutamata") ajaloolise mudeli: algupärase Kreeka, "meta-Kreeka", kreeka rahva ajalugu-loova võime kui sellise. Nii tõusis imitatsiooni objektiks kreeklaste *geniaalsus*, müütiline võime, mit-

te antiik kultuuriobjektina. Selle võttega õnnestus Saksamaal eralduda prantslastele omasest, "apollooniist" Kreekat ja Roomat rõhutavast uusklassitsismist.

Saksamaa kui müüt

Rahvusotsialismi puhul pole küsimus mitte pelgalt poliitika estetiseerimises, vaid poliitika ja kunsti ühtesulamises: poliitikat tehakse kui kunsti. Tegemist on üleskutsega luua müüt; Saksa rahva ülesehitamise, vormimise ja tekitamisega kunstiteose kaudu, kunstiteoses ja kunstiteosena. (See eristab natsismi Prantsuse revolutsiooni esteetilistest tsitaatidest ja Itaalia fašismist.)

Natsismi näol on tegemist uue müüdi, "natsimüüdi" loomisega. Ma ei mõtle siin natsimütoloogiat või natside poolt kasutatud müüti, mõtlen nimelt rahvusotsialismi kommet esitada oma ideoloogiat ja riiki kui müüdi realisatsiooni, kui elavat müüti.

Kui *Mein Kampf* oli rahvusotsialismi "programm", siis Rosenbergi *Kahekümneenda sajandi müüt* (1930) oli selle "teooria". Kuigi natsid Rosenbergi raamatut selle ristiusuvastastuse pärast lõpuni heaks ei kiitnud, oli raamatu lugemine peaaegu kohustuslik.

Rosenbergi jaoks ei ole müüt lugu, mis midagi algupäraselt sümboliseerib. Müütilised lood kuuluvad tema arvates juba möödunud aegadele ja ausa positivistina peab ta neid primitiivseteks ja naiivseteks, looduse lohakaks jäljendamiseks. Ka saksa mütoloogia, Wotani-usk, on surnud, ja nii peabki olema. Müüt niisii ei tähenda Rosenbergil mütoloogiat.

Müütiline võime on une võime luua selline kujutuspilt, millega saab mimeetiliselt identifitseeruda. Ja "täna päeva" müütiline ärkamine liitub Rosenbergil asjaoluga, et Saksamaa tahab "algupäraseid unesid näha". Kui võrd Saksamaa pole veel omaenese und näinud, pole tal kunagi olnud ka müütilist identiteeti.

Müüdi või une sihiks on iseene kehaamine mingis kujus või tüübis. Müüt ja tüüp on lahutamatud: tüüp on ühtaegu nii une poolt toetatud ainulaadse identiteedi mudel kui ka selle tõekssaamine.

Selle tüübi, *Gestalt*'i põhijooneks on teatav vorm, st tal on ka "piir". See piir moodustab rassi, singulaarse tüübi.

Rass on see, millel müütiline võime või vägi põhineb ja mis teda koos hoiab. Tüüp on ainukordne, absoluutne ja konkreetne. Hitleri lemmiknäide: loomaliigid ei segune omavahel, ja kui segunevad, sünnib "ebardvorm", vörd.

Juudid ei ole üks, ka mitte madalam rass teiste hulgas. Juut on *antitüüp*, kõige ilmselgem vörd. Juut ei ole hingeaju, *Seelengestalt*, ka mitte rassi vorm, *Rassengestalt*. Tema vormiks on vormitus: universaalse, abstraktse (modernse) inimese vorm, mitte aga singulaarse konkreetse identiteedi vorm.

Emake loodus on aarialane

Kuidas siis sündis mõte aarialaste eelisasendist? Vastus peitub aarialaste erilises vahekorras *solaarse müüdi*ga.

Päikese müüt on jõu müüt: päike põhjustab vormide tekkimist. Päike on tüüpidevahelise erinevuse allikas, "arhetüüp". Nüüd ei ole aarialane enam lihtsalt üks tüüp teiste hulgas, vaid see, kelles müütiline jõud ise esile astub ja kehasub; kõikide tüüpide looduslik ema.

Aarialane on enesestmõistetavalt tsivilisatsiooni looja: *Kulturbegründer*, *-schöpfer*, *-träger*. Antiikmaailma suured aarialased olid kreeklased (kelle kunstis on näha vormitahe, *Formwillen*). Modernse maailma suured aarialased on saksa müstikud – eriti Meister Eckhart. Tema avas modernse müüdi võimaluse, luues vaba hinge müüdi. Küsimus on enese vormimises, enese enesestlähtravas tüpiseerimises vabaks ja absoluutseks loojaks.

Rahvusotsialismi põhitöök on kõrvale heita nii liberaalne idee üksikisikust kui ka marksistlik inimsuseidee ning asendada need *Volk*'iga, absoluutse kollektiiviga. Samas peab aaria maailm olema palju enam kui lihtsalt aarialaste poolt alustatud ja valitsetav maailm. See peab olema aarialikuks *saanud* maailm – just sellepärast tuleb ebatüübid hävitada.

Loovuse allikas

Topeltvõti natsimüüdi loogika jaoks: mimeetiline tung identiteedi ja iseenast sünnitava vormi järele. Lõppude lõpuks on küsimus modernses ja absoluutses iseenast loovas subjektis, kel pole mitte üksnes üks kognitiivne positsioon (Descartes) või vaimne positsioon (Eckhart) või spekulatiivne positsioon (Hegel), vaid kes kõik oma määratlused ületab vahetult looduslikust ja absoluutsest aspektist. Käesoleval juhul vere ja rassi kaudu.

Selles on natsismi ja modernsuse subjekti-metafüüsika põhiline seos. Kuigi natsism ei "ammenda" õhtumaid ega ole ka õhtumaa vältimatu saadus, pole ta ka mingi kõrvalekalle või minevikku kadunud nähtus. Kui valgustus oma "dialektikas" ähvardab muutada müüdiks, siis rahvussotsialismis *muutus müüt valgustuseks* (st millekski, mis "järgis modernsuse loogikat").

Küsimus pole mitte üksnes Saksamaa erilistes probleemides. Natsimüüt oli ühtaegu nii *reaktsioon* modernsuse loogikale ja subjekti-metafüüsikale kui ka nende *teokssaamine*. Asi polnud lihtsalt konservatismis (unistus minna tagasi eelmodernsusse), vaid modernses müütilisuses, võimes luua ja säilitada tsivilisatsiooni, loovuses kui niisuguses.

Natsismi seisukohalt oli kaalul kogu tsivilisatsioon – nii nagu kogu tsivilisatsioon on sageli kaalul ka Ameerika seisukohalt.

Modernsus on moraalne

Mida tuleks õppida sellest modernsuse ja fašismi omavahelisest porduelust?

Mida see kõik moraali seisukohalt tähendab?

Modernistlik ühiskond mõistab iseend ka moraali kehtestajana ja kaitsjana – koos kõige oma planeeritud sotsialiseerimisega ja takistuste ning probleemide kõrvaldamiseks mõeldud institutsioonidega.

Selle ühtaegu nii teadusliku kui ka nihilistliku teooria kohaselt on igal ühiskonnal "õigus" suruda läbi oma *sisulist* moraali. Igasugune käitumine, mis ei järgi vastavat monopoolset sotsiaalset autoriteeti, on ebaseaduslik. Ebamoraalne käitumine tähendab

alati kõrvalekaldumist "õigest" sotsiaalsest survest (st normaalsetest valitsevatest standarditest, läbilõikeväärtustest).

Niisugusest modernse ühiskonna ja sotsioloogia poolt üldiselt heakskiidetud määratlusest tuleneb seegi, et *ühiskonnaeelsed käitumismudelid ei saa olla moraalised*. Nii et vastus "modernistlikus" ühiskonnas ettetulevatele probleemidele saab olla vaid: rohkem institutsioone, rohkem kasvatust, sotsialiseerimist, patoloogiate reguleerimist...

Agas kui just see ongi pinnaseks probleemidele?

Agas kui on nii, et ühiskond ei loogi moraali, vaid pigem manipuleerib sellega? Ainult ühiskond oma tegudega suudab piirjuhtudel moraali täielikult tasalülitada, moraali elust lahti lõigata, tükeldades "teistega koos"-olemise hajusaiks eneseküllaseiks üksikisikuteks.

Teist ei ole

Niisugusel taustal on kergem mõista, et labasel juudivihal ja natside hügieenilisel rassismil ei olnud teineteisega mingit pistmist. Vastupidi, *holocaust* pandi toime nii, et surma masinavärk lahutati loomupärasest *face-to-face* sfäärist ja tehti temast siis kõrvaline faktor ülesande tõhusa täideviimise protsessis.

Juutide kui selliste (st metafüüsiliste juutide) suhtes kehtivatesse piirangutesse ja määrustesse suhtuti Saksamaal ükskõikselt või vahel ka entusiastlikult, aga ikka kaebas Himmler, et "igal sakslasel on ilmselt oma lemmikjuut, keda ta tahab päästa". Abstraktne metafüüsiline juut lahutati juutidest – isoleerimise teel.

Hannah Arendti järgi oli natsiametnike töölevõtmisel ja nende töö organiseerimisel suurimaks probleemiks see, kuidas võita sünnipärane "loomalik" kaastunne. Eriti hoolikalt sõeluti kõrvale üliagaraid ja sadiste ning valiti välja hoopis need, kes suutsid olla mitteisiklikud ja *businesslike*.

Teiste sõnadega – surmalaagrite pidajaiks valiti just needsamad bürokraadid, kes kõige paremini sobivad kõikidesse muudessegi bürokraatlikesse ametitesse.

Küsimus ei olnud järelikult mitte olemasoleva moraalisisüsteemi muutmises näiteks propaganda abil, vaid ohvrite muutmises nähtamatuks, ratsionaalse bürokraatliku vahemaa loomises; eraldumises sellest moraaliruumist, kus juudid oleksid võinud olla "koos teistega".

Kollektiiv üksikisikuna

Mis on sellel kõigel pistmist Indiana Jonesiga?

Indy liberalism on loomuõiguslik. Tema jaoks on ühiskonnast väljapoole jääv ala miimeetilise vägivalla piirkond (kus iga teine kujutab endast hädadohtu, sest ihkab sedasama mis temagi) ja ühiskond jällegi *moraali* piirkond (moraal sünnib hirmu sunnil sõlmitud kokkulepped). Ainuke viis poliitikat teha on üksikisikule üha uusi "õigusi" nõutada. Aga mida rohkem õigusi antakse, seda lähemal ollakse just sellele looduslikule alale, millest lepingu abil püüti kaugeneda. Kõik algab sõjast ja lõpeb sõjaga. Kollektiivist jääb järele ainult seebiooperlik perekondliku üksmeele versioon.

Liberaalse individualismi seisukohalt on indiviid "täielik" ja suudab leida oma suhte maailmaga vaid üksinda ("autentselt", st ilma teiste vahendusega). Üksikisik on peamine: jagamatu, "in-diviid". Selline kuju on nagu Rosenbergi *Gestalt*, singulaarne tüüp või rass: ta on piiritletud, ta on teatud tüüpi täielik töekssaamine. Teist pole tarvis.

Indiana Jonesi ühendab natsidega "õudus vördjate ees"; õudus kommunikatsiooni ja suhtluse ees erisuguste vahel. Sellepärast võõrastab Indiana Jones igasuguseid kollektiive: need on tema jaoks paratamatult totalitaarsed (neis kitsendatakse alati täieliku indiviidi "õigusi"). Indiana Jones suudab mõista ainult ühte liiki kollektiivi: kollektiivi kui in-diviidi ehk *rahvast*. Ja ta mõistab seda nimelt oma indiviidi-idee kaudu (kuigi arvab selle olevat ainukese relva natside vastu).

Ei ole muidugi ükskõik, kas inimene on nats või liberaal. Muidu piseneks natsismi eriline koledus kõigest viiteks modernsuse üldanalüüsis. Oleme pigem Indiana Jonesi kui natsi poolel. Aga kas Indyl on raske olukorras jõudu tema poolt järelestatud funta-

mentalismile, totalitarismile, vägivallale vastu hakata? Kuidas "in-diviid" sellega toime tuleb? Millise muu kollektiivi võiks Indy natsidevastaseks võitluseks kokku koguda kui selle ainsa kollektiivi, mida ta mõistab – rahva kui *indy-viidi*?

Pantvangi vabadus

Kui Indiana Jones ei ole nats, aga ei ole ka eriti mittenats, kuidas me teda sel juhul ise-loomustaksime?

Natsismi ajal oli olemas teatud inimrühm või õigemini käitumisviis, mis koosnes just nimelt natside vastastest, kuid millel oli siiski tähelepanev osa selles, et hävitamise masinavärk ja natside võim püsisid.

Natside masinavärgi sujuv töö sõltus sellest, et mõned vangid nõustusid ellujäämise nimel koostööga. Natsid korraldasid asja nii, et vangid olid sunnitud valima enesesäilitamise ratsionaalsuse (iseenda ellujäämine, tuttavate päästmine) ja moraali (keeldumine koostööst, kollektiivne vastuhakk) vahel.

Modernne subjekt, kes kaitseb oma õigusi ja kalkuleerib oma kasu, ei saa enese jaoks õigustada mingisugust muud poliitilist valikut kui kollaboratsiooni vägivallaga, st "lepingut". (Sellist pantvangiks olemist nimetatakse üldiselt "vabaduseks" või "õiguste suurenemiseks".)

Selle loogika järgi, mis ikka veel seob modernsust natsimüüdi võimalusega, on Indiana Jones heauskne kollaborant.

Hull peab kõik meeles

Natside tembeldamist "hulludeks" üldiselt välditakse. Seda peetakse süü ja vastutuse nihutamiseks meist väljapoole, sinna, kuhu modernismi ja fašismi vaheliste seoste analüüs ei küüni. Kuid rahvussotsialismi loogika oli ilmselt psühhoootiline. Seetõttu on kohane esitada lisaküsimus: *Võib-olla on ka Indiana Jones hull?* Ja võib-olla oleme kõik *Indiana Jonesid*, kuivõrd me iseenesest samamoodi aru saame nagu tema?

Ainult hull või kuningas (Jussi Vähämäki¹ sõnatsi ainult *metsoom ja Jumal*) – teiste sõnadega see, kes on metafüüsiliselt üks – võib moraalil käsitada nii nagu Indy.

Indiana Jones mõistab kollektiivi kui indiviidi, sotsiaalse maailma, tõelisuse ja tege- likkuse esmast kandjat. Hull on sel juhul see, kes näeb "valesti" (näebki viirastusi jne). Ra- vivahendiks on integreerida ta siinsesse maailma, panna ta nägema "tegelikkust", ehk normaalsuse rusuv ja loomulik jõud.

Aga ehk ongi just hullu fantaasia *tõde*. Ehk on see ainus või vähemalt sügavaim tõde, mida maailmas võib saavutada. Hullu teeb hullust see, et ta ei ole nõus tõe üle kauplema, "eksima", teise, "eksija" kohale asetuma. Hullule ei saa midagi meelde tuletada, ta peab ise niigi kõik meeles.

Sellepärast ei maksa kollektiivi võtta kui jagamatut ühesuguste, ühte ja sedasama soo- vijate potentsiaalse mimeetilise vägivalda kooslust. Inimesed on erinevad ja kollektiiv on just see koht, kus erinevus ilmsiks tuleb ja oma koha leiab. Just nende erinevuste tõttu on inimesed ebataielikud ja vajavad teist ini- mest. Vaid hull või kuningas suudab üksi

elada. Vaid kollektiivis võib inimene eksida, talle võib meelde tuletada, seal saab olla eri- nev üheskoos. Kollektiiv on jagatav üksnes eripärade, "eksimise", teiste olemasolu tõttu.

Me võime välja kannatada Indiana Jonesi Ameerika, selle, kus me isegi elame. Kuna meid ei saa ka takistada koos elamast, tunnis- tame ja austame oma individualismi ambiva- lentses kujus eripäragi, ja meie võrdõiguslikkus ei koosne mitte üksnes "õigustest", vaid ka "vabariiklikust" aspek- tist, kus kõigil on üks ja sama suhe üldisesse.

Seetõttu olen ka mõtet vabariigist nimeta- nud solaarseks. Küsimus pole loovuse ja vä- givalda müüdis, vaid olukorras, mille põhiliseks metafooriks on kõige elava *ühesu- gune suhe päikesesse*.

Soome keelest tõlkinud Marika Mikli

TUOMAS NEVANLINNA (1960), *filo- soof, esseist, tõlkija, kultuurilehe ARG endine peatoimetaja. Avaldanud ka poliitilist satiiri (koos Kari Kontioga "Kirjava lehmä", 1987). Praegu vabakutseline. M.M.*

MÄRT KIVINE

LIBERALISMI SAATUSEST SOOMES

Saksa liberaalid kaotasid maikuistel kohali- kel valimistel suure osa kohtadest. Välismi- nister Klaus Kinkel loobus oma kohast partei eesotsas. Partei kannatab selge profiili puu- dumise all, elades edasi suuresti kristlike de- mokraatide armust, vähemalt nüukaua, kui konservatiividel neist mingit kasu on.

Austria liberaalid seisavad parempoolse- testki paremal. Partei liidri Jörg Haideri vä- lismaalastevaenulikud ning Euroopa Liidu vastu suunatud sõnavõttud tõid parteile vii- mastel valimistel möödunud aasta lõpus ligi

viendiku häältest ning märgatavalt kasvanud mõjuvõimu.

Suurbritannias kaotavad ligi paarküm- mend aastat võimul olnud konservatiivid pi- durdamatult häáli. Anglosakslikus kaheparteiühiskonnas kogub pettunute häáli praegu kolmas jõud – briti liberaalid. Nende edu kohalikel valimistel on olnud märkimis- väärne.

Jaapani liberaalid, kes on kogu sõjajärgse perioodi konkurentsilt võimul olnud, lan- gesid viimastel valimistel kaks aastat tagasi

¹ Neid märkmeid kirjutades on mind üldse inspireerinud Jussi Vähämäki suurepärase artikkel "Kas õige või vale poliitika?" (*Tiede ja Edistys* 1994, nr 4).

sotsialistide ning omaenese desertööride ühendatud rünnaku ees.

Eesti liberaalid, kelle populaarsus oli käesoleva aasta alguseks kahanenud olemauks, vahetasid nahka ja nägu ning tulid valimistel teisele kohale.

Soome märtsikuistel parlamendivalimistel püüdis rahva soosingut saavutada üks vana nimega uus poliitiline rühmitus – **noorsoomlased**. See nimi on lahutamatu Soome poliitilisest ajaloost. Valimislubadused olid praeguses olukorras uudsed, kuid pärit poliitilist ajalugu tundvale inimesele hästi tuntud traditsioonist.

Selgelt liberalistliku suunaga noorsoomlased said 77 000 häält ning kaks kohta parlamenti. Pisut vähem, kui ühelt poolt loodeti ja teisalt kardeti. Vahepeal umbejooksnud poliitiline rada on neile jälle avatud ning populaarsus püsib 4 protsendi piires ka pärast valimisi. Nähtus ise aga ilmestab kõnekalt seda poliitilise diskursuse murrangut, mis seisab ees Põhjamaade heaoluühiskonnal, tahetakse seda või mitte.

Seega: kui kusagil ongi näha ennast liberaalseks nimetava poliitilise mõtteviisi uut tulekut, siis teisel on see poliitiliselt areenilt lahkumas. Igal juhul on eelmise sajandi valitsev aade otsimas uut kohta uues ühiskondlikus olukorras ning külma sõja järgses maailmas. Ühed ütlevad, et poliitiline liberalism on surnud, kuna selle teesid ei vasta postmodernse maailma küsimustele. Teised väidavad, et talle pole lihtsalt enam kohta tsentris turumajandusliku sotsiaaldemokraatia ning senises liberaalsema uusparempooluse vahel. Kolmandad ütlevad, et liberaalne majandusideoloogia on tulevikuideoloogia ning praegusel hetkel igal juhul parimaid lahendusi pakkuv majanduslik mõtteviis.

Kuidas ühendada ühe mõiste alla need kaks teineteisega raskesti kokkusobivat vaadet – karm majanduslik vabadus ning aade sotsiaalsest võrdsusest ilma ühiskondliku hoolduseta? Kas seda üldse ongi võimalik teha? Milline on see uus ideoloogia, ja kas liberalismi aeg on tõesti lõplikult möödu- mas? Kas sotsiaalne heaoluühiskond on valmis astuma sammu tagasi liberaalse

ideoloogia poole? Need ja mitmed muud sarnased küsimused seisavad kõigi nende parteide ja inimeste ees, kes traditsiooniliselt on seadnud üksikisiku vabaduse idee ülemaks muudest.

Liberaalse ühiskonna idee

Selleks et mõista noorsoomlaste ideid ja poliitilisi taotlusi nii Soome ühiskonnas kui laiemas kontekstis, peab pöörduma liberalismi ajaloo poole. Samas tuleb vaadelda, mida sisaldab see ideoloogia, mida tänapäeval peetakse liberaalseks. Liberalismi üldisi ideid võib leida ka kõige ebaliberaalsemate teoreetikute teostest ning nn liberaalsed filosoofid võivad esitada kaasaegses tähenduses vägagi ebaliberaalseid mõtteid. Traditsiooniliselt seostatakse liberaalse maailmavaatega selliseid mõisteid nagu *individuaalne vabadus*, *vaidlustamatud inimõigused*, *põhiseaduslik demokraatia*, *vaba turumajandus*, *religioosne ja poliitiline sallivus* ning *rahvusvaheline koostöö*.¹

Poliitilises kontekstis kasutati sõna "liberaal" esimest korda 1812. aastal Hispaanias, mil selle võttis tarvitusele Hispaania Liberaalide Partei.² Enne seda oli terminit "liberaalne" kasutanud ka näiteks Adam Smith. Smith aga ei väljendanud sellega konkreetseid poliitilisi pürgimusi, vaid rohkem üldisi voorusi nagu humaansus ja sallivus.

Juba Ameerika Ühendriikide Iseseisvusdeklaratsioon (1776) sisaldab klassikalise liberalismi põhiideid: kõik inimesed on loodud võrdseks; neil on Jumalast antud võõrandamatud õigused; nende õiguste kaitseks moodustatakse valitsus jne. Samast allikast on ammutatud Prantsuse revolutsiooni Vabadus-Vendlus-Võrdsus-paatos ning 1789. aastal antud Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon.

Nagu tõdetud, võib 19. sajandit julgesti pidada liberalismisajandiks. 1848. aasta revolutsioonid Mandri-Euroopas olid suuresti inspireeritud liberaalsetest aadetest. Kui Soomes 5. detsembril 1880 *Helsingfors Dagblad*'is avaldati Liberaalse Partei programm,

1 T. R. A. L u o t o, Liberalismi – johtava valtioaate. Helsinki, 1983. Lk 11.

2 J. G r a y, Liberalism. Bristol, 1986. Lk IX.

pahandas auväärne J. V. Snellman väga selle üle, et üks rühmitus on sõandanud sõna "liberaalne" endale monopoliseerida.¹

Enamikus Euroopa arenenud riikidest asutati möödunud sajandi keskpaigast alates liberaalseid parteisid, mis tegutsesid reeglina käesoleva sajandini välja. Näiteks 1877. aastal asutatud üleriiklik Briti Liberaalne Partei (*NLF*) on kestnud tänaseni, olles andnud saareriigile ja maailmale sellise poliitiku nagu Winston Churchill.

Klassikalise liberalismi põhiteese võib väljendada 4 mõiste abil, mis sisalduvad J.S. Milli töedes² ja mida on käsitlenud kõik Milli-järgsed olulised liberaalsed teoreetikud:

1. **Moraalne või normatiivne individualism** – üksikisik on primaarne mis tahes kollektiivi, institutsiooni või muu sotsiaalse koosluse suhtes. Individualismi võib tõlgendada kui humanismi variatsiooni. Humanismi põhitees on, et ainult inimesel ja tema elul on kõrgeim väärtus.

2. **Universalism** – antirelativistlik käsitlus inimkonna moraalsete õiguste ja kohustuste universaalsusest, mis tuleneb humanismist. Sealjuures on konkreetset ajaloolised ja kultuurilised eripärasused ja tingimused sekundaarse tähtsusega. Liberalism on seega justkui aprioorset parim ideoloogia kogu inimkonna tarvis.

3. **Meliorism** – vankumatu usk kõikide sotsiaalsete institutsioonide ja poliitiliste süsteemide lõputusse arengusse. Arengu mootor on inimese kriitiline mõistus. Liberalism ei saa tänapäevalgi läbi ilma progressi-ideeta.

4. **Egalitarism** – kõik inimesed on võrdsed seaduse ja poliitilise korra ees. See aga ei sisaldu olemuslikult üheski muus riigikorras peale demokraatia.

Klassikalisest liberalismist on tänapäeva jõudnud just **kodanikuühiskonna** (*civil society*) idee, liberalismi tänaseni elav tuum. Neli ülaltoodud liberalismi põhiteesi pole tä-

napäeval mitte universaalsed põhimõtted, vaid kodanikuühiskonna elu rajavad alused.³

Kodanikuühiskonda võib kirjeldada kontrastiivselt, asetades selle kõrvale ühelt poolt maailmavaatelise riigi (nt kalvinistliku Genfi) ja teisalt meie sajandi totalitaarse riigi.⁴ Kodanikuühiskond eristub mõlemast vaadete, religioosete ning poliitiliste **veendumuste mitmekesisuse** poolest, mis õngi tema esimene oluline tunnus.

Teine tunnus on see, et kodanikuühiskonnas reguleerib nii valitsuse kui kodanike käitumist **seadus**. Valitsuse roll on seega piiratud. Enamik sotsiaalsest ja majanduslikust tegevusest on valitsusest sõltumatu ning leiab aset autonoomsetes institutsioonides, mida kaitseb seadus.

Kodanikuühiskonna kolmas tunnus on **eraomanduse** eksisteerimine. Seal, kus suurim omanik on riik, ei saa olla kodanikuühiskonda. Hüvede taotlemiseks ja nende saavutamiseks pole vaja kollektiivset heakskiitu, vaid nende taotlemine on iga indiviidi vaidlustamatu õigus.

Individualismi-idee kodanikuühiskonnas väljendub selles, et ühiskonna õiguslik struktuur on individualistlik. Vabaduse, usu ja teiste õiguste põhjendus ei pea olema ja ei saagi olla individualistlik, kuid õiguse peamine subjekt on indiviid, mitte kollektiiv.

Kuigi kodanikuühiskond ei eelda majanduslikku võrdsust, peab valitsema võrdsus seaduste ees. Nii väljendub *egalitarismi*-idee kodanikuühiskonnas. Keegi pole väljaspool seadust ja kõikidele on tagatud erapooletu kohtlemine õigusstruktuuride poolt. Kõigil on õigus hankida varandust ning olla vaba. Võrdsus pädeb seaduste raames. Võrdsus ei pea olema absoluutne, kuid ta peab olema ühiskonna elus üldtunnustatud tingimus.

Kuna progressi-mõiste sisu on postmodernistliku väärtuste pluralismi tõttu ambivalentne, siis on kodanikuühiskonna *melioristlik* taust raskemini märgatav. Konk-

1 T. Reima, A. Luoto, Liberalismi... Lk 240.

2 J. Gray, Liberalism. Lk X–XI. Neid mõisteid on John Gray süvendanud ja täpsustanud teoses *Post-Liberalism* (Routledge, 1993, lk 284–287), kus ta lisab, et samu ideid on teistsuguses esituses esinenud nii Milli eelkäijatel kui järgijatel, kuid Millil "me leiame ideede liberaalsed tunnused kõige selgemini ja äratuntavamalt väljendatuna".

3 J. Gray, *Post-Liberalism*. Routledge, 1993. Lk 314.

4 Sealsamas, lk 314–315.

reetse ühiskonna siseselt toimuv progress või regress on siiski täheldatav. Reformid tuginevad kodanikuühiskonnas põhiseaduslikule traditsioonile.

Universalism pole säilinud mitte standardse mudelina, vaid selle läbi, et kodanikuühiskond ise kui universaal on kaasaegses tsivilisatsioonis jõukuse ja rahu tingimuseks. Kolme eelpoolmainitud tunnusega riigid heaolu ei saavuta.

Niikaua kui kodanikuühiskond eksisteerib, eeldab ta oma põhielementidena seaduslikkust, eraomandust ning kodanikuvabadust moodustada ühinguid, südametunnistuse vabadust, vabadust reisida ja ennast väljendada.

Liberaalsetest klubidest Progressipartei- ni

Liberaalse partei tegevus algas Soomes ühes teiste suuremate poliitiliste suundade ning parteistruktuuride tekkimisega möödunud sajandi teisel poolel. J.V. Snellmani ümber oli 1860. aastatel kogunenud nn Soome partei, mille keskseks pürgimuseks olid soomlaste keele- ja rahvusprobleemide lahendamise. Sellele vastukaaluks loodi 1870. aastatel Rootsi partei.

Liberaalselt meelestatud inimesed kogunesid alguses 1862. aastal asutatud *Helsingfors Dagblad*'i ümber. Soomemeelsete ja rootsimeelsete rühmi ei saa pidada parteideks tänapäevases mõttes. Samamoodi polnud ka liberaalide tegevus alguses parteiliselt organiseeritud, vaid toimus klubilisel alusel.

Liberaalid lähtusid põhimõttest, mis pool sajandit hiljem Soome riigis ka teoks tehti: kaks keelt, üks rahvas.¹ Keeleküsimus polnud liberaalidele seega peamine, seda enam et aktiivsed liberaalid olid pea kõik rootsikeelsed ning tihti aadlikud. Enam tähelepanu pöörati ühiskondlike reformide vajadusele, näiteks hääleõiguse laiendamisele.

Liberaalide esimene organisatsioon Soomes asutati 2. juunil 1877 ning selle nimeks sai **Põhiseaduse Sõbrad** (*Grundlagens Vän-*

ner)² ja ta aktiivne tegevus kestis umbes aasta aega.

Märkimisväärne on juba nimevalik, mis osutab kahele olulisele asjale. Esiteks põhiseaduse tähtsusele möödunud sajandi Soomes. Oli ju Soome Vene impeeriumis väga erilises seisundis, sest keiser Aleksander I oli 1809. aastal lubanud soomlastel säilitada endised, rootsiaegsed seadused. See andis võimaluse ka selliseks luksuseks nagu riigipäevad, millest teisel pool Soome lahte siis veel undki ei nähtud.

Sellega on otseselt seotud ka teine aspekt – hilisemagi ajaloo vältel olid Soome liberaalidele kõige olulisemad seaduslikkuse järgimise põhimõtted. Seaduslikkuse idee on üks liberaalse mõtteviisi aluseid, kuid Soomes oli see eriti rõhutatud. Ette rutates võib öelda, et Soome Vabariigi põhiseaduski on pärit liberaali sulest: selle kirjutas Soome esimene president K. J. Ståhlberg.

Liberaalid tõusid tõeliselt Soome poliitilisele areenile siiski alles 1880. aastal Leo Mechelini juhtimisel. Peamiselt Mechelini sulest pärit Liberaalse Partei programmile kirjutas lõpuks alla 53 inimest. Programm oli mõeldud Soome edumeelseid, st rahvuslikke jõude ühendava sõnumina, kuid kohe ei suutnud liberaalid päevapoliitikasse astuda. Ebaõnnestumise põhjuseks on peetud keeleküsimuse ignoreerimist³, mistõttu paari aasta pärast olid programmi toetanud inimesed juba kahte vastakasse leeri jagunenud. Sajandi lõpuks oli keeleprobleem praktiliselt lahenenud soomlaste võiduga. Esile kerkis järgmine poliitiline tülüküsimus.

Vene surve tugevnemine ning Soome privileegide kärpimise katsed sajandivahetuse paiku lõhestasid ühiskondlikud mõjutajad kompromissimeelseteks – kes pidasid vajalikuks lojaalsust Vene keskvoimule – ning nn põhiseaduslasteks. Kompromissimeelsete silmapaistvamaks kujukaks oli suur soome keele õiguste eest võitleja Y. S. Yrjö-Koskinen, põhiseaduslastel Mechelin.

Lõplik jagunemine Soome Partei sees toimus 1902. aastal, mil Soome Partei "noored", nagu neid kutsuti, moodustasid oma Soome

1 E. J u t i k k a l a, Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. Porvoo, 1965. Lk 117.

2 T. R. A. L u o t o, Liberalismi...Lk 235.

3 Sealsamas, lk 241.

Põhiseadusliku Partei. Sellest parteist omakorda kujunes 1906. aastaks **Noorsoomlaste Partei**.

Noorsoomlaste tuumiku moodustasid rahvusriigi ideed pooldavad aktiivsed noored kirjanikud, kunstnikud, ajakirjanikud ja üldse haritlased, kes olid tegevust alustanud kümme aastat tagasi. Iseloomulik oli aktiivne avalik tegevus, noorsoomlaste pärand Soomele on sellised ajalehed nagu *Helsingin Sanomat*, *Turun Sanomat* ja *Kaleva*, kui nimetada kõige olulisemaid. Liikumise keskne foorum oli *Päivälehti* (tänapäevane *Helsingin Sanomat*), kesketeks poliitilisteks mõjutajateks Eero Erkko (Erkkode ajakirjandusdünastia esiisa), Ståhlberg ja P.E. Svinhufvud (samuti tulevane president). Kunstiinimestest osalesid aktiivselt vennad Leinod, ka noor Sibelius.

1907. aasta valimistel said noorsoomlased Senatis 26 kohta vanasoomlaste 61 vastu. Rootslased said 24 kohta ning vastloodud Maaliit 9. Suurim edu saatis valimistel aga 1899. aastal asutatud Tööparteid, millest 1903. aastal oli nimevahetuse teel saanud Soome Sotsiaaldemokraatlik Partei. Sotside saak oli koguni 80 kohta.

Kolmas lõhenemine Soome parteide moodustumise protsessis leidis aset vaidlustes Soome Vabariigi tulevase riigikorra üle. Noorsoomlaste üks tiib, mida juhtis Svinhufvud, valis monarhistliku seisukoha ning lahkus parteist, kuid samamoodi lõhenesid vabariiklasteks ja monarhistideks ka vanasoomlased. 8. detsembril 1918 löid mõlema partei vabariiklased uue partei, mille nimeks sai **Rahvuslik Progressipartei** (*Kansallinen Edistyspuolue*). Päev hiljem moodustasid monarhistid omakorda Koondpartei (*Kansallinen Kokoomus*).

Ståhlberg, kes oli veendunud vabariiklane, suutis Maaliidu ja sotsiaaldemokraatide (kelle sõnaõigus pärast vennatapusõda oli küll üsna väike) toel läbi suruda vabariikliku konstitutsiooni. Temast sai ka vabariigi esimene president.

Kokkuvõttes võib öelda, et Progressipartei kujunemise määras selgelt eristatav liberaalne joon, mis on täheldatav suhtumises tähtsamatesse poliitilistesse küsimustesse

juba enne 1918. aastat. Seda oli näha keelevaidluses, kus alg-liberaalid olid propageerinud laiemaid ühiskondlikke reforme. Põhiseaduslikkuse kriisis seisti kindlalt seaduse kaitsel ning riigikorraks valiti demokraatlik vabariik. Ka uue partei nimevalik osutab vaidlustamatult liberaalsele traditsioonile. Oma poliitiliselt positsioonilt jäi Progressipartei kahe maailmasõja vahelisel ajal sotside ja konservatiivide vahele, toetades sotsiaalseid reforme ning majanduslikku vabadust.

Liberalismi edasine käekäik

1919. aastal Soome Vabariigi Eduskunna esimeste valimiste võitjad olid järjekordselt sotsiaaldemokraadid, kes kogusid 80 kohta. Tsentristlik rühmitus, mis koosnes Maaliidust ja Progressiparteist, sai kokku 70 kohta. Parempoolsetele, st Koondpartele ja rootslastele jäi 50 kohta. Progressipartei üksik saak seejuures 12,8 protsenti häältest ning 26 kohta, mis jäigi partei ajaloo parimaks saavutuseks.

1920. ja 30. aastatel olid Progressipartei koostööpartneriteks nii valitsuses kui midugi ennekoike Maaliit ning sotsiaaldemokraadid. Erines Progressipartei kõikidest teistest aga selle poolest, et oli aate-, mitte klassipartei. Samas hakkas partei populaarsus pidevalt kahanema, olles kümnendivahetuseks alla 6 protsendi ja sõja hakul alla 5 protsendi. Liberaalid ise seletatasid nähtust juba 1926. aastal sellega, et partei esialgsed suured taotlused – vabariik ning sõltumatu välispoliitika – on saavutatud. N-ö väiksemate eesmärkide näol on liberaalsel ideoloogial pakkuda reeglina pigem üldisi põhimõtteid kui konkreetseid meetmeid. Seepärast eelistasid valijad edaspidi neid parteisid, mis seisid ühe konkreetse sotsiaalse rühma huvide eest.¹

Olulisi Progressipartei poliitikuim nimetades peab kindlasti mainima Risto Rytit, kes tegutses 1920. aastate alguses väga edukalt rahandusministrina. Lisaks välisminister Rudolf Holsti, kes oli Balti riikide poolehoidja. Sõdadevahelise aja kõige kauem püsinud valitsuse peaminister oli professor T.M. Kivi-

1 Sealsamas, lk 271.

mäki. Teine silmapaistev välisminister lisaks Holstile oli mõjukas ajakirjandustegelane Eljas Erkko. Tema poliitilised vastased süüdistasid teda hiljem, et 1930. aastate lõpu pingelistel aegadel olevat Erkko suhtunud Vene diplomaatidesse nagu talle nigelat artiklit pakkuvatesse reporteritesse.¹

Sõja ajal kandis Progressipartei suurt vastutuskormat. Lisaks Ryti presidendikohale kuulus parteile välisministri portfelli, seda ametit pidas J.W.Rangell. Mõlemad mehed said pärast sõjasüüdlastena karistada. President Ryti käitumine sõja lõpul, kui ta Soome konstitutsioonilise järjepidevuse nimel nõudis kohtuistungil läbiviimist N. Liidu territooriumil ja mitte Soomes, näitab veel kord konstitutsioonilise korra hinda Soome liberaalide väärtuskaalal.

1948. aasta valimistel sai Progressipartei veel 3,9 protsenti häältest ning 5 kohta Eduskunnas, 1951. aastal otsustati tegevus lõpetada. Suurem osa partei aktiivsest liikmeskonnast astus **Soome Rahvaparteisse** (*Suomen Kansanpuolue*), teine osa moodustas poliitiliselt passiivsema **Vabameelsete Liidu** (*Vapaamielisten Liitto*).

Rahvapartei kogus järgmistel neljadel valimistel keskmiselt 6–8 protsenti häältest, mis tagasid 8–13 kohta Eduskunnas. Üksikuid ministrikohti usaldati nii Rahvaparteile kui Vabameelsetele. 1965. aastal ühineti lõpuks taas **Liberaalseks Rahvaparteiks**, mis pidas vastu kuni 1983. aastani. Kui 1965. aasta valimistel toetas liberaale 6,5 protsenti valijatest, siis 1983. aastal oli toetus langenud alla 1 protsendi. Suurt osa sellises kaotuses mängis partei juhtkonna 1982. aastal tehtud otsus astuda Keskpartei (endine Maaliit) liikmesorganisatsiooniks.²

Progressipartei ning tema järglaste allakäigul on mitmeid põhjusi. Üks on kindlasti sõjajärgses Soomes valitsenud varasemast erinev ettekujutus riigist. Teiseks olid liberaalid kaotanud sõjasüüdluse tõttu oma liidrid. Kolmas põhjus on välispoliitilise käitumise muutumine hoopis erinevaks sellest, mida oli taotlenud liberaalide välispolii-

tika. Seetõttu ei leidnud liberaalid, kelle pärusmaa oli olnud just see valdkond, enam kohta poliitika elluviimise kõrgtasemel. Konkreetse poliitilise profiili puudumisest kõneleb seegi, et liberaalid olid küsitluste andmetel tihti inimeste eelistustes n-ö teisel kohal.³

Viimases, käesoleva aasta kevadeni koostunud Eduskunnas oli pärast vaheaega jälle üks liberaalne parlamendiliige. Pärast seda, kui uude Eduskunda pürgimine ei õnnestunud, lõpetas Tuulikki Ukkola ka liberaalide tegevuse.

Seevastu, nagu juba mainitud, istuvad praeguses Soome parlamendis pärast 77 aastat pausi kaks noorsoomlast. Üks neist on tunnustatud poliitikavaatleja ja publitsist Jukka Tarkka. Teine on noorepoolsem välis- ja kaitsepoliitika uurija Risto E.J. Penttilä.

Põhjamaise heaoluühiskonna ehitamine

Tänaste Põhjamaade, st Taani, Norra, Rootsi ja Soome poliitikaelule on iseloomulik sotsiaaldemokraatide äärmiselt suur osakaal ning populaarsus. Kui heita pilk tagasi, näeme, et valitsuses olid sotsid Soomes ja Rootsis esimest korda 1917., Taanis 1924. ning Norras 1928. aastal. Seal alates on sotsid lühikeste katkestustega olnud valitsuste alustaladeks kõikides Põhjamaades, v.a Soome, kus täielik ühiskondlik omaksvõtt saavutati siiski alles pärast sõda.

Heaoluühiskonna ehitamise alguseks võib julgelt pidada Rootsi sotsist peaministri Per Albin Hanssoni 1933. aastal esitatud Rahvakuude ideed. Mõte ühiskonnast, mille igal liikmel peab olema seal hea elada, on omaks võetud kõigis Põhjamaades.⁴

Sellega alustamiseks oli ka hea võimalus, sest maailmasõdade vahelisel perioodil arenes Põhjamaade majandus kokkuvõttes jõudsasti. Sellel ajavahemikul kujunesid selgelt välja praegused ekspordi tootvad valdkonnad – Soome metsatööstus, Rootsi ja Norra rasketööstus muutusid ekspansiooniks.⁵

1 Sealsamas, lk 274.

2 Sealsamas, lk 291.

3 Sealsamas, lk 289.

4 E. J u t i k k a l a, Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. Lk 204.

Teine tingimus oli poliitilise maastiku selginemine. Maarahvas moodustas ühe konkreetsete eesmärkidega grupi, ühiskondliku legitiimsuse saavutanud sotsid tegid koostööd tsentristlike jõududega. Ametiühingud saavutasid tugeva positsiooni. Nii toimus kõikjal peale Soome, kus rahvusriik oli noorem ning teiste poliitiliste rühmituste usaldus sotside suhtes väiksem. Soomes näiteks saavutati tööandjate vastuseisu tõttu üldine leppimus tööturul alles sõja ajal. Sõja ajal aga riigi osalus kogu ühiskondlikus tegevuses teatavasti kasvab plahvatuslikult.

Sõjajärgsel Soomel polnud selles mõttes sugugi raske teistele Põhjamaadele järele jõuda. Sõjareparatsioonide maksva maa majandus pidi raskest olukorrast väljatulemiseks alluma tugevale riiklikule suunamisele, mis jäi kestma ka hiljem. Sisepoliitikas valitses sisuliselt konsensus, osa parteisid oli likvideeritud või isolatsioonis. Välispoliitilises mõttes oli skandinavism Soomele ainus mõeldav suund, mis Moskvat liialt ei ärritanud.

Kõikide Põhjamaade sõjajärgne majanduspoliitiline areng on olnud suunatud heaoluühiskonna poole, kuid selle teostamise mudelid on olnud erinevad.¹ Rootsi mudelis sisaldub täieliku tööhõive ideaal, solidaarse palgapoliitika ning tööstuse struktuurimuutuse soosimine. Seda on nimetatud ka *sotsiaaldemokraatliku hegemoonia mudeliks*.

Taanis seevastu on majandusarengut peetud primaarseks tööhõive suhtes. Samas on oluliseks peetud eri sotsiaalsete gruppide sisetulekute garanteerimist. Taani mudelit on nimetatud *liberalistliku hegemoonia mudeliks*.

Norra ja Soome arengus on üpris sarnaseks jooneks riigi suur osalus investeerimises, kuid erinevusi on tööhõive tähtsustamises ning tulude ümberjaotamise põhimõtetes. Norra sotside programmid on olnud palju lühiajalisema haardega kui Rootsis, kuid täielik tööhõive on keskne eesmärk Nor-

raski. Oluliseks peetakse tulude ümberjagamist nii regionaalsel, tootmisvaldkondlikul kui ka sotsiaalsel tasemel.

Soomes on riik suur investeerija nagu Norraski, kuid see on toimunud rohkem komertsalustel. Eesmärgiks on toodangu kasv ning konkurentsivõime, täielik tööhõive pole omanud sellist tähtsust nagu teistes Põhjamaades. Teine Soomele iseloomulik tunnus on konfliktid tulude ümberjaotamisel, kus ametiühingutega on edukalt konkureerinud põllumajandustootjad. Veel 1960. aastatel oli Soomes näiteks streikide läbi kaotatud tööpäevade arv Rootsiga võrreldes mitmekümnekordne.

Kõiki Põhjamaid nende eri arengustrateegiatega hoolimata iseloomustab riigi funktsioonide plahvatuslik laienemine 1960. ja 70. aastatel. Avaliku sektori kulutuste kasvamisest iseloomustab hästi järgmine tabel.² Sotsiaalhoolduse hõlmavus Põhjamaades 1920–1975 (protsentides)

	1920	1940	1960	1975
Rootsi	52	59	81	89
Norra	21	73	86	94
Soome	2	43	48	86
Taani	37	77	81	83

Mis on heaoluühiskond?

Eestis on tänu Skandinaavia lähedusele ning sealse elulaadi tuntusele saanud heaoluühiskonna mõiste justkui Põhjamaade ühiskonna sünonüümiks. Ei tohi aga unustada, et heaoluühiskonnad on kõik Lääne-Euroopa ühiskonnad.

Heaoluühiskonna kesksed eesmärgid on muuhulgas:³

- tingimuste loomine tootmisele
- hariduse andmine
- tervishoid
- laste ja vanurite eest hoolitsemine
- inimeste varustamine eluasemetega
- tarbimise garanteerimine

5 P. K o s o n e n, Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit. Helsinki, 1989. Lk 146.

1 Sealsamas, lk 175–186.

2 Sealsamas, lk 195. Hõlmavuse protsent väljendab seda, mitmele protsendile tööjõust on tagatud vanaduspension, haiguspension, kindlustustasu töö kaotamise ja õnnetusjuhtumi puhul.

3 Sealsamas, lk 21.

g) tööhõive
jne.

Kõikide nende vajaduste rahuldamiseks on kaks teed. Üks on erainitsiatiiv, kas perekondlikult või n-õ kommertsalustel vastavate teenuste pakkumine. Teine on riiklik tee, mille osakaal on kaasajal aina kasvanud. Riikliku lahendusega kaasneb kolm faktorit: finantseerimine toimub maksude kogumise teel, teenuste hinnad ei tulene turumajanduslikust loogikast ja teenuseid toodavad riiklikud struktuurid ning ametnikud.

Heaoluühiskondasid on järelikult laias laastus vähemalt kahte eri tüüpi. Üks tüpologiseerimise traditsioon pakub alternatiivideks Skandinaavia tüüpi ja kontinentaalset tüüpi.¹ Skandinaavia tüüpi iseloomustab riiklikult toodetud teenuste suur hulk, mille vajadus ja vorm määratakse kindlaks kollektiivse otsuse teel. Kontinentaalset tüüpi iseloomustab tulude ümberjagamise maksupoliitika abil, kusjuures oma vajadusi rahuldavaid teenuseid valib tarbija ise vabalt turult. Põhjamaadest on Norra liikunud just selles suunas.

Soome suund eriti tänu eelmise aastakümne kiirele majanduslikule arengule oli selgelt Skandinaavia tüübi poole, milles jõuti Rootsi juba üsna lähedale. Kui vaadelda seda, kui suure protsendi rahvuslikust koguproduktist tarbib avalik sektor, saame järgmise jada²: 1957. aastal 29,2 %, 1967. aastal 33,4%, 1976. a. 37,3 % ja 1984. a. 39,9% (Rootsi vastavad arvud on muuseas 37,7 %, 41,3 %, 51,7 % ja 63,5 %). 1993. aastaks oli see protsent Soomes tõusnud juba pea 60-ni.³

Seega saavutati olukord, kus pea kõikides inimelu sfäärides löi tegevusraamistiku riik. Riigi käitumine oli äärmiselt ekspansiivne, sekkumine inimese argielusse kasvas pidevalt.

Probleemid tekkisid siis, kui 1990. aastal alanud ülemaailmne majandusdepressioon Soome põlvili löi. Riik üritas esialgu kärpida kulutusi, milleks ei olnud enam raha, kuid soovitud edu jäi saavutamata väga tugeva vastuseisu tõttu.

Suhteliselt lühikest aega eksisteerinud, kuid väga iseenesestmõistetavaks saanud süsteemi säilitamise pooldajate retoorikas (eekõige ametiühingute esindajatel) kordus mõiste "saavutatud soodustuste säilitamine" (soome keeles *saavutetut edut*). Sotsiaalse sfääri ülalpidamise allikad olid järelikult selle finantseerija, maksumaksja jaoks ilmselt täiesti võõrandunud. Andmise või mitteandmise voli nähti olevat ainult riigil.

Kuna sotsiaalsfääri kulutuste kärpimine leidis ning leiab siiani tugevat ühiskondlikku vastuseisu – seda peetakse heaoluühiskonna lammutamiseks –, siis oli valitsus sunnitud n-õ kuradit peltsebuliga välja ajama ning asus tõstma makse. Tõele au andes peab ütleva, et eelmise valitsuse sotsiaalsfääri kärpimise plaan polnud ühiskondlikult päris aus, sest maaharijate soodustusi palju ei puudutatud. Oli ju eelmine valitsus ka ennekõike Keskpartei (endise Maaliidu) valitsus.

Üksikisiku tulumaksuprotsendiga jõuti Soomes samuti oma Skandinaavia vendadele järele. Möödunud aastal oli see keskmiselt ligi 50 protsenti. Välisvõlg iga inimese kohta oli mõni aeg tagasi veel umbes 64 000 marka. Selle rahaga on peamiselt ülal peetud sedasama heaoluühiskonda.

Sedavõrd kõrge sotsiaalsuse tasemega riik nagu Soome reageerib kriisidelegi sotsiaalselt. Heaoluühiskonna äkki paljastunud võimetusele anda vastuseid esilekerkinud probleemidele reageeriti uurimisgrupi moodustamisega. Gruppi kuulus filosoofe, sotsioloogide ja majandusteadlasi, kes asusid uurima, mis on ühiskonnas halvasti. 1993. aastal valminud raportis leiti ühiskonnas küll mõningaid puudusi, kuid üldiselt arvati, et valitsev süsteem on parim kõigist võimalikest ning et nii peaks jätkama.

Üks puudus, millele tõesti tähelepanu juhitakse, oli valikuvabaduse vähesus. See, mis on inimesele hea, on üsna täpselt määratud. Hea määrab ja selle täitumise eest hoolitseb asjatundja, konkreetset juhul heaoluühiskond oma ametnike ja institutsioonide kaudu.⁴ Sarnast nähtust on kirjeldatud sotsialismi teo-

1 Sealsamas, lk 33.

2 Sealsamas, lk 198.

3 Hyvinvointivaltio ristiaallikkossa. Arvot ja tosiasiat. Helsinki, 1993. Lk 201.

4 Sealsamas, lk 32–33.

rias ning selle nimi on meritokratism: demokraatlikku arengut peab suunama ning seda teevad kõige paremini spetsialistid, inimesed, kellele on usaldatud üldise hüvangu edendamine.¹ Vihased noored mehed Soomes nimetavad seda lihtsamalt: hooldusriik.

Ultimaatum isamaale

Möödunud aasta alguses avaldasid needsamad noored vihased mehed eesotsas Risto E.J. Penttiläga teose "Ultimaatum isamaale. Noorsoomlaslik nägemus Soome võimalustest". Noorsoomlased väidavad, et probleem pole mitte maailmamajanduse halvas seisukorras, vaid viga on ühiskonnas ja riigis. Nad kuulutavad heaoluühiskonna lõppu ning uue poliitilise kultuuri tärkamist. Noorsoomlased rõhutavad paralleeli eelmiste noorsoomlaste ideelise värskuse ning progressiivsusega.

Üks olulisem peatükk teoses kannab pealkirja "Indiviid". Seotust liberaalse traditsiooni uute ideedega tunnistatakse vastandades keyneslikule õpetusele (riigil majanduselu reguleeriv roll) Hayeki uusliberalismi.

Noorsoomlased rõhutavad, et² :

a) riik ei päästa Soomet, riik ei loo heaolu; riigi ülesanne peab olema selleks tingimuste loomine;

b) indiviidi tegevusvabadust ja vastutust peab suurendama riigi kõikvõimsuse arvel;

c) demokraatia säilimiseks peavad poliitilised parteid ennast selgemini siduma mingite väärtushinnangutega;

d) heaoluühiskond peab pakkuma oma kodanikele kõiki võrdselt kohtleva kaitsevõrgustiku;

e) haridus peab olema riigi peamine investeerimisobjekt;

f) kolmandate osapoolte sekkumine töövõtja ja tööandja suhtesse peab vähenema; tööturg nõuab muutusi;

g) keskkonnakaitse on osa turvalisusest;

h) rahvusvaheline suhtlemine pole mitte ainult osalemine, vaid initsiatiivi osutamine;

i) tuleb sooritada hüpe tööstusühiskonnast postindustriaalsesse ühiskonda;

j) ei tohi lubada ühiskonna lõhenemist.

Kui võrdleme noorsoomlaste nõudeid liberalismi ülalesitatud põhimõtetega, siis on ideelise tausta päritolu ilmne. Järgmine küsimus kõlab – kes nad ikkagi on? Kas poliitilised avantüristid või uue Soome apostlid?

Risto E. J. Penttilä kandideeris enne oma partei asutamist edutult Koondpartei sekretäri kohale. Noorsoomlaste nimekirjas kandideeris teisigi ühiskondlikult lugupeetud inimesi, kellel traditsiooniliste parteistruktuuride kaudu sama positsiooni saavutamine oleks võtnud aega mitmeid aastaid. Aatos Erkko, liberaalse ajakirjandusdünastia esindaja, ütles praegustest noorsoomlastest lahti. Max Jacobson, kelle poliitiline autoriteet Soomes on vaieldamatu, aga kuulutas ennast noorsoomlaste toetajaks.

77 000 häält pole juhuslikult saadud. Noorsoomlased löid märtsikuistel valimistel igal juhul uudsusega. Soome uue sotsiaaldemokraatliku valitsuse kokkuhoiuprogramm – 10 miljardit marka kahe aasta jooksul – on enneolematu. Selle taga on aga pigem möödapäasmatu vajadus kui noorsoomlaslike vaadete surve.

Üle viie protsendi kasvavat populaarsust ei oska noorsoomlastele siiski lubada. Karta on, et pärast järgmisi valimisi pole Eduskonnas enam ühtegi noorsoomlast. Aastakümneid ehitatud heaoluühiskond ei luba ennast kuigi palju reformida. Niikaua kui ametiühingute ning maaharjate käitumine jätkub sellisena, nagu see siiani on olnud, pole lõppu näha ka poliitilisel elektorialismil³.

Noorsoomlased ise igatahes jätkavad omaks võetud joont. Juuni alguses teatasid nad, et parteid luua ei kavatseta, vaid tegevus jätkub kõikjal liberaalsete klubidena. Täpselt nii nagu 130 aastat tagasi alustati. Parlamendifraktsioon (Penttilä ja Tarkka) kavatseb

1 R. N. B e r k i, Socialism. London, 1975. Lk 27.

2 R. E. J. Penttilä, J. Tapaninen, J. Jutila, Ultimaatum isänmaalle. Nuorsuomalainen näkemys Suomen mahdollisuuksista. Helsinki, 1994. Lk 110–126.

3 R. N. B e r k i, Socialism. Lk 104. Termin iseloomustab poliitilises enamuses oleva sotsiaaldemokraatia degenererunud vormi, kus hoitakse kinni väljakujunenud institutsioonidest ning vaid reageeritakse aktuaalsetele poliitilistele probleemidele.

keskenduda seadusloomele. Juba on esitatud seadusprojekt, mis lubaks väikeettevõtetele eirata üldriiklikku tööturulepingut. See loomulikult läbi ei läinud.

Sotsiaaldemokraatia on kunagise klassikalise liberalismi laps. Sotsialismi ja hilisema sotsiaaldemokraatia juured on selgelt liberaalses ühiskondlikus (eelkõige egalitaarses) mõtlemises. Sotsialismi teine alus on loomulikult marksistlik majandusteooria.

Seetõttu väärtustab põhjamine sotsiaaldemokraatia teatud piirini liberaalset individualismi, kuid hüvangut loob ja selle tootmise tingimused määrab tema silmis ikkagi kollektiiv ehk antud juhul riik. Riik, ja mitte indiviid, on sisuliselt nii sotsiaalse kui majandusliku tegevuse kõrgeim instants. Algul mainitud liberaalsem sotsiaaldemokraatia tähendab seda, et riik lihtsalt käitub liberaalsemalt, st turumajanduslikumalt, riigi positsioon sellest aga ei muutu.

Liberalismi teine võistleja ideoloogiaturul, konservatism, on oma olemuselt olnud ennekõike staatiline, toetudes n-ö õigetele väärtustele nagu kristlus ja lähtudes kapitali säilitamise vajadusest. Liberaliseerunud parempoolsus, mille näideteks traditsiooniliselt tuuakse Reagani ja Thatcheri poliitikat, on majandusliberalismilt üle võtnud dünaamilise mõõtme. Seda uut poliitilist joont nimetatakse tihtipeale uusparempoolsuseks või ka uusliberalismiks. Uusparempoolsed on ka noorsoomlased, kelle nägemus riigi rollidest on siiski palju laiem kui klassikalisel liberalismil.

Seega paistab, et klassikalisele poliitilisele liberaalsusele pole poliitilisel maastikul tõesti enam kohta. Poliitilise liberalismi surma kuulutab ka John Gray, mõjukas liberalismiuurija ja liberaal. Fukuyama veendumust, et pärast külma sõda on liberalism ainus alternatiiv maailmale, peab Gray absurdseks.

Niikaua kui Soomes tõsiselt ja pikalt nii riiklike kui spetsialistide institutsioonide osalusel avalikku aru peetakse, kas ja kuidas kontrollida Interneti, pole liberaalsel indivi-

dualistlikul mõttel Soomes tõepoolest kohta. Niikaua kui valitsev sotsialistlik maksupoliitika suretab ettevõtlikkust, ei saa rääkida liberaalsest egalitarismist.

Akadeemilise haridusega uurija Soomes esitab tõsimeelse traagikaga oma avastust, et parema sissetulekuga inimesed kaotavad praeguse valitsuse kavandatud kärbetega sotsiaalsfääris vähem oma senisest elatustasemest kui vaesemad, töötud ja paljulapselised. Väliskaubanduse peamine ideoloogia on proteksionism.

Liberaalse taustaga ideoloogia esilekerkimine ühiskondlikul murdehetkel Soomes näitab aga siiski, et liberalism kui väga paindlik ning vähereglementeeritud ideoloogia on sobiv just ebastabiilsete ja ekspansiiivsete ajastute edumeelseks ideoloogiaks. Sellega kaasnevad tihti suur majanduslik ebavõrdsus ning kuritegevuse kasv, kuid tegemist on siiski üdini demokraatliku arenguvariandiga. Alternatiiv on totalitarism.

Liberalism ning sellega käsi käes käiv vabakaubandus tegi möödunud sajandil Suurbritanniast suurriigi. Liberalism on Euroopa Liidu siseturu ning vaba liikumise aluseks. Liberalism pole vist tõesti massikommunikatsioonijastu ideoloogia. Kuid ta võib olla (praegu juba käes oleva) kommunikatsioonijastu, Interneti ajastu oma.

Karta on aga seda, et Põhjamaade naabrus ning Saksamaa mõjujõu kasvamine lõpetab Eestiski üsna pea need haruldased liberaalse riigivõimu aastad, mida me oleme saanud nautida või kannatada pärast N. Liidu lagunemist. Tänavu juunikuus tehtud küsitluse andmetel peavad eestlasedki juba praegust proportsionaalset tulumaksu valdavalt ebaõiglaseks. Eestis hakkab moodustuma ühiskondlik vastutus. Millise riigi see ühiskond valib, kas liberalistliku, indiviidi väärtustava seaduslikkuse riigi või Põhjamaade tüüpi hooldusriigi? Võib arvata, et viimase. Tavaline eestlane arvab ju ikka, et abi kõikidele hädadele peab tulema riigilt.

MEIE INTERVJUU

ULTIMAATUM ISAMAALE. ARMAS-TUSE PÄRAST

Intervjuu ajakirja *Image* peatoimetaja Jaakko Tapanisega

"Ultimatum isänmaalle" on väike sinine raamat, mille on Otava kirjastuses avaldanud jõuk noorsoomlasi: filosoofia doktor Risto E.J. Penttilä, majandusmagister Janne Jutila ning riigiteaduse üliõpilane ja ajakirja *Image* peatoimetaja Jaakko Tapaninen. Võttes aluseks 100 aastat tagasi toimunud Soome poliitikute lõhenemise uuendusmeelseteks noorsoomlasteks ja konservatiivseteks vanasoomlasteks, on nad ka Soome ajaloo esseistlikult periodiseerinud noorsoomelikeks ja vanasoomelikeks ajajärkudeks. Tänapäeva hädade põhjus seisab selles, et sõjajärgsel perioodil on valitsenud J.K. Paasikivist lähtuv alalhoidlik vanasoomlus. Sõjajärgne Soome on olnud liialdatult riigikeskne, ülalt juhitud, suletud korporatiivne süsteem. Kollektiivsus ja konsensus iga hinna eest hävitasid isiksuse vaba tegutsemisvõimaluse. Nüüd on aga koos Nõukogude Liiduga murdunud ka Soome senine riiklik identiteet. "Heaolu-riik on möödas, aga heaolühiskonnast tuleb suuta kinni hoida," kõlab üks uue noorsoomluse põhitõdesid. Vana kohmaka ja kollektiivistliku stagna-Soome asemel tahavad noorsoomlased ehitada liberaalse, isikukeskse, paindliku ning maailmale avatud ühiskonna. "Soomest kõneldes peame silmas eelkõige rahvast, mitte riigiaparaati," rõhutavad nad. Nende ideaaliks on "Avatud ühistu Soome" (Avoin yhtiö Suomi), mis ühendab endas nii majandusliku edukuse kui rahvusaate.

"Ultimaatumis" kõlab uue põlvkonna, tänaste kolmekümneste hääl. See on linnas kasvunud nn interrail-põlvkond, kes kihutas odava rongipiletiga mööda Euroopat ja keda koju saabudes "tabas alati kultuurišokk".

Traditsiooniline "suomalaisuus" ei kujuta neile mingit väärtust iseeneses, selle kohta leidub raamatus mõndagi kriitilis-ironilist. "Rahvuslik esteetiline standard on töölisromantika, funktsionaalsuse ja ürgsoome ma-

senduse kombinatsioon: talumatud eeslinnad, Helsingist tulnud impersonaalsete korralduste alusel lõhutud kirikukülad, sotsiaalse sisuga pateetiline kunst, kohmakas massitoodang riietuses, sisustuses ja keskkonnas."

Kaasa kõneleb paratamatult ka äratundmine, et sõjajärgne põlvkond, "suur vanuserühm", on haaranud oma kätte kõik võimupositsioonid Soome riigimasinas, ostnud endale juba kõik, mis Soomes osta siin-dis, ja jätnud võlad noorte maksta. Samas tunneb noor "väike vanuserühm", et Euroopaga liitunud Soomes saaks ta hoopis paremini hakkama kui "õigeusklikud" tõsisoomlased.

Et Soome ühiskonda rahvusvaheliselt konkurentsivõimeliseks muuta, on noorsoomlaste meelest vaja hüpet, mis viiks rahvuse postindustriaalsesse infoühiskonda, säilitades samas soomluse tuuma ja väärtused.

"Ultimaatum isamaale" on hästi kirjutatud poleemiline raamat, milles majandus- ja ühiskonnateaduslikud arutlused on kergesti jälgitavad ka intelligentsele vähikule, selle lugemine on ühtaegu nii hariv kui erutavgi, eeskujuväärne ka meie analüütikutele. Selle erutuse ajal peame eneselt imestades küsima, kust ikkagi tuleb see soomlaste jõuline ja kriitiline eneseanalüüsi tarve ja miks meie peame kogu Eestis toimuvat arengut, teed Euroopasse, üldisesse läänemaisesse heaolusse, iseenesestmõistetavaks. Vahest oleks meilgi aeg alustada üldrahalikku diskussiooni teemal Euroopa Liit contra rahvusriik? Teisalt näib meie areng tõepoolest kiirem, "Ultimaatumigi" räägib "Eesti majandusimest".

"Vanasoomlaste" võimu murdumine naaberriigis on pikaldasem ja sõnaohtram, aga ehk saab nende maandumine uues uljas maailmas olema seeläbi ka pehmem.

K.K.

Kalev Kesküla: Nii et teie raamat on väljakutse tsentraliseeritud võimuga Soome vabariigile?

Jaakko Tapaninen: On küll. Viimase valitsuse¹ jooksul on juhtunud Soomes väga palju. Enne otsustati kõike Helsingist. Nüüd on suur osa otsustamisõigusest üle antud maakondadele ja valdadele. Riik tuleb inimesele lähemale, aga võtab veel palju aega, kuni soomlased õpivad kasutama uusi võimalusi, õpivad otsustama. Olukord on nagu 80. aastatel, kui Soomes lasti vabaks rahaturg, mida varem reguleeris riik. Ei saanud siis keegi turumajandusest õieti aru, ei teatud, mida tähendab risk, ei kujutletud, et midagi võib ka untsu minna. Meeletu tarbimisbuumi järel tuli kokkuvarisemine. Oldi justkui võõras metsas, ilma kaardi ja kompassita. Võimu peab õppima kasutama. Nüüd on tulemas suur üleminekuajastu ja järgmistel valimistel võivad ilmselt sotsiaaldemokraadid. Kuid ma ei usu, et midagi põhjalikult muutub, kuna põhitrend on nii tugev.

KK: Mis muutub kiiremini – Soome ühiskond või tavaline soome inimene?

JT: Süsteem muutub kiiremini kui inimene, sellepärast et inimene on laisk. Ja soomlane on olnud alati laisk.

KK: Kuid kas soomlane on ka muutunud, näiteks viimase 10 või 20 aasta vältel?

JT: Noh... meie raamatus väidetakse, et minu põlvkond on selgesti teistsugune kui eelmine.

KK: Kui tavasoomlane?

JT: Kindlasti. Uus põlvkond on linna-põlvkond, rahvusvaheline põlvkond, kes on saanud noorena palju reisida, saanud sellest mõjutusi ning on kohanenud vaba massikommunikatsiooniga. Meil on olnud vabad raadiojaamad, vaba ajakirjandus, kõik satelliit-televisioonikanalid. Aga põlvkonnavahetus pole veel toimunud poliitikas, seal istub edasi vana kaardivägi.

Harry Liivrand: Kas sinu põlvkond tahab poliitikas osaleda?

JT: Ei, nüüd on selle kohta küll märke, meie raamatki on üks märk sellest, et midagi on siiski muutumas. 60. aastate põlvkond oli kohutavalt aktiivne, neile oli kõik poliitika.

HL: Niinimetatud Pentti Saarikoski põlvkond? Kes võiks olla sinu põlvkonna sümbool?

JT: Sellist ei ole. Kultuur on fragmenteerunud, killunenud ning enam ei ole mingit ühtesiduvat programmi nagu tollal. Seepärast ei saagi olla põlvkonna sümboleid, on ainult inimesed, kes heiaastavad põlvkondlikke ilminguid.

HL: Ütlesid, et Soome ühiskond elab edasi ülemineku perioodis. See algas peaaegjalikult enese määratlemisest uute rahvusvaheliste suhete kaudu. Milles see seisneb?

JT: 1960. aastateni olime terviklik väike kultuur, milles olid hästi tugevad maakultuuri juured ja soome identiteet. Teiselt poolt oli võimas loodusetunnetus. 60. aastatel need omadused murdusid, kui tuli suur linnadesse minek. Tuli ka suur radikaalse vasakpoolse laine, mis tahtis murda soome narratiivi, identiteeti. Ja siis tuli suur urbanisatsioon. Soomlased on olnud metsarahvas, elanud üksteisest kaugel, üksteist tervitadeski säilitanud distantsi. Linnainimesel seevastu tuleb ju olla teiste inimeste lähedal.

Enese määratlemine uute rahvusvaheliste suhete kaudu aga algas peaaegjalikult Kekkose surmaga või siis 1981, kui Kekkonen jäi valitsemisest kõrvale. Kuni selle ajani oli Soome määratletud kui *no men's land*: me ei kuulu Nõukogude Liitu ja me ei kuulu Lään- de, me ei kuulu Läänemere ühendusse nagu varem, vaid mõnevõrra Põhjamaade ühen- dusse, aga ka mitte täielikult. Säärane enese- määratlus hakkas murduma Koivisto ajal, kuigi Koivisto polnud selles otseselt osaline. Kasvama hakkas euroopalik-ameerikalik kultuuriidentiteet, mida alati alateadlikult oli silmas peetud. Nagu aru saan, on teil tahe kuuluda Lään- de olnud palju tugevam kui meil. Ajaloost on teada, et sellised ülemine- kuajad võivad sünnitada õige tugevat kultuuri. Nagu siis, kui Soomes mindi autonoomialt üle iseseisvusele.

HL: Kui olen mõelnud Soome ajaloo üle, on mulle tundunud, et Kekkose-järgne aeg, või aeg, mil ta ei olnud enam president, kuid elas veel, meenutab Hispaania ajaloo toda perioodi, kui Franco elas veel, aga ta ei olnud enam riigi juht. Siis elustus Hispaanias mõt-

¹ Intervjuu on tehtud enne viimaseid valimisi. *Toim.*

tevahetus oma identiteedi üle, küsiti, kas see on n-õ frankistlik fašism või osa Lõuna-Euroopa ühisest identiteedist. Mu meelest on Soome ja Hispaania probleemid ses osas sarnased.

JT: See on väga hea mõte. Soome asub Ida ja Lääne vahel, nii nagu Hispaania Euroopa ja Põhja-Aafrika vahel. Mõned arvavad muide, et Põhja-Aafrika algabki Hispaaniast, ja mõned on arvamusel, et Ida algab Soomest.

HL: Või, et Venemaa algab Soomest.

JT: Just. Siin on küll see erinevus, et Kekkonen oli legitiimne valitseja. Soomlased said kollektiivselt aru vajadusest juhi järele, kellel on eriti head suhted Nõukogude Liiduga, sest muidu Soomet lihtsalt ei eksisteeriks. Soomlased annetasid sellepärast Kekkosele diktaatorikoha.

HL: Miks võtsite te enesele 1894. aastal asutatud noorsoomlaste partei nime?

JT: Nägime nendega ajaloolist paralleeli. Siis oli Soome määratlemas oma kohta maailmas ja me väidame, et nüüd on käimas samasugune protsess. Noorsoomlased olid liberaalid, kes seisid vastu tugevale riigimasinale ja rõhutasid individuaalsust, kultuuri, sootsiumi. Me oleme sama meelt. Noorsoomlased olid mõõdukalt euroopaliku orientatsiooniga ja samal seisukohal oleme meie. Aga kui taas rääkida sellest üleminekuajast, mis algas juba 1960. aastatel, siis tuleb rõhutada tollase murrangu vägivaldsust. Seepärast 60. aastate lapsed otsivadki uuesti oma juuri ja huvituvad oma ajaloost. Meiegi tegeleme ajaloo. Kujutlege külaühiskonnast pärit inimesi, kes tulid nende jaoks täiesti uude linnakeskkonda, kus puudusid traditsioonid. Nad sattusid uute väärtussuhete keskele. Nad hankisid koju televiisori. *Salora* nurka, *Marimekko*'d tupp! Ühtäkki oli kõik uus. See oligi see tohutu murrang, mida tollal hinnati, sest ta oli osa modernismiprojektist. Noorsoomlaste-nime võtmise üheks põhjuseks oli ka see, et Kekkose võimuletulekuga "unustati" sõjaeelne ajalugu. Me üritame taastada tõest kogemust Soome ajaloost.

KK: Milline on kultuuri tähendus sinu põlvkonnale?

JT: Ühelt poolt on kultuur riigistunud ja kujunenud justkui suureks masinaks, mis koosneb kultuuriministeeriumist, kultuurikomisjonidest, kultuuritoimkondadest. Teiselt

poolt on tõeline kultuur alati väga individuaalsetlik, võitlev ja juhitamatu. Riiklik kultuurikäsitus vastandub kunstniku loomeprotsessile. On oletatud, et 80. aastate tarbimisboom sõi tavainimese moraali ja huvi kultuuriliste, vaimsete asjade vastu. Paljud kiruvad *yuppie*'sid, keda loomu poolest huvitavat vaid raha ja asjad. Teised, nagu näiteks Antti Tuuri, süüdistavad Mauno Koivistot, nähes temas ainult ratsionaalset majandusmeest, kellel täiesti puudub kultuurihuvi. Kekkosal veel oli kultuurihuvi, ütlev Tuuri, ja lisab, et moraalityst asjadekultusest sai Koivisto ajal riiklik kultuurihoiak, kuna kõrgkultuuri siis enam ei hinnatud. Tuuril on selline käsitus, et kõrgkultuuri hindamine väärustab inimest ning teeb temast parema moraaliga ja kõrge-ma olendi. Kuid noorte inimeste argipäevast moodustavad tohutu osa mitmesugused kultuuritooted, millel pole kõrgkultuuriga mingit seost: muusika, videod, filmid, kõik see, mis moodustab massikultuuri. See on nende elukeskkond. Nüüdne noor pole enam nii palju huvitatud raha tagaajamisest kui 80. aastate põlvkond. Räägitakse nähtusest *Generation X*, kes ei hooli rahast, ei hooli õieti millestki ja tahab olla vaid omavahel.

HL: *Only relax?*

JT: Ja kogu see innustumine elektroonilisest kunstist, uutest muusikasuundadest... See on küüniline põlvkond, neil ei ole südant, mis põleks. Nad on küünilised romantikud. Praegu pole Soomes mingeid paeluvaid majandusprognoose tulevikuks, nii et ainus, mis suudab teatud mõttes täita sotsiaalset tellimust, on kultuur.

KK: Milline kultuur? Kas see on eliitkultuur või see nn elav kultuur, mida *Image* käsitleb?

JT: See on n-õ "tee ise kultuuri". Kõrgkultuur see küll pole. Aga isetegemise kultuur ei pea sugugi olema nii passiivne kui mõned kriitikud väidavad: et ainult vaadatakse, tarbitakse.

KK: Kuidas sa siiski määratleksid nn elavat kultuuri?

JT: Meie ajakirjanduse traditsioonis tähendab see inimesi, kes loovad kultuuri nüüd. Ametliku kõrgkultuurikäsituse järgi on see: Sibelius, Gallen-Kallela, Aalto. Aga see on kultuuri ajalugu. Kõrgkultuuri mõiste ongi

sageli kultuuri ajalugu, see on rahvuslik mausoleum.

KK: Kas näiteks *Helsingin Sanomat*'e kultuuriküljed esindavad elavat või surnud kultuuri?

JT: Nad peavad olema mõlemat. See on igavene vaidlus: mida pidada kultuuriks? Kas ainult kõrgkultuuri? Paljud peavad *Hesari*'t elitaarseks, aga paljud peavad ka *Image*'t elitaarseks. See on raske vaidlus.

KK: *Hesari*'st räägitakse, et sellest on Soomes saanud institutsioon. On see nii?

JT: On küll, ja veelgi halvem kui institutsioon, see on kollektiivne skalpell, ülipomm. See on nii võimas ja absurdne asi.

HL: Kas *Image* on ka mingisugune institutsioon?

JT: *Image* on institutsioon selles mõttes, et tal on teatud järjepidevus. See teadmine, et ta on olemas. *Image*'l ei ole Soomes institutsionaalset kohta, sest *Image* kõlajõud on nii väike. *Image* on väljakutsuja, selline väike vihane koer.

HL: Milline oli see seltskond, kes asutas *Image*'t?

JT: *Image* asutati 1985. aastal ja see liitus uute asjade loomise buumiga. Asutajate rühmas oli noori fotograafe, graafikuid, noori filosoofe ja sotsiolooge, keda ühendas huvi postmodernistliku maailmavaate vastu. Neil ei olnud siis mingit foorumit Soomes ja nad löid selle *Image*'ga. Siis oli võimalik selliseid ajakirju teha, sest majanduslikult läks suhteliselt hästi. Samal ajal sündisid ka *CITY-lehti* ja *Radio CITY*, millest sai tollal intellektuaalide oma kanal.

KK: Kui suur on *Image* tiraaž?

JT: 15000. See on aastatega tublisti kasvanud ühes meie sisu populaarsemaks muutumisega.

KK: Mida sa ise arvad sellest, et peate minema massidele lähemale? On see sinu jaoks loomulik või tülikas?

JT: Minule see tülikas ei ole, kuna ma olen ajakirjanik ja ajakirjanik on selline inimene, kes taotleb asjade avamist. Mulle kui ajakirjanikule oli vana *Image* võõras, liiga avangardistlik¹, sest see kirjutas väikesele lugejaskonnale. OK, kui võrdleme vana *Image*'t tänasega, siis uuem on küll populaarsem,

aga kui võrdleme teda teiste ajakirjadega Soomes, siis on ta edasi väga elitaarne, kirjutab keerulistest asjadest. Küsimus on ju selles, et Soome on väike maa, vaid 5 miljonit inimest.

KK: On veel väiksemaid maid.

JT: Muidugi, teie probleemid on veel suuremad. Ei saa teha ainult erialast lehte, vaid sa pead kombineerima: sul peavad olema fotoleht, kirjandusleht, teatriteleht, filmileht, uhke meesteleht nagu *Arena*, poliitikalet – kõik ühes pakis. Sellist lehte on nii raske teha.

KK: On öeldud, et Väinö Linna oli Kekkonse-aegse Soome südametunnistus. Võid sa kujutleda, kas hetkel on Soomes intellektuaali, kes võiks olla Soome südametunnistus?

JT: On selliseid inimesi, kes üritavad olla Soome südametunnistuseks, aga neid ei tunnustata.

HL: Näiteks?

JT: Paavo Haavikko või Antti Tuuri või Hannu Salama. Nad esitavad eriti jõulisi moraaliseid seisukohavõtte. Kuid mul on tunne, et ühiskond ei tunnusta praegu küll mitte kedagi nii mõjuka, usutava figuurina, et teda sellises erilises positsioonis näha. Võiks nimetada veel filosoof Georg Henrik von Wrighti, teatri poolelt Joukko Turkkat, kel on ühiskonnas teatud klouni roll.

KK: Kas rahvas oskab Soome Euroopa-keskusteluse kaasa rääkida?

JT: See on keeruline küsimus, aga siiski on see kogu rahva asi. Pole enam Kekkonse aeg. Soome poliitiline juhtkond ei saa enam rahva tahtest üle marssida. Raske on rahvale seletada, mida tähendab "suhteline edu", mis turgude avanemisega kaasneb. Lõpuks otsustavad soomlased asja ikkagi tunde põhjal: kas me kuulume itta või läände? Inimestel on ikka mõttes ka julgeolekupoliitika – tahetakse kindlustada end Ida hirmude eest. Kui Idas tuleb võimule diktatuur, siis on teada, kust saab abi.

HL: Kas Kolmas maailmasõda võib puhkeda?

JT: Muidugi võib see juhtuda. Maailm on praegu sellises olukorras, et teda saab seletada vaid kaose-teooria abil. See on hirmus keerukas süsteem, milles valitseb nii õrn tasakaal, et iga sündmus võib teda vapustada.

1 "Vanast" *Image*'st vt: B. P i l v r e, Euroopalik "Image". *Vikerkaar* 1990, nr 8, lk 92–94. *Toim.*

Kahte blokki jagunenud maailma ohjes pidamine oli lihtsam. Aga nüüd, kui mingit korda enam pole, on olukord hirmutavam. Euroopa Liidu ülesanne ongi üritada luua korda.

HL: Sinu suhtumine feminismisse?

JT: Mulle meeldib feminism, mis naisi kannustab... osalema, sõna võtma. Aga mulle on võõras feminism, mis kujutab naisi ohvrikena ja omistab meeste kolektiivse süü.

HL: Moodsas Lääne ühiskonnas kõnelatakse ka kolmandast sugupoolest, nn andro-güünsusest?

JT: See on küll väga kitsas intellektuaalide temaatika. Kunstis see mõõde muidugi eksisteerib. Soome ühiskond on õppinud homoseksuaalsust aktsepteerima ja nende paarisuhteidki hakatakse tasapisi ametlikult registreerima.

KK: Kas uuel sugupõlvel, sinusugustel moodsatel noortel, on ka moodsad seksiharjumused?

JT: Soome seksikultuur on üsna liberaalne. MTV-s tuleb lausa pornofilme, mille näitamine mõnes muus riigis oleks mõeldamatu. Poliitikute eraelu peetakse nende oma asjaks ja nende karjäärile ei saa takistuseks isegi see,

kui selles vallas midagi kummalist toimub. Teisalt on Soome ühiskonnas kohutavalt vähe sensuaalsust, peenenenud seksuaalkultuuri. Erootikas puudub iluigatsus, puudub flirt. Soome seks on jõhker ja otsekohene, lõunaeuroopalikust mängust pole jälgegi.

Minu isiklik maailmapilt on üsna konservatiivne, armastan oma naist, pean tähtsaks ausust ja kohustusi isamaa ees. Avalikus sfääris olen seevastu liberaal. Kui mina väärustan perekonda, siis on see minu asi, aga mul ei ole õigust kelleltki nõuda, et ka tema peaks samuti arvama. Kellelgi pole õigust teisele eluviise ette kirjutada – juhul kui too ei kahjusta oma eluviisidega teisi inimesi.

*Küsitlenud ja soome keelest tõlkinud
Kalev Kesküla ja Harry Liivrand*

JAAKKO TAPANINEN (1964), sattus 17aastaselt vahetusõpilasena USAsse, seejärel õppinud Helsingi ülikoolis majandust ("leHEMEHEAMET on selline, et ikka veel pole kooli läbi saanud, aga see on mul plaanis"). Töötanud viis aastat CITY-lehti's ja kolm viimast aastat peatoimetanud Image't.
H.L.

ELAV AJALUGU

LEMBE HIEDEL

Loomingu Raamatukogu alaeast II

Silmitu saagerdamine

*Vaba on, kes ei valeta
endale enam kui muile
(H. Runnel).*

"Sotsialism on meeleheitlik katse inimest ometi kord ära organiseerida," on Dostojevski öelnud (LR 1981, 27–30, lk 39). Kui see üldse oli sotsialism, mis Nõukogude Liidu ühiskonnakorda iseloomustas, siis läks see katse meie intelligentsi, sealhulgas kirjandusega tegelevate inimeste osas mingil määral õnneks. Ma ei mõtle siin üksnes riiklikult algatatud ja suunatud Kirjanike Liitu kui organisatsiooni, mis pidi igas vabariigis olema ja mille tegevust määras ja kontrollis EKP KK. Ma pean silmas inimeste mõtteviisi, mis kirjanduse juhtimise ja kantseldamisega pea täielikult ühele lainele lülitus, sellega harjus, kohanes, ja võiks ka öelda, et muganes, aidates seega kujundada totaalsele süsteemile soodsat, aga loomevõimet halvavat õhkkonda, mille lämmatavust küll omakeskis kiruti, ent milles ikkagi nähti "paratamatut ja püha", nagu ütleb Runneli irooniline laulusalm (LR 1988, 44–46, lk 23). Oma 15 1/2 tööaasta jooksul Kirjanike Majas kuulsin alalõpmata hoiatusi, küll sõbralikke, küll murelikke ja ähvardavaidki: ära ela illusioonides, võta asju realistlikult; rong läheb itta, ajalooratast ei pööra, aega muuta ei saa, ära kogu tuliseid süsi oma pea peale; ära jookse peaga vastu müüri! Just viimast korrati kõige sagedamini. Müür ei olnud ainult luulekujund, mis oli vilksatanud sajandi luules Juhan Liliendachist arbutajeni ning äratas luulesõelujate negatiivset tähelepanu ka kirjeldataval ajal. [Ellen Niidu lüürikakogule "Metsviinapuu" ei antud KLi luulesektsiooni arutelul (1959) soovitus lööva võitlusvaimu puudumise pärast – ja mida see metsikult omaette ilutsev metsviinapuu **halli müüri taustal** endast õieti kujutab?! (Endel Nirk.) Noore luuletaja debüütokogu sai niisiis ilmuda alles aasta pä-

rast (1960) nõutud optimismi-lisandustega ja reipa pealkirjaga "Maa on täis leidmist". Uute debütantide valimikus "Närvi-trükk" (LR 1971, 17) tähistas neljast autorist vanim, Jaan (Johnny B.) Isotamm, müürikujundiga üsna otseselt nõukogude võimu, millega poksides ta oli kulmu veristanud ja mille vastu ta nüüd selga sügas. Ja kuna selline monoliitsuse ja kõigutamatus võrdpilt langes nähtavasti ühte ka Glavliti ülema ettekujutusega tema kaitstavast ja teda kaitsvast võimust, siis las- kis kirjanduse ülemvalvur Isotamme luuletuse porisesdes siiski trükki.] Niisuguse metafoorina eksisteeris võim ka üldsuse kujutluses, sisendades lootusetust ja määrates hoiakuid, andes agaraile kaasatõtjajaile kindlustunnet ning sugereerides ülejäänud intelligentsile passiivset resignatsiooni.

Samas muutus maailm kogu aeg, ajalooratas oli ennegi teinud eesti rahvakillu ellujätmiseks ebarattalikke ja imeväärseid jõnkse, illusioon oli soomlased Talvesõtta viinud ning säilitanud reaalselt ülemerenaabreile suhtelise vabaduse; söed jahtusid ajapikku, nii et neid võis pea peal äragi kannatada. Ning kui kord piiride ja müüride kujundeist kinni pidada, siis oli see, kes mäletas 1940. aastal sündinud rahvalaulu õpetust ("Eesti piir käib vastu Hiina müüri, Venemaa peab vahelt kaduma..."), juba väheke vabam tegutsema, sest sellesuunaline bra- vuur tõstis vähemalt tuju.

Jah, ka müüri ei olnud reaalselt olemas. Ja küllap oli ses mõttes vabam ja vahest lootusrikkamgi uus luuletajate põlvkond, kes nägi müürimetafoori asemel kaasaja olusid meteoroloogilistes pildides: hallana, uduna, jää- tumisena, hangena, tuisuna, tuhanädalana, tüütute sajuilmadena, mida ei tunnistanud enam "meie kodusteks ilmadeks" (Debora Vaarandi, "Rannalageda leib", 1965, lk 80–81), mis kõik väljendasid küll ahistatust, kuid kätkesid ju ka mõõduvuse aimust. Ning veel vabamaks said järgmised kirjandusse astujad, kes surveavaldajaile otse näpuga näitasid või poliitikat sootuks ignoreerides üldinimlikul tunnetustasandil enesest ja maailmast kõne- lema õppisid. Sinnapoole meie noorem kir-

jandus tol ajal juba liikus. Kultuuriametnikud seda liikumist kaasa teha ei tahtnud. Nematundsid endid paremini ikka Müürist mõeldes, kujundist, mis oli omal kohal Moskvas, kus kõrgete kultuuridiktaatorite absoluutne anonüümsus andis neile tohutu võimu lihtsireliku autori üle, kus kõigi tsensuuriasutuste telefoninumbriid olid salastatud ja kus Glavliti asukohtki oli vaid kõrgemaile kirjanduse administraatoreile teada. Siin aga, väga väikesel maal, oli võimu müstifitseerimine sel kombel mõtetu. Kontrollinstantside alamad ja ülemad ametnikud olid nägu- ja nimepidi tuntud, ja kohalik klatš ei lasknud neile ka mingit oreooli pea ümber kujutleda. Glavliti üks oli küll lukus, aga läks etteteatamise peale lahti (reeglina küll vaid peatoimetajaile ja osakonnajuhatajaile, mitte autoreile). EKP KK kultuuriosakonda keegi ilma kutumata sisse ei pääsenud ja salastatud telefonide manvalvasid sekretärid, kes mõne trafaretse valega kõrgeid ametnikke soovimatutest kõnelustest säästsid. Sellegipoolest olid nii salastatud telefonid kui ka nende varju peitunud isikud hõlpsasti kättesaadavad. Kui ma kord Valmar Adamsi mõttepäeviku "Sinu sekundid" ilmumiskeskuste pärast Keskkomitee kultuuriosakonna telefoninumbriil Balti vaksali valjuhääldaja võikal toonil vene keeles Moskvat mängisin ja Ants Saart nõudsin, sain ma soovitud mehe kiiresti toru teise otsa, kust ta üsna leebel häälel ja pehmel keelel soovitas mul hakata KK büroo kaudu taotlema Glavliti ülema lahtikangutamist, kui see tsenseerimisega viivitab; mul jäi üksnes tänada targa nõuande eest. Sama autor tingis teisegi kõneluse, kojuhelistamise Ants Saare ülemusele Olaf Utile, sest käsikiri laagerdas juba mitmendat kuud Keskkomitees (ja mitte Glavlitis!). Utt ütles, et talle ei meeldi autori hüsteeriline toon: "Võtke suukorv mu suult, ma pole koer!" (LR 1971, 28/29, lk 105.) Ja kui ma omalt poolt soovitasin, et võtkugi suukorv ära, nii et hüsteeriline karjatus lugejate silmis oma põhjendatuse kaotaks, siis lubas sm Utt asja üle järele mõeldä. Pikem ja tõsisem kõne Rummo "Tuhkatriinümängu" poognate puhul, kui ma kunagist ülikoolikaaslast autori kurikavaluse puudumises veenda püüdsin, lõppes koguni Utt sooviga, et õigus oleks minu poolal ja et teost koheldaks edaspidi selle kirjandusliku väärtuse ko-

haselt. Selline laitmatu viisakus oleks võinud eeskujuks olla nii mõnelegi KLi ja Eesti Raamatu kärkima kippuvale või ülbitsevale võimuesindajale. Iseasi muidugi, kas niisugustest erandlikest kontaktivõtmistest, prooviks tehtud sondeerimistest mingit tolku oli. Sest sõnameistrite sõnaõiguse piiramine ja võitlus selle vastu käis omasoodu edasi, kus siis ka ajapikku selgus konkreetsete inimeste, võimu ja vaimu vedurite ja pidurite, kultuuri tegijate ja hagijate, võimu ohvrite ja puhvrite tõeline olemus.

Mille nimel too kirjasõnavastane võitlus õieti käis? Tegutsemise loosunglikuks ajendiks, mida kongressidel ja koosolekutel korraliti, oli jätkuvalt ideoloogia puhtus, tegutsejate endi vahetamatuks motiiviks valvsus, vastutuse paarikmõiste, millel oli just nagu "retsiprookne" nüanss: kardeti pigem vastastikku üksteist, sama ja kõrgema astme kontrollijaid, kui neid tekste, mille sisu sõeluda tuli. Sest ideoloogiline puhtus, sotsialistliku realismi määratluski näiteks, oli pärast stalinismi kriitikat õige ähmaseks läinud, ja valvsust tõlgendas iga valvur ilmselt üsna omapäi, ilma eriti täpsete juhusteta. Kultuuripoliitika üldsuunaks oli siinmail muidugi Moskva-tasemeliste pealekäratuste vältimine, ja seda tagas eesti omaaegse kultuuri väärtuste ning mõju miinimumini vähendamine nii originaalloomingu kui ka tõlkekirjanduse osas (tõlgitä näiteks vajaduseta ümber pea kõik maailmakirjanduse tähtsused, et uustrükkides asendaksid uued tõlkijad Ants Orase, Marje Pedaja, Marta Sillaotsa, Heiti Talviku, A. H. Tammsaare, Marie Underi jt tõlkijate nimesid) ning sõjajärgsete nõukogulike autorite loomingu võimalikult lai levitamine nii siin kui ka suurel kodumaal või koguni sõbralikes välismaades. Niiviisi püüti kasvavaid põlvkondi hoida kramplikult Liidu-sisese ideoloogia atmosfääris, sest kasvatamine oli samuti endiselt päevakorras. Selleks oligi tööle rakendatud tohutu tsensuuriametnikkond, triaadiline hierarhia, just nagu inglite triaadid varakeskaegses kristliku müstika teoorias, kes suunasid kõigeülest valgust astmeti allapoole.

Oli olemas eel-eeltsensuur, eeltsensuur ja järeeltsensuur. Kõige alamas astmes pidid tekstide tsenseerimise ära tegema kirjastuste või ajakirjade lihttoimetajad, keda omakorda

kontrollisid osakonnajuhatajad või peatoimetajad ja kelle kohuseks oli **ennetada** Glavliti võimalikke "avastusi", nagu rõhutas oma alluvatele taas Eesti Raamatu kunagine peatoimetaja (Felix Kauba). Lisan siinkohal vahemärkusena, et niisugust võidujooksu Glavlitiga ei pidanud LRi toimetus vajalikuks. Eesti oma autorite puhul, samuti perspektiivplaanide koostamisel tuli aga arvestada ajakirja järelevalve-funktsiooniga kolleegiumi arvamusi. [Kolleegium valvsust suurendava ühikuna pärines arvatavasti kaugevast minevikust, kus mõne kahtlase teksti avaldamisele järgnesid repressioonid, ja sel juhul oli mõttekas jaotada vastutus hulga peade peale, vähendamaks peatoimetaja riski. Aga kolleegiumi julgusest või julguse puudusest olenevalt võis see moodus ka piduriks saada ja mõne autori ande juba käsikirja staadiumis tappa. Viimasel aastakümnel oli kolleegiumil juba hoopis teine, kirjandusliku nõuandmise funktsioon ja vastavalt sellele kutsus toimetaja ise asjatundjaid plaanide koostamisel endale abiks.] Analoogseid ülesandeid võis nooremate autorite puhul täita ka KLi vastava sektsiooni koosolek, nagu me seda eespool Ellen Niidu näitel nägime. Õnneks soikus seesugune kolleegide kasvatamine 60ndatel aastatel ning KL rakendus hoopis oma tsunfti vaimusunnitiste kaitseks keeluorganite vastu (näiteks Jaan Kaplinski kavatsetava esseede-valimiku puhul). Mugav kirjanike kantseldamise võimalus oli riikliku kirjastuse nn siseretsensioonide tellimine mõnelt autori kolleegilt või kõrgemalt kultuuriadministraatorilt, kes siis parajate seeklite eest aitas käsi puhta(ma)ks pesta tahtval toimetajal manuskripti soovitavas suunas maha teha. Algul retsensioone tagasilükata-vale autorile ei näidatud (säilis pahauskse kolleegi anonüümsus), hiljem hakati näitama.

Nimetatud eeltöötlemiste järel läks käsikiri trükikotta ja siis korrektuurpoognate näol Glavlititi, sealgi kõigepealt reatöötajate sinise (millegipärast ikka sinise, ja mitte Eesti-aegse sensori punase) pliiatsi alla ja probleemide puhul asutuse ülema või selle asetäitja kätte. Sealsete ametnike tähelepanu teritumise korral rändasid poognad trükiluba saamata ülevaatamiseks partei keskkomitee kultuuriosakonda; võidi alarmeerida ka Kirjastus-

komiteed. Sellel tasemel kutsuti siis peatoimetajat või KLi juhtkonda korrale. Autori kohalolekut või enesekaitset ei peetud vajalikuks.

Järeltsensuuriks võiks pidada pärast nõutud parandusi viseeritud poognates raamatuks kujundatud eksemplaride, nn signaaleksemplaride veelkordset kontrollimist ja tembeldamist, mis andis loa tiraaži ilmumiseks. Üks signaaleksemplar saadeti Moskva Glavliti ametnikule, kellelegi sm Nõule, kes eestikeelseid trükiseid pisteliselt luges ja vahel harva ka kisa tõstis. Tema korraldusel peatati siis valmis tiraaži kaubastamine. See saatus pidi äärepealt tabama LRi kahte väärtteost: Lenini 100. sünnipäevaks mõeldud Jelizaveta Drabkina "Taliharja" (LR 1970, 10–12), vististi autori õrna vihje pärast Lenini luuese hilisstaadiumile, ning Arthur Milleri "Pärast pattulangemist" (LR 1971, 5–7), kus on muu hulgas juttu Ameerika kompartei juhtkonna äraostetusest ning Nõukogude Liidu huvides tegutsemisest; põhjuseks võis olla ka autori avalik esinemine NLi kollaborantlike psühhiaatrite kuritegevuse vastu. Aga sm Nõu jäi mõlemal juhul hiljaks: LRi tiraaž müüdi noil aastail leheputkades (raamatu-kauplustes LRi müüa ei lubatud) 1–2 päevaga läbi. Ma ei tea, kas KLi puhverametnikud nende LRi numbrite pärast taas kord "vaiba peal" käisid või mitte, toimetusel sellest otsestelt mingit pahandust ei olnud. Kolmanda vihiku kinnipüüdmine läks aga Moskva-mehel korda enne tiraaži müügilelaskmist: see oli juba järgmise peatoimetaja (Jüri Ojamaa) poolt 1975. aasta esinumbriks planeeritud ja Arvo Krikmanni koostatud eesti vanasõnade valimik "Laustud sõna lagub", materjal, mis oma tüpoloogilises esituses sobinuks küll minu arvates pigem mõnda erialasesse ajakirja. Moskva keelu põhjuseks olevat olnud ebatsensuursete sõnade rohkus meie vanasõnades. Kuna valik selle poolest küll eriti silma ei paistnud, sõandan oletada, et õige põhjus vihiku keelamiseks oli lõppu lisatud koondnimestik LRis 1957.–74. aastal ilmunud teostest, kus ilutsesid rodu vahepeal NList emigreerinud ja seega põlu alla pandud vene kirjanike (V. Aksjonov, A. Kuznetsov, V. Maksimov, V. Nekrassov, A. Solženitsõn, G. Vladimov, V. Voinovitš), erimeelsust ilmutanud tšehhi autorite (V. Havel, P. Ko-

hout, M. Kundera) ja kes teab, missuguste "kahtlaste läänlaste" nimed.¹

Kui kõik need loetletud valveüksused oleksid põhjalike instruksioonide järgi masina täpsuse ja tuimusega töötanud ning oma palgaraha kohusetruult ära teeninud, siis poleks küll hiirepoegki sealt eluga läbi pääsenud. Aga nagu öeldud, istusid seal õnneks mitut masti inimesed, kuigi õnnetuseks paha-tihti vähiklikud vastutusekartjad, võimu armastavad enesetähtsustajad või kultuuri käekäigu suhtes ükskõiksed konjunktuurikasutajad. Tuntaval määral kaitsi nõukogude võimu sildi all iseenda või kamba karjäärihuvisid ja rünnati vaimukultuuri esindajaid puhtisikliku kadeduse, vimma või antipaatiat alusel, mis sageli ka julgeolekuorganite suhtumisega kokku langes. [Aksel Tamm ehk ei eksigi intervjuus *Hommikulehele* (18. oktoobril 1994), kinnitades, et kirjanikud oleksid ka iga teise peatoimetaja käes kannatada saanud. Seda küll, sest kirjastuse peatoimetajaks ei sünnitud ega sunnitud, vaid valitimi-määrati vastavuse alusel võimuorganite kriteeriumidele, ja seda **vastavust** pidi positsioonile pürgija ennakult mitmel viisil näidanud olema. Ent ma ei nimetaks kerglaselt vastasseisuks (mis kõlab peaaegu nagu duell, võitlus mees mehe vastu) situatsiooni, kus ühel mehel on selja taga kogu too eelmainitud "inglite" hierarhia ja taskus võimuorganite täisvolitused ning teisel hinge taga üksnes loova inimese missiooniteadvus ja autori **õigus** selle sõna vanas, traditsioonilises tähenduses – õigus ise oma loomingut eest vastutada. Aga andestamatult eksib kunagine peatoimetaja, kui ta samas intervjuus leiab, et kirjanik võis ju "keelduda parandustest, loobuda üldse". Esiteks, parandustest keeldumine ei oleks **iga** peatoimetaja puhul tarvitsenud tähendada loobumist üldse. Teiseks, seda alternatiivi oleks mõistlikum olnud just peatoimetajale pakkuda: "keelduda parandamisest, loobuda üldse". Sest tema ol-nuks endagi arvates asendatav pisut halvema või pisut paremaga ametnikuga, mispuhul meil oleks ehk "siis parem elada" olnud, kui Alliksaare luule ja Rummo "Saatja aadress" poleks pidanud aastaid noorte haritlaste hul-

gas ainult käsikirjaliselt levima. Rummot ja Alliksaart aga asendada ei saanud.]

Duelli moodi ei olnud ka need harvad juhud, kus mõni normaalmõõtmeis intsident paisus mine tea mis põhjusel skandaaliks ja kõikvõimalikud instantsid aeti jalule. Niisugune skandaal puhkes Hando Runneli "Avalike laulude" (LR 1970, 27) käsikirja ümber, mille autor oli algul Eesti Raamatule kirjas-tada viinud, aga kui sealne ametnikkond (Linda Ruud, Jaan Toomla, Aksel Tamm) nõudis 16 luuletuse kõrvaldamist, tõi Runnel käsikirja LRi toimetusse, kust see peagi trü-kikotta ja sealt Glavlitti jõudis. Seepeale korraldati Kirjastuskomitees koosolek, millest peategelane, st autor, muidugi eemal hoiti ja kus 6 instantsi korraga patuoinaks tehtud Sammat kõige ramedamate sõnadega süüdis-tasid: kirjastamiseetika rikkumises (konku-rents oli koletu kuritegu!), kollegiaalsusele sülitamises, käsikirja varastamises, ideoloogiliselt kahjuliku ja nõrga teose trükkisokuta-mises, pessimistliku hala soosimises eesti rahva tulevikuperspektiivide pärast jne, jne. [Olgu nende instantside esindajad sel koos-olekul üles loetud: Lembit Kaik, Leonid Parašin, Kaljo Itra Kirjastuskomiteest; Ants Saar EKP KK kultuuriosakonnast; Arnold Adams ja Maret Penu Glavlitist; Raimond Potisepp ja Jaan Toomla kirjastusest Eesti Raamat, Gustav Valgma kirjastusest Perioo-dika ja Villem Gross KLi partorgina.] Aga kuna Runneli ja kirjastuse vahel polnud ei kirjalikku ega suulist kokkulepet sõlmitud, siis oli asjast küll palju kisa, aga väga vähe villu. Jaan Krossi hiilgava juristiloogikaga koostatud vastulause, mille Samma LRi toi-metuse kolleegiumi otsusena esitas, lükkas süüdistused ümber ning Samma enda tuntud diplomaatia tõi luulekogu korrektuurpoog-nad 5 luuleteksti kaotuse hinnaga Glavlitist ära. Siit nähtub, et "valvsus" oli üpris püdel mõiste, mis eri anumates eri vormi võttis, seega õieti mingit kindlat kuju ei võtnudki. Kirjastuse juhtide administreeriv agarus pi-das "ideoloogiliselt kahjulikuks" 16 Runneli teksti, palgaliste tsensorite kohusetunne ainult 5 teksti. Mida sellest arvata?

¹ Vrd ka: M. L i i v a m e t s. Teadmiseks ja kuulutamiseks. *Vikerkaar* 1995, nr 1; A. K r i k m a n n. Laustud sõna lagumise lugu. *Raamatukogu* 1994, nr 1. *Toim.*

Poolikuks võiduks jäi LRile ligi kolmveerandaastane kangutamine P.-E. Rummo "Kolme mängu" avaldamise eest; administraatorite ja kirjanike visa köievedu sel puhul ilmutab selgesti võimu ja vaimu heitlust prestiiži pärast. Nagu nähtub KLi draamakomisjoni koosoleku protokollist (protokollis Lembe Hiedel), oli Rummo näidendite vastu peaaegu ainuisikuliselt Kultuuriministeeriumi Kunstide Valitsuse repertuaarikomisjoni esimees (Sergei Levin), kes Vanemuise teatri peanäitejuhi (Kaarel Ird) lavastamisplaani takistas, keeldudes autoriga lepingut sõlmimast. Keskkomitee (Olaf Utt) tegi näidendite avaldamise LRis mingi kummalise loogika järgi sõltuvaks Kunstide Valitsuse lepingust ning pidas korrektuurpoognaid kuude kaupa kinni. LRi kolleegium (Olev Jõgi, Uno Laht, Ott Ojamaa, Rudolf Sirge) oli näendid parandusettepanekuteta heaks kiitnud (KK poolt määratud kolleegiumiliikmed Vladimir Beekman ja Väino Ilus keeldusid ajapuudusel käsikirja lugemast, samuti TRÜ kirjandusprofessor Harald Peep). Toimetuse palvel olid korrektuurpoognaid (pooldavalt) retsenseerinud KLi sekretär Paul Kuusberg, partorg Villem Gross, Eesti Raamatu peatoimetaja Aksel Tamm, TA KKI teadur Ülo Tõnts ning Vanemuise kirjandusala juhataja Mati Unt. Samal seisukohal olid kõik kõnealusest draamakomisjoni koosolekust osavõtjad (esimees Ardi Liives, Noorsooteatri kirjandusala juhataja Iko Maran, KLi juhatause liikmed Jaan Kross ja Lennart Meri ning kirjandusteadlane Nigel Andresen). Koosoleku mõjuvalt sõnasatud otsus aga Olaf Utti ei veennud; näidendite "filosoofilise kontseptsiooni" ilmsüütuse ning kaitstavate väärtuste kinnitust taotleti veel professoritelt Lembit Valtilt, Rem Blumilt ja Leonid Stolovitšilt, kelle hinnangud olid positiivsed. [Akadeemik Gustav Naani oma aga kahemõtteline: "Lugesin läbi P.-E. Rummo "Tuhkatriinumängu", "Pseudopuse" ja "Kotkast-Prometheusest". Aru ei saanud. Lootuses, et teised lugejad on umbes niisama rumalad, võiks avaldada. G. Naan."] Uno Lahe väitel seisnuvat Lembit Valti "teenistuslehel" veel 80ndatel aastatelgi märkus: kaitstes ideoloogiliselt kahjulikku teost. Meie

poolt 1968. aasta sügisel targu "Kolme mängu" nime all väljagi kuulutatud näidenditest ilmus kirjeldatud suurejoonelisele kaitsmisüritusele vaatamata lõpuks ainult "Tuhkatriinumäng". Ilmumata jäid poliitiliselt sügavaimat probleemi, isade süü lunastamist, groteskselt käsitlev "Pseudopus" ja kirjanduse administreerijate pihta sihitud farss "Kotkast-Prometheusest". Niisuguste lugude põhiväärtus on nende aktuaalsuses, hilisemal avaldamisel on nad selle minetanud ning kaotanud ka kaasamõtleva lugejatepõlvkonna. Veebruarituisku kirjelduses, millega algab "Tuhkatriinumäng", saab autorit ängistav kultuurisituatsioon ning tõejanuse vaimu jäilitajate tegutsemisstiil ilmeka iseloomustuse, mida aga aastakümneid hiljem vaevalt sellena loetakse: "...oleks siis vastutuul – ei, kord sahmab siit, kord sealt, kord vastu üht põske, kord teise hõlma alt sisse (...) Hundid haistavad sind, sina, näljane, haistad sula, haistad sula läbi selle silmitu saagerdamise. Hundid ajavad sinu jälgi, sina ajad lootuse jälgi..." (LR 1969, 7, lk 7).

Ühest, kõrvalisest seigast "Tuhkatriinu" käsikirjaga seoses läks veel kord möll lahti, mispuhul Keskkomitee nõudis Sammalt seltskirja ning hästi informeeritud seltskond sosistas juba kuuldavalt, et nüüd küll Samma lendab kohalt. Kui numbri ilmumisega too lõpmatu viivitus tekkis, andsin ma 7. oktoobril 1968. aastal *Mana* toimetajale Hellar Grabbile, kes VEKSA¹ külalisena koos abikaasaga Eestis viibis, toimetuse kappi jäänud "Kolme mängu" käsikirja teise eksemplari, mida meil töö käigus vaja ei läinud; esimene eksemplar oli trükikojas korrektuurpoognate parandamise ootel. Teatavasti käsikirjalisi teoseid välismaale viia ei tohtinud; niisiis tegin ma Samma äraolekul mõtlematu teo. Tegu sai kiiresti Keskkomiteele teatavaks. Grabbi oli Rummo kaks lühemat näidendit juba Leningradi rongis läbi lugenud ja need VEKSA-poolse saatja Ralf Raudbergi kätte andnud, nende kaasaviimise vastu huvi tundmata. "Tuhkatriinumängu" viis ta õnnelikult üle (mida Raudberg nähtavasti teadis?). Samma pääses üle noatera, eitades oma seletuskirjas Olaf Utile "Tuhkatriinumängu"

1 VEKSA – Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee, mille asesimees oli tol ajal Ralf Raudberg. *L.H.*

kinkimist Grabbile (mis vastas ka tõele!), salates minu osa selles loos džentelmenlikult maha ja viidates toimetuse trükitehniliste märkustega käsikirjale, mis oli trükikojas. Mati Unt, kelle teosed polnud tsenseerijatele poliitilisi probleeme tekitanud ja kes Vane muise eest lõvina seisnud Irdi varjus võis ka oma töökoha pärast muretu olla, lubas vajaduse korral kõnesoleva "Tuhkatriinu" käsikirja KK ees omaks tunnistada, mida ta võib-olla tegigi. Kindel aga on, et kui "Tuhkatriinumängu" *Off-Off-Broadway*'l etendati (La Mama, 1971), oodati sinna asjata esietendusele kutsutud autorit.

Veel üks minu käes olev seletuskirja kopia 1969. aastast näitab, et kord juba ärritunud ja "Tuhkatriinumängu" puhul pooliti kimpu jäänud Keskkomitee kultuuriosakond võttis aeg-ajalt peale tsensorite appi laiema üldsuse, Tallinna linna parteiaktiivi (koosseis on mulle teadmata). Samma on selle aktiivi otsuse järel sunnitud Ants Saarele selgitama, et Viktor Šklovski "Sentimentaalse teekonna" tutvustamine eesti keeles on õige tegu, et ses asjas tugines ta TRÜ vene kirjanduse kateedri õppejõudude soovitudele, et teos on vene keeles mitmes trükis ilmunud ja seega vene lugejale laialt kättesaadav ning et autor on tuntud ja kõrgelt hinnatud kirjandusteadlane. Parteiaktiivil sõnavõtja on nähtavasti pahaks pannud teose avaldamist ilma õige-suunaliste kommentaarideta, mispeale Samma omakorda selgitab, kuidas tuleb sündmuste vahetu kaasategija mälestustesse suhtuda ja kuidas neid lugeda.

Peale kirjeldatud "suurürituste", kus haarati kaasa laiem üldsus ja kus panusedki polnud väikesed (ühel pool võimu kaitsjate mundriau, teisel pool vastsete annete eluküsimus ja kirjanduse väärikus üldse), käis valvsusemäng lakkamata igapäevasel tasandil, mille tähtsus kultuuri edenemise seisukohalt oli tühisem, mõte aga seda arusaamatum. Kui mõõndagi põhjust, miks ei lastud ilmuda Paul-Eerik Rummo valusalt ühiskonnakriitilisel saatesõnal Viivi Luige luulevihikule

"Hääl" (LR 1968, 45), siis ei oska oletadagi, miks ei võinud ilmuda absurditeatri ajaloo lühike ülevaade Mati Undi sulest selgituseks Harold Pinteri näidendile (LR 1970, 2), kui näidend ise ja ka Samuel Beckett'i absurdinäendid (LR 1969, 27) ometi ilmusid. Miks keelati LRil välja anda 1973. aasta avanumbriks valminud Jaan Kaplinski esseede-valimikku "Luule võimalused", kui enamik esseid seejärel ükshaaval, eraldi ajakirjanduses avaldamist leidsid, viimane neist küll alles 9 aastat hiljem? Kas oli see üldine umbusk noorte vastu, lihtsalt kius või teadlik autori (ja ka väljaande) mõju vähendamine? Või karde ti tõesti, nagu kuulda oli, võõrsõnalisi mõistete nimetusi (essee, absurd jt), neid mõisteid avavad teosed aga lasti trükki Gustav Naani põhimõttel, et kui loll lugeja aru ei saa, siis las ilmuvad? Eriti ohtlik tundus "groteks" (Glavliti ülema Adamsi sõnapruugis), mis polnud ehk päris võõras asi Ilfi, Petrovi ja Zoštšenko tõttu, nõudis aga siiski topeltvalvust, mille alla sattus siis Arvo Valtoni iga lõik ja lause (LR 1968, 1, ja 1972, 1/2), ning tema pikem lugu "Filosoof In-Sei elu ja töö" (1969), "Kafka labane imitatsioon", jäi hoopis ilmutamata. Miks oli Alliksaare ja Isotamme nimetaminegi tükil ajal tabu, siis aga anti nende looming ühel ilusal päeval ilma erilise võitluseta vabaks? Kui põhjuseks oli väliseestlaste kasvav huvi meie uuenenud luule vastu, siis miks jäi Uku Masing viimase ajani siinmail luuletajana olematuks? Miks võis Ralf Parve oma följetonides kasutada küllaltki kõnekat Sassa Melderi pseudonüümi (eesnimi eestipärasel, liignimi venepärasel häälduses), LRi toimetusel aga tuli Johnny B. Isotamme luuletajanime pärast lahinguid lüüa? Miks välditi kristliku kalendri tähtpäevade nimetusi (jõulud, ülestõusmispuhad jne) eesti autorite loomingus, kui neid ei jätlatud näiteks vene kirjandusklassika tõlgetes? Ja mida sellega taotleti, kas kasvava põlvkonna täielikku harimatust?

(Järgneb)

VAATENURK

HASSO KRULL
Muinasjutuvestja esseed

JAN BLOMSTEDT. KOSMOPOEETIKA. Soome k tlk J. Sang ja K. Pruul. Vagabund, Tallinn, 1994. 239 lk.

Essee on selline ebažanr, millel pole kohta üheski vähegi klassikalises poeetikas. Ta ei ole õieti ei fiktsioon ega mittefiktsioon; arutlus ei pruugigi veenda, kui ta on piisavalt kütkestav ja "tõepärane". Essee puhul on raske kõnelda isegi plagiadist, sest seal on iga sugune mahakirjutamine juba definitsiooni järgi soositud (essee peab sisaldama heterogeenset materjali). Kui kõrvutame esseed jutustava proosaga, on tema ainuke tingimatu erinevus see, et essees ei tohi tekkida järk-järgult edenevat narratiivset ahelat.

Eesti keeles võiks essee üheks võimalikuks sünonüümiks olla veste. Veste ja essee sarnanevad materjali vaba liitmisviisi, teatava loomuliku aglutinatiivsuse poolest. Ometi on nad erinevad lausungitüübid. Veste adreassaat on kollektiivne, sõna otseses mõttes kogukondlik: vestelise tooniga liitub alati teatav humoristlik aktsent, sest vestet kuulatakse tööst vabal ajal, ta peab mõjuma hulgaliselt lõdvestavalt, lahutama meelt, ja kõitma millegi üldmõistetavaga. Seevastu essee on suunatud ainult ühele, valitumale vastuvõtjale, kellelt oodatakse ka intellektuaalset pingutust (just nii olid algselt mõeldud Montaigne'i kompositsioonid). Veste on rahvalik, essee aga suhteliselt aristokraatlik. Kui essee demokraatiseerub, hakkab temasse ilmuma vestelisi elemente, tema toon muutub vähem õpetatuks ja "lahedamaks" või "tüsedamaks".

Jan Blomstedti esseed kuuluvad demokraatlikku maailma. Kuid ühtlasi on nende adreassaat esseepäraselt individualistlik. Mitte ainult sellepärast, et moodne demokraatia olekski individualistliku iseloomuga (ta on seda siiski ainult teatava piirini), vaid sellepärast, et Blomstedt eelistab "vastumõtletajat", teatavat tüüpi, kes "näeb oma vabadust tegutsemise edasilükkamises" (67). Selline tegelane ei samastu vahetult ümbruse ja

ühiskonnaga, ta viivitab ja hoiab distantsi oma "sotsiaalse olemuse" suhtes (Blomstedt nimetab seda "umbusku"). Nii ei saa muidugi jätkata lõputult, kuid vastumõtletaja võib oma umbusu juurde alati tagasi pöörduda ning see ongi mis tahes individualismi ülesehitav tingimus. Olemuslikku umbusku ei mineta vastumõtletaja päriselt isegi tegutsedes, sest "tegevuses püüab ta kaudselt väljendada seda vabaolekut, millest umbusk on alguse saanud" (68).

Vastumõtletaja musterkujuudeks paistavad Blomstedtil olevat Erasmus ja Flaubert. "Erasmus piirdus vastumõtlemisega, hoidis oma vabadust kui silmatera ja lükkas tegutsemist edasi" (73). "Flaubert jälgis oma aja poliitilisi ja ühiskondlikke sündmusi kõrvalt" (85). Vastumõtletaja erijooneks on seega veel teatav vaoshoitus, ta püüab end ümbrusele tegudega mitte reeta. Ta on omamoodi passiivne mässaja. Kõik, kellest Blomstedt kirjutab, ei ole kindlasti vastumõtletajad selliselt täpsustatud tähenduses, ega peagi seda tingimata olema (ainult osa eestikeelses kogumikku kuuluvatest esseedest on võetud raamatust "Vasta-ajattelijoita"). Kuid oma lugejalt eeldab ta küll teatavat vastumõtlemise võimet. See tähendab, et lugeja peab olema võimeline ajutiseks distsiplineeritud tegevusetuseks – mida meelelahutus kindlasti ei ole. Lugeja peab vähemalt selle põhilise kalduvuse poolest olema Erasmuse, Flaubert'i, Wilde'i, Valéryga suguluses. Kui ta seda pole, on Blomstedti esseede lugemine tema jaoks mahavatust vaev, need ei kinnita millegagi ta identiteeti.

Blomstedti essee pole siiski suunatud üksnes kõige kirjanduslähedasemale publikule. Olles küll "vastumõtletajalik", tendeerib ta samal ajal ometi teatava lugejasõbralikkuse, laheda loetavuse poole. Temas on oma vesteline alge. Nii tunduvad "lugeja jalutuskäigud", kus arutatakse Rousseau, Stendhali, Gogoli, Conradi, Hemingway, Orwelli, Gary, Nabokovi jt teoseid, suuresti mõeldud inimestele, kellele need autorid on alles suhteliselt võõrad. Siin jutustatakse ümber lugusid, mida põhimõtteliselt võiks lugeda ka

algupäranditest. (Iseasi, kas lugeja seda teha viitsib.) Väike näide Romain Gary "Koidu töotuse" referaadist:

""Silmitsesin hämmastunult revolvril," jutustab Gary. "Siis taipasin, mis siin on teoksil. Võidetud kindral kirjutab kellelegi hüvastijätukirja, enne kui end maha lasta. Pilt liigutas mind, tundsin mehe vastu tänulikkust." Gary jääb stardirajale lasku ootama. Veerand tunni pärast muutub ta kärsituks ja läheb tagasi lennuki juurde. Kindral on hakanud kirjutama uut kirja. Revolver lebab endiselt paberikuhja peal. Gary tõmbub delikaatselt kaugemale. Mitte midagi. Pauku ei tule. Poole tunni pärast on tal ootamisest villand, ta ronib trepile ja vaatab viimast korda lennukisse. Kindral kirjutab. Suure revolvri alla on kasvanud suur lasu poognaid, kaetud kauni ühtlase käekirjaga. Nüüd Gary taipab: kindral kasutab revolvril raskusena" (54-55).

Pole kahtlust, et teksti adressaadiks on siin teleka-ajastu laisavõitu kirjandushuviline, kellelt algupärandi tundmist ei oodatagi. Vahel ongi raamatuid kõige vestelaadsemad osad just see referaadiseeria ja tagapool ilmuv "Mõistus ja hullumeelsus". Viimase nimisese on tegelikult juba anekdoot. Puhtakuju lised humoorikad vested on "Goethe naeratab mulle taevast" ja "Muhelev Freud". Midagi sarnast (muidugi võrratult erinevale adressaadile) kirjutab meil kunagi Johann Volde-
mar Jannsen *Perno Postimehes*.

Võnkumine veste ja essee vahel kujundabki Blomstedti kirjutamisviisi kütkestavusse. Kuid võib-olla pole Blomstedt üldsegi erandlik, võib-olla moodne essee ongi nimelt selline. Eestis pole essee praegu teab kui õitsev liik, see, mida ajakirjandus pakub, on teatav lühivorm, millel õige riskijulge puudub. Nimelt peab essees, selleks et ta vääriks oma nime, olema kindlasti midagi riskantset, mingi mõttekäigu ootamatu pöörak, teatav köietrikk või usutamatu liialdus. Erinevalt vestest pole see pöörak või liialdus essees aga nii läbinähtav ja üldmõistetav, et tekitaks mõnusa kollektiivse muheluse, iseloomuliku "kalamehejutu" atmosfääri. Essees jääb triki motiiv natuke hämaraks, kipub kaduma kuhugi mitteteadvuse tühemikku, umbes nagu muinasjutugi puhul. Just sellega jääb hea essee ka meelde. Blomstedti raamatus on tippesseed minu meelest esimene ja viimane:

"Mula", kus ülistatakse sõnamulinat ja ebaküpsust, ning "Lugejate revolutsioon", mis algab tõdemusega: "Üks meie aja märkamatuid revolutsioone on olnud lugejate revolutsioon. Isegi paljud lugejad ei ole seda märganud. Mõnede arvates pole seda toimunudki" (219).

Selline riskantne õrritamiski on essee-kunsti pärisosa ning jääb vestest tegelikult väljapoole. Veste peibutab küll uskumatuga, kuid seda üksnes teatava naiivse realismi taustal. Loogiliselt paradoksaalsed väited ja nende meisterlik põhjendamine seevastu kuuluvad puhtalt esseežanrissse selle tänapäevasel kujul.

Muidugi on olemas ka üks muistne lausungitüüp, mis uskumatut arendab kaugemale, kuni ebaloogilisteni, ja riskib sellega, et osa ta eeldustest paratamatult jääb hämaraks. See on, nagu öeldud, muinasjutt. Muinasjutt ulatab kollektiivsest "avaliku arvamuse" kodususest väljapoole, temas on midagi kõhedust tekitavat ja anonüümset. Kui Blomstedti kirjutatut pidada ikkagi vesteteks, oleks need mõnevõrra muinasjutupärased vested, ja Blomstedt isevärki semi-narratiivne "muinasjutuvestja". Samas muudab iseloomulik individualism kirjutised siiski esseedeks. Ainuke kompromiss oleks nüüd öelda, et need on muinasjutuvestja esseed, korraga kättesaamatud, loetavad ja kapriissed.

JUKKA KOSKELAINEN

KAI LAITINEN. SOOME KIRJANDUSE AJALUGU. Soome k tlk Piret Saluri. Vagabund, Tallinn, 1994. 552 lk.

Kõigepealt terminist: Soome kirjanduse ajalugu. Meil on tegemist kahe tohutu üksusega – ei, isegi kolmega: need on Soome, kirjandus ja ajalugu. Muidugi kirjutatakse kirjanduse ajalugusid ka mujal. Kuid sageli esitatakse need ühe võimaliku nägemusena, sageli nimetatakse neid esseedeks, et rõhutada autori subjektiivsust ja oma vaatenurka. Ei eeldata, et keegi suudaks hõlmata kolme üldmõistega kaetud tervikut.

Seetõttu on raamatust nimega "Soome kirjanduse ajalugu" arvustust kirjutades alguses

kummaline tunne. Kas midagi sellist on enne arvestatud? Kas pole mitte nii, et sellist suurteost võib vaid esitleda? Kui juba soome kirjandusest kord avaldatakse ajalugu, ei saa kõne all olla midagi vähemat kui auväärne ja kogu meie lugupidamist vääriv ettevõtmine. Ning muidugi on vaja veel võtta arvesse ilukirjanduse rolli soome rahvusliku identiteedi kujundajana ning et raamat on Soomes siiani lugupeetav ja et soomlased on lugeja rahvas (seda arusaama on viimase aja uurimused küll kummutanud).

Mõisted *Soome, kirjandus* ja *ajalugu* kuuluvad kokku üsna Kai Laitise raamatu alguses. Soome on väike, ajalugu lühike ja kirjandus noor. Kuid seda enam on põhjust pidada kirjandust rahvuslikuks projektiks sellisel viisil, mis mingis suuremas riigis ei oleks võimalik. Suuremas riigis jaguneb rahvas juba ette väikesteks auditooriumideks ja laiadele üldistele käsitlustele võidakse otsekohe kirjutada antiajalugu, tegelikult lugematul hulgal teineteisest erinevaid nägemisi.

Ka Soomes on ilmnunud sellele viitavaid sümptomeid. Klassikuid ja meie kirjanduse tugisambaid on uuesti üle loetud. Ühtsus on lagunemas, pole enam populaarne väita, et ilukirjandus on võimeline kätkema rahvuslikku loomust selle kogu mitmekesisuses.

Kuidas peab Kai Laitise ajalugu vastu oma piire kompivale relativismile? Raamatu aluseks olevat esialgu olnud Laitise teos "Soome kirjandus 1917–1967". Sellesse on tehtud parandusi, kuid oma põhiolemuselt on teos ikkagi sama, kirjandusse uskuva ja seda ilmselgelt tõesti armastava humanistist professori embav lähenemine on alles.

Selles pole midagi halba. Kirjandusajalugu, mille hoiak käsitletavate teoste suhtes on algusest peale soosiv, on meeldiv lugeda. Ma ei usu, et suudaksin ise edukalt kasutada näiteks dekonstruktivistlikku meetodit kirjandusajaloos – õppisin seda aastaid tagasi ja see muutus otsekohe palju mehhaanilisemaks kui mis tahes vana aja humanism.

Suur küsimärk Laitise hõlmava ajaloo puhul on väärtustamine. Suuremat osa kirjanike tundub Laitinen üksnes esitlevat. Siiski paigutab ta teosed tähtsusejärjekorda. Mõned üksikud kirjanikud saavad kriitika osaliseks – üksnes paar korda ütleb Laitinen otse, et teatud kirjanik on võrreldes kellegi teisega

selgelt kehvem. Selline näpuganäitamine tundub põhjendamatuna, arvestades teose üldsuunitlust – miks siis ei too Laitinen juba selgelt välja oma isiksust, soosikuid ja väärtusi? Pärast Laitist võiks olla järg jultunult subjektiivse kirjandusajaloo käes. Raamatu alguses saame piisavalt informatsiooni Soome vanast rahvaluulest ja kirjandusest esimeste "päris" kirjanikeni 19. sajandi keskel. Probleemiks on see, kuidas võrrelda kirjanikke enne ja pärast Aleksis Kivi omavahel. Vaid üksikutel luuletajatel enne Kivi on kehvam kirjanduslooline tähendus: nende puhul kirjutatakse vaieldamatult kultuuriajalugu ja luulenäited esinevad huviväärsete kuriositeetidena. Niisugusena on aeg enne 19. sajandit kirjanduse seisukohalt olnud vaid ettevalmistus ja eelduste loomine. Isegi selliste autorite nagu Lönnroti või Topeliuse saavutused kuuluvad kuskile kõrgematesse sfääridesse kui maine luule, millele lähenetakse kiskjalike esteetiliste (ja teiste) kriteeriumide kaudu.

Kirjutada mingit "ühtlast" kirjandusajalugu, mis võtaks arvesse eri vaatepunkte ja kirjanduskonfliktide mõlemad pooled, on muidugi võimatu. Laitinen saab selle võimatu ülesandega suures osas ülihästi hakkama – osaliselt seetõttu, et kirjanduse ajaloo muudmoodi hakkama saada on võimatu, osaliselt just oma heatahtliku humanistliku suhtumise tõttu. Kuid heatahtlikkuses peitub oht, et mõned kirjanikud ei tõuse ajalookirjutaja süüdimatuse tõttu otsekui piisavalt esile. Mida kaugemale jõuab Laitinen oma ajaloo, seda rägemalt torkab silma peitusemäng. Raamatu lõpupoole on peatükk "Omaette radu". Selge see, et kirjanduse rajad on alati olnud omaette kulgejate päralt. Kui jutt on lähiminevikust, paistab omaetteolek vaid rohkem silma. Lisaks sellele esitatakse need omaette seisvad kirjanikud tohutu kiiruga, sageli peaaegu looteluna. Sama tõbi on meie ajaloolast vaevanud küll varemgi, mööda minnakse isegi nii tähtsast kirjanikust kui Markku Lahtela. Ja kindlasti võiks ka Marko Tapiost kirjutada pikemalt kui üks lõik. Kuid paljude oma rada käivate kirjanike puhul piiratakse pelga äramainimisega. Nii on see näiteks Arto Melleri puhul – ei tahaks uskuda, et Melleri on selle ajaperioodi jooksul, mida antud kirjandusajalugu hõlmab, kirjuta-

nud luuletuste ja näidendite kõrval ühe hea romaani (seda ei mainitagi).

Laitinen räägib paarile esseistile toetudes vabavormilise essee esilekerkimisest ja "üllatavast õitsengust". Aga kuidas suhtuda sellesse, et ta isegi ei maini Jan Blomstedti, kes on siiski välja andnud õige mitu kogumikku, mis just nimelt käsitlevad kirjandust uuel viisil, kuigi muidugi esseetraditsioonist kinni pidades?

Nii või teisiti ma ei mõista seda nimele loetlemist. Kui autor 1980ndate kirjandusest ei suuda ise midagi välja pigistada, võiks peatüki kirjutamise loovutada osavamatesse kätte, või siis noppida välja kas või paar kirjanikku pikemaks käsitlemiseks ja piirduda kõikide teiste puhul, kes midagi kirjutanud on, loeteluga.

Raamatu eestikeelsele variandile oleks väga hästi võinud lisada korraliku artikli just viimase aja soome kirjandusest. Raamat on seega puudulik – üldkäsitlusest piisab 1950. aastateni, kuid arvan, eestlasi huvitab rohkem just see, millest teos vaikib. Soome publikut silmas pidades võib uuema kirjanduse nappus olla põhjendatav – lugegu mujalt! –, kuid võõrkeelsesse varianti kuuluks see olulise osana. Autor oleks võinud olla päindlikum – kellegi teise kirjutatud täiendusosa ei oleks sugugi röövinud tema autoriteeti, pigem vastupidi.

Saami kirjanduse jaoks oli vaja ühte peatükki. On paar rida Nils-Aslak Valkeapääst, kuid tema kirjanduslik profiil jäetakse määratlemata. Laitinen kirjutab, et saami kirjanduse arengut on raskendanud ka "lõunapoolsete otsustajate ükskõiksus ja teadmatust". Kas ei oleks Soome kirjanduse ajalugu olnud siis just sobiv koht seda ebakohta pisutki heastada?

Kõige tugevam on Laitinen 20. sajandi alguse ja nn 50. aastate modernismi tunnustatud autorite loomingut tutvustades. Rõhuasetused on selged: 50ndatel alustanud luuletaja on tähtsam kui 60ndatel alustanu. Piisavalt üldistel teemadel kirjutav prosaist on märkimisväärsem kui omi radu kulgev maailmakodanik. Pean tunnustama, et ma ei tea, kas Soome kirjanduse ajaloos on kadumaläinud klassikuid, selliseid, keda ka Laitinen ei ole suutnud välja kookida (sellised raamatud ei täidaks muidugi neid klassikutin-

gimusi, mille põhjal meid on õpetatud neid ära tundma). Kuid vähemalt lähiminevikus näen ma vägagi selgesti seda, mida Laitinen ei taha märgata.

Rääkides ühtsete voolude leidmise raskusest, tsiteerib Laitinen Pekka Tarkkat: "Aegajalt ilmub häid raamatuid. Neist igauks on omanäoline viisil, mis tekitab üldiste joonte otsijatele probleeme." Jutt on aastast 1989. Aga see pole siis kehtinud alati? Aeg-ajalt on ilmunud raamatuid, millel on midki funktsioone kui jätkata eelmise raamatu temaatikat.

Ärakeerunud lõpule vaatamata tasub seda raamatut lugeda. Ta pakub portsjoni kultuuriajalugu ja tutvustab asjatundlikult paljusid Soomes viimastel aastakümnetel ilmunud raamatuid.

*Soomkeelsest käsikirjast tõlkinud
Barbi Pilvre*

TOOMAS KARJAHÄRM **Soome XX sajandil**

SEPPÖ ZETTERBERG. ISESEISVA SOOME AJALUGU. Soome k tlk A. Puusepp. Perioodika, Tallinn, 1995. 188 lk.

Soome ajalugu on eestlastele lähedane ja üldjoontes tuttav. Ärkamisajast peale on soomlased olnud eestlaste eeskujuks oma arenuma majanduse, kultuuri ja poliitilise korraga. Pidev võrdlemine hõimurahvaga on andnud meile innustavaid impulsse ja stimuleerinud meie pürgimusi. Soome näol elas paljuski edasi iseseisva riikluse ja Euroopasse kuulumise mõte nõukogude okupatsiooni ajal. Võib isegi öelda, et eestlased on oma nägemustes identifitseerinud end soome-eesti kujuteldava terviku kaudu, ilma et soomlased sellest kuigipalju teaks.

Niisugused mõtted tekkisid tahtmatult, kui lugesin Seppo Zetterbergi ülevaatliliku käsitlust Soome 20. sajandi ajaloost, mis tugineb uusimatele eriuurimustele ja annab mitmekülgse pildi iseseisva Soome arengust.

On arusaadav, et ülevaateos es kuulub prioriteet poliitilisele ajaloole. Lugeja saab teavet Soome sisepoliitilisest spektrist ja tähtsamate parteide jõuvahekordadest Edus-

kunna valimistel. Näeme, et Soome ajaloo vedurid on eeskätt tugevad isiksused: Svinhufvud, Mannerheim, Paasikivi, Kekkonen, Koivisto. Kõik nad kehastavad üht teatud ajajärku riigi elus, poliitilist kurssi või mõtteviisi. Seda on autor arvesse võtnud Soome ajaloo periodiseerimiselgi, kui ta kõneleb Kekke Soomest, mis ajalisel hõlmas ligi veerand sajandit.

Soome rahvusvahelise seisundi ja välispoliitika selgitamine on raamatus tähtsal kohal. Soome julgeolekuprobleemid on sarnased Balti riikidega neile ühises geopoliitilises ruumis, kus tooni on andnud Venemaa ja Saksamaa. Soome välispoliitika on eeskätt suhete määratlemine üheaegselt nii Lääne kui Idaga. Et Soome rahvuslikku julgeolekut on ähvardanud enamasti idanaaber, siis on sõja-järgsed presidendid olnud esmajoones idapoliitika arhitektid. Tundub, et Paasikivi, kelle päevaraamatut autor korduvalt tsiteerib, on olnud talle ühtlasi suunaandjaks ja autoriteediks selles valdkonnas.

On imetusväärne, kuidas Soome tänu tugevale sõjalisele vastupanule ja osavale välispoliitikale tuli välja Teisest maailmasõjast ja säilitas iseseisvuse. "Soomet ei okupeeritud ega "vabastatud" kordagi, riik oli kogu aeg soomlaste administratiivse juhtimise all. (...) Ja kuigi Soome kaotas kaks sõda, ei pidanud ta siiski Nõukogude Liidule alla andma, sest tema armee ei saanud kordagi kaotuse osaliseks. Oma sõjaväe säilitamise tõttu suutis Soome nii 1940. kui ka 1944. aastal sõjast välja tulla organiseeritult ja sõlmida rahu tingimustel, mis olid küll karmid, kuid ei tähendanud siiski maa alistamist," nii võtab autor kokku Soome võitude ja kaotuste bilansi Talve- ja Jätkusõjas.

Raamatust näeme, et Soome neutraliteedipoliitika tunnustamisega oli probleeme nii Idas kui Läänes. Läänes kalduti Soomes nägema N. Liidu sõltlast. Idas aga ei tahetud liigselt rõhutada väikese läänenaabri neutraliteeti, mis võinuks Kremli arvates saada halvaks eeskujuks teistele Ida-Euroopa maade-

le. Lisaks kardeti, et Soome üritab neutraalsuse varjus vabaneda sõpruse, koostöö ja vastastikuse abistamise lepingu taagast. Seetõttu võib mõista soomlaste rõõmu, kui Gorbatšov 1989. aastal ütles, et N. Liit peab Soomet neutraalseks riigiks. Soome astumisega Euroopa Liitu omandas neutraliteediküsimus uue dimensiooni.

S. Zetterberg on näidanud ka Soome – N. Liidu suhete pahupoolt ja telgitaguseid, selgitanud nn soomestumise (finlandiseerimise) fenomeni. Raamatust leiame drastilisi episoodide sekkumisest Soome siseasjadesse nn öökülmade (1958–59) ja noodikriisi (1961) ajal. "Lõppude lõpuks peab tunnistama, et suure idanaabri vari kattis kaunis raskelt kogu Soomemaad, palju raskemini, kui soomlased ise oleksid tahtnud seda tunnistada," kirjutab autor. Siinkohal märgib ta, et Soomes üritati igal viisil ja isegi ilma N. Liidu surveta arvestada idanaabri huvisid, kas siis tõeliselt või ka väljamõelduid. Üsna kriitiline on autor Soome ametivõimude informatsioonipoliitika suhtes: "Nagu tol ajal kombeks, lämbus Nõukogude Liidu vastu suunatud kriitika soomlaste enesetsensuuri häbelikus vaikuses." Sõpruse, koostöö ja vastastikuse abistamise leping, mis oli Soome–N. Liidu suhete aluseks pärast Teist maailmasõda, lakkas olemast alles N. Liidu lagunemisega, kuigi Soome hakkas oma selga sirgeks ajama juba varem.

Episoodiliselt on raamatus juttu Soome–Eesti suhetest, mille hea tundja estofiilist autor on (vt näiteks tema *Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reuna-valtiopolitiikan alkuun*. Helsinki, 1977). Hõimuromantismi puhangutele vaatamata läksid Soome ja Eesti teed lahku. Soome pürgis Skandinaaviasse ega tahtnud end siduda väikeste ja nõrkade Balti riikidega. Erinevalt viimastest osutas Soome agressorile vastupanu ja säilitas oma iseseisvuse. Eesti taasiseseisvumine ja lähenemine Euroopale on jälle tugevdanud ühisjooni ja konvergentsi-ilminguid kahe hõimurahva elus.

KALEIDOSKOOP

VALERIA RÄNIK

Tähelepanekuid soomlase olemusest

Ligi viis aastat tagasi kirjutasin *Vikerkaares* (1990, nr 10) venelase alaväärsuskompleksist ja selle mõjust eestlase iseloomule. Vahepeal olen sageli käinud ja ka pikemalt viibinud Soomes. Olen näinud Soome ühiskonda seestpoolt ja olnud selle liige samadel alustel nagu soomlased. Turistina oleksin ilmselt edasi uskunud müüte, mis meil Soome kohta ikka veel liiguvad. Näiteks soomlase kompleksivabadusest.

Soome on alati mõjunud eestlasele närvelõõgastavalt. Juba poolel teel keset lahte algab imelik hajevil olek. Ka siis, kui inimene ei võta osa laevalõbustustest, vaid näiteks loeb, märkab ta, et tal on raske ennast kokku võtta, tekstist ilma pingutamiseta aru saada. Tundub, et laiskus on levimas lausa õhus. Muredest räsitud eestlasele peaks see meeldima. Need aga, kes olid sunnitud Soome pikemaks jääma, rääkisid kestvaist keskendumis- ja eneseületamisraskustest. Pingevabadus, mis kestab liiga kaua, hakkab väsitama, teovõimetustunne loob aga uusi pingeid. Viibinud Soomes kokku ligi 500 päeva, kogesin ka ise neid "uneskääja-elu" raskusi. Võib-olla on selle põhjus maa magnetismis. Mõni aasta tagasi rääkis raadios üks sensitiiv, et Eesti asub inimese aktiivsust soodustavas tsoonis, Soome aga mitte. Temagi oli Soomes viibinud eestlaste käest kuulnud, et Soomes hakkasid nad alati kalduma depressiooni või jäid muidu haigeks, kusjuures juba tagasiteel keset lahte paranes olukord järsult. Soomlased tunduvad tõesti meist palju haigemad ja iseloomultki loimamad ning asi ei ole vist ainult rahva temperamendis, sest säärane "temperament" sugereeritakse Soome saabuvatele muulastelegi.

Olen ületanud "laiskusepiiri" edasi-tagasi 28 korda ja ligi 20 korral õnnestus mul umbes viieminutilise täpsusega kindlaks määrata: siin algab (lõpeb) *Schlaraffenland*. See meistersinger Hans Sachsil leiduv maanimi sai mulle märksõnaks. Saksa-eesti sõnaraamat pakub selle tõlkeks "logaskiriik". *Schlaraf-*

fenlandis pole vaja tööd teha, on tarvis vaid suu avada ja sinna aina kukub, mida soovid. Just selliseks muinasjutumaaks on meie rahvale viimaseil aastail olnud Soome ja mõne jaoks on veel praegugi. Seitse aastat tagasi räägiti mulle, et Soome tänavad olla nii puhtad, et meiesugune ei oskavat seal õieti kõndidagi, ja kõik vastutulijad aina naeratavat vastu. Kui mina neli aastat tagasi Soome sattusin, vedeles tänavail samamoodi prahti nagu meil ning päte ja joodikuid kolas ka ringi. Mis puutub naeratustesse, siis oli Soome jõudnud *lama* ja vastu ei naeratanud sulle enam keegi. Televisioon tegi saateid soomlase depressioonist.

Juba esimese Soomes viibitud tunni jooksul panin tähele, et soomlased ei talu neile suunatud pilku. Kui tahtsid kedagi lähemalt uurida, pidid laskma pilgul kaares ringi käia. Soomlase jaoks on eestlased mõistetamatult avameelsed. Isegi perekonnas ehmuks soomlane eemale, kui mõni jutt muutub avameelsemaks, s.o lahkuks stereotüüpide raamidest.

Soomlased räägivad harva millestki muust peale ostmise. Elatakse ostmise jaoks: käiakse tööle, et osta, säästetakse selleks, et osta, ostetakse selleks, et osta – mitte sellepärast, et tahetakse osta.

Üks Tartu Lasteraamatukogu töötaja jutustas vaimustatult Soome raamatukogus nähtust: soomlased laenuvad korraka kogu perele kuni viisteist raamatut. Seda nägin minagi, kuid mul oli aega asjaga lähemalt tutvuda. Laenuatud raamatud on eranditult koomiksud ja pildiraamatud. Teine loetav "kirjanduse" liik on klatšiajakirjad.

Paljud soomlased hoiavad kogu aeg televiisorit või raadiot lahti, nii nagu ka venelased, kes kardavad vaikust ja üksindust, iseene tühjusega silmitsi jäämist (vt *Vikerkaar* 1990, nr 10, lk 68).

Soome koolides ei nõuta õppimist ega teadmisi, ei sunnita lapsi tagant. Mõnes koolis ei nõuta isegi vaikust, kui õpetaja räägib. Koduseid ülesandeid ei anta ja on igapähe oma asi, kas õppida või mitte, olenevalt sellest, kui kaugele keegi elus tahab jõuda. Eesti kooli neljanda klassi õpilastele, kes oma soome

eakaaslastel külas käisid, jäi mulje, et terve õppepäeva jooksul mitte ei õpitud, vaid lahutati meelt.

Nii nagu õpitakse, nii ka ravitakse – kõik on justkui lapsemärg, tegija vaid loob endale illusiooni, et ta midagi teeb. Soome arstiabisüsteem (v.a lastenõuandla) ei võimalda arstil patsiendiga lähemalt tutvuda, kõik käib nagu konveieril. On ette nähtud, et iga inimene peab 6–7 korda aastas põdema palavikuga kõha-nohu. Ülekõetud ruumidega ärahellitatud soomlased seda normi ka täidavad. Töövabade päevade saamiseks piisab arstile helistamisest. Kodus arstid üldse ei käi.

Lapsi sünnib Soomes vähe, kaugeltki mitte igasse peresse, ja sedagi hilja, kui õppelaenu ja korterivõlad on tagasi makstud ning "enda jaoks elatud". Enamik soome lapsi alustab ühiskondlikku elu kuuekuuselt, viimasel ajal ka neljakuuselt, kui ema läheb tööle ja laps päevakodusse. Ka suuremate lastega ei tegelda ülearu. Arvatakse, et laps peab olema õues ja vanematel on õigus elada oma elu. Mõistega "lastekasvatus" tegelevad teoreetikud-pedagoogid.

Soomlaste üldine heaolu on müüt. On rikkaid, keda nägime laeval taldrikuilt ainult liha söömas, ja on selliseid, kel polegi sissetulekuid ja kes siiski ei kerja. Olen selliste inimeste elu lähedalt näinud. Nad kas ei oska neile seadusega määratud raha taotleda või siis hoiavad bürokraadid raha kuude kaupa kinni. Meiegi perekonna sissetulekud olid kaua aega viis korda ametlikust vaesuspiirist väiksemad. Ometi tegeleb ka rahuldava sissetulekuga soomlane kogu aeg säästmisega, murrab pead teemal "mille pealt veel võiks säästa". See on muutunud elustiiliks.

Joomise osas püsivad soomlased teisel või kolmandal kohal maailmas. Joomise põhjuseks on eneseteostuse puudumine isikliku passiivsuse tõttu, eriti kahe viimase põlvkonna puhul. *Schlaraffenlandi* võib sattuda inimene, kes oma laiskuse sihikindlalt arendab. Soomes tegeleb laiskuse sihikindla arendamisega riik. Iga tüüpilise olukorra jaoks on loodud eeskirjad ja juhendid. Mis ei ole tüüpiline, seda ei saa olemas olla. Isegi ankeetides on kõik tüüpilised vastused ette antud, vaja ainult ristike teha. Ebatüüpiliste variantide jaoks pole ridagi.

Soomes on väga levinud rühmas reisimine (*risteily*), sest siis otsustatakse inimese eest, millal ja mida teha. Mõned soomlased tunnistavad, et kõige rohkem väsitab neid otsustamine. Soome bussides ei saa akent avada, katuseluuke lahti ei tehta ja isegi suvapäikese käes kuumaks läinud bussis ei lülitata välja soojendust. Rahvas kannatab ja vaikib. Korterradiaatoritel on kraanid, toasoojust saab reguleerida. Ometi ei ava soomlane akent, ei pane selga kergemaid riideid. Ta kurdab kuumuse üle ja võtab rohtu.

Nägin telesaadet, kus väideti, et soomlane ei oska ennast õigesti riidesse panna: ta paneb selga kas liiga palju või liiga vähe, saab sellest ise aru, kuid ei oska midagi muuta. Saates näidati Saksamaal leiutatud riideid, mis väideti olukorda parandavat.

On tekkinud põlvkond, kes on tüdinenud mikrolaineahjude kitsast sortimendist, kuid inimesed ei oska ka midagi muud valmistada või välja mõelda. Selline inimene peatub poes kartulikasti ees ega tea, mida selle viljaga teha saab. Mõni teab ja keedab traditsioonilisi koorega kartuleid. Mõni ei ole kunagi kartulinuga näinud ega kasuta ka koorimismasinat, sest see ei mahu hästi nõudepesumasinasse.

Kui juhiseid ei saabu, siis soomlane ootab. Juhiseid võtab ta kui omaenese arvamust. Kahtlust info õigsuses ei teki, sest teabeallikad hoolitsevad selle eest, et kogu aeg liiguks vaid ühesugust, harjumuspärast infot. Kui edastatakse midagi ebatavalist, unustab soomlane selle ära, selles mõttes toimib ta mälu automaatselt. Soomlane ei valeta endale nagu venelane, vaid unustab kõik soovimatu. Muidu võib häiriv info teadvusse dissoneerima jääda ja soomlase tasakaalust välja viia.

Müüt on ka see, et soomlased teevad tööd paremini kui eestlased. Võib-olla õnnestub neil seetõttu paremini töötada, et nende kasutuses on paremad vahendid. Soomlane ise kunagi üle ei pinguta. Kui keegi millegagi liiga kergesti ja vaevata hakkama saab, tunneb soomlane end häirituna.

Üle kõige kardab soomlane ebaõnnestumist. Enne kui midagi tegema hakata, arutavad soomlased kaua, kuidas teha, kas on võimalik teha ja kas tasubki teha. Palju võimalusi, mis vajavad natukenegi leidlikkust,

jääb kasutamata. Soomlane tegutseb ainult teatud-proovitud mudelite järgi.

Soome naised on üldiselt leidlikumad ja hakkajamad kui mehed. Naiste aktiivsuse põhjuseks on liigisäilitamise instinkt nagu kõikjal mujalgi, vajadus juhtimine enda kätte võtta ja umbusk oma erakordselt pikatoimeliste meeste suhtes.

Eestlane liigub oma kodus pidevalt – kas siis omaenda aktiivsuse või tööde halva koralduse tõttu. Kuid soomlaste jaoks on loomulik, koguni hädavajalik lõõgastumine – nii nagu pikem uneaeg on vajalik inimesele, kes vähe suhtleb või mingil muul põhjusel end välja ei ela. Terve päev töötöölil istunud soomlane on õhtuks nii väsinud, et "ei jaksa midagi teha".

Elamine teiste kulul on Soomes üsna tavaline nähtus, eriti tihti elavad naiste arvel mehed, kes pole suutnud ennast teostada. Mõnes majanduslikus aspektis on ka Soome riik elanud teiste riikide arvel ja tundub, et nüüd on tulnud kogu riigi jaoks kibedad päevad, nagu nad tulid kaua aega "muretult" majandusliku pettuse najal püsitud NSVLile.

NSVLis sai inimesest idee ori, mitte ideed ei teeninud inimest. Ometi oleme mõistlikkuse piires omaks võtnud, et põhimõtted peavad olema. Sõnad "põhimõte" ja "kõlblus" tähendavad enamikule soomlastest koolis usuõpetuse tundides õpitut. Mujal pole nad nende sõnadega kokku puutunud. Usuõpetust õpetati koolis aga nii, et paljud inimesed ei taha seda meenutada, umbes nii, nagu meie ei taha meenutada "punaste ainete" tunde koolis. Kiriklikud pühad ei tähenda enamikule soomlastest midagi muud kui päevi, mil poed on kinni. Paljud soomlased on kirikuregistrisse sisse kantud ja maksavad kirikumakse, "sest peres on nii kombeks olnud". Ka uskmata või kirikuvastastena ei julge nad kirikust välja astuda ja end sõltumatusse rahvaregistrisse kanda, mis ei nõua mingisuguseid makse.

Selliste püsiväärtustega nagu kodu, kodumaa, emakeel, rahvus on soomlastel teistsugused suhted kui meil. "Kauge kodumaa" võib olla üherealiseks luuletuseks kodumaast kaugel elanud/elavale eestlasele, paljud ei ole ju siiani võõrast maad koduna omaks võtnud. Soomlase "kodumaa" on alati seal, kus ta parajasti elab. Kodakondsuse (*kansalaisuus*)

ja rahvuse (*kansallisuus*) vahel ei tehta ammugi vahet. Kui välismaalane on Soomes piisavalt kaua (mäletatavasti viis aastat) elanud ja Soome kodakondsuse saanud, on ta kohe "soomlane". Seega on kõik Eesti elanikud soomlase jaoks eestlased ja ta ei saa aru, miks "eestlased" ja "eestimaalased" teineteise vastu häält tõstavad. Ühed soomlased arvavad, et eestlased räägivad tallinna keelt, teised, et vene keelt, kolmandad arvavad, et eestlased ongi venelased, kes millegipärast eesti keelt räägivad, ning usuvad, et eesti keel on venelaste poolt moonutatud soome keel. Neljandad arvavad, et eestlased on mõlema keelsed nagu soomerootslased. (Tõsi on see, et Soomes ei leidu vist ainustki rootslast, kes soome keelt halvasti oskaks.) Justiitsministeeriumis käies selgus, et ministriabi arvates on "eesti" ja "viro" kaks ise asja.

Soomlane ei tee vahet emakeele ja ema räägitud keele vahel. Isegi keeleteadlased ei taipu, et kokku- või lahkukirjutamine muudab siin sõna mõtet. Ema räägitud keel ei pruugi olla lapse emakeel, emakeel on aga keel, mis on inimesele kallis ja lähedane nagu ema. See võib olla ka isa räägitud keel või hoopis keel, mida räägiti sellel maal, kus laps üles kasvas. Soomlase arusaam emakeelest tekitab segadusi soome-rootsi, eesti-soome jt segaperede ja ka muulaste perede puhul, kus lapsed tavaliselt ei õpi oma vanemate keelt, sest ühiskondlik kasvatus teeb neist soomlased. Inimese emakeeleks märgitakse keel, mida ta tegelikult ei oska, see aga takistab tööd leidmast, ülikooli astumast jne.

Kes on süüdi, et kõik nõnda on? Kahtlemata Soome ühiskondlik struktuur ja riik. Ometi on pidev riigi süüdistamine, nagu eestlastel kombeks, vähemalt labasevõitu. Soomlaste (nagu ka eestlaste) rahvusliku iseloomu passiivsed jooned aitavad kaasa just niisuguse riigi loomisele ja aitavad hiljem ka sellist riiki kui risti kanda. Eestlane on aastasadu harjunud süüdistama teisi, võõramaalasi, kes Eestit valitsesid. Lõpuks tuleb ikkagi süü enda peale võtta, oma rahva esindajaid süüdistada. See on iga vaba riigi normaalne olukord.

Keskmine soomlane (nagu ka keskmine eestlane) ei huvitu, kes ja kus riigiasjad käima paneb. Peab tunnistama, et Soome riigisüsteem – uskmatault kõikehõlmav ja bürokraat-

lik – on andekalt loodud. Tundub, et Soome on tahtmatult jäljendanud oma idanaabri kõiki põhilisi arenguetappe. Soomes peetakse loomulikuks, et paberite liikumisel on olemas ametlikud tähtjad. Ühest lauaoatsast teise liigub valmispaber **ametlikult** kolm nädalat, siis paber tembeldatakse ja saadetakse klientidele postiga koju. Soomlased ise kahtlustavad, et selle "ametliku tähtaja" taga võib olla mingi poolsalajane ametkond, kes andmeid kontrollib. See aga lõhnab stalinismi järele.

Kaitsepolitseis küsitletakse kõikide muulaste abikaasasid: mis oli nende abiellumise põhjus ja milliseid salakavatsusi võib muulaste seoses Soome tulekuga olla?

Tuletagem kas või meelde Soome reaktsiooni 19. augustil 1991. Sotsialismi jäljendades vaikivad Soome teabeallikad mõningaid asju täielikult maha. Sellist pidevat juttu raha vaesusest nagu meil ei saaks Soomes mingil juhul ette tulla. Ometi nägin just Soomes esimesi kerjuseid (Eestis polnud neid tollal veel näha), nägin koguni kakkusi prügikasti pärast. Soomlasele taotakse pähe, et Soomes on kõik kõige parem ja et kusagil mujal maailmas ei elata nii jõukalt nagu Soomes.

Me oleme oma "punastel aastatel" õppinud tugevad olema. Soomlased oma "õnneriigis" on kaotanud võime igapäevavaraskusi ületada. Soomlaste huvi Eestigi vastu olen kuulnud seletatavat sellega, et Eestis saavad soomlased üle elada midagi sellist, mida omal, "valmis" maal enam ei ole. Soome magab ja tema äratamiseks on vaja raskusi, võib-olla koguni ühiskondlikku kataklüsmi. Muidu võib juhtuda, et arvukusele vaatamata kantakse soomlased juba lähema sajandi jooksul soome-ugri rahvaste punasesse raamatusse.

Millised oleksid soomlased väljaspool oma maa magnetismi ja teistsuguses ühiskonnas? Seda oleks huvitav teada saada. Eestis elavate soomlaste puhul olen märganud üllatavalt kiiret sarnastumist eestlastega.

Meile, eestlastele, on suhteid soomlastega hädasti vaja olnud selleks et iseendani jõuda, et mõista, kes me oleme ja kelleks peaksime jääma.

HANNU OITTINEN Reisimärkmeid ja äärelugusid

Saiapudipõlvkond ja raha

Helsingin Sanomat'es oli lugu Tartus õppivate soomlastest: et elavad laialt, ei tunne oma eestlastest õpingukaaslasti ja käivad kohtamas kõrtsides, mis eestlaste jaoks liiga kallid.

Kõnelesime Markkuga lõunasöögil, et praeguse põlvkonna võsud on ilmselt harjunud kõike nii valmis kujul kätte saama, et ei võta vaevaks isegi seda välja selgitada, mis linnas nad õpivad. Markku rääkis, et üks abiturient oli väga imestunud, kui telefonis kuulis, et Tartu Ülikoolis peab eesti keelt oskama.

Soomlased võivad küll Eestis päris barbarid olla, kuid ega eestlastegagi alati rahul olla saa.

Tartu Ülikool koorib soomlastelt 1000 dollarit semestris, arstitudengitelt 1500 dollarit. Peale Tartusse eksinud soomlaste tekitab muret Tartu Ülikooli degenerereerunud poos, millega ta raha sisse kasseerib: "Ega me ei otsi endale välistudengeid raha pärast; oleme välja arvestanud, et semestrimaks katab just täpselt õppekulutused."

Õppeaastas on kaks semestrit ja suurel valemil lühikesed jalad. Ühe soomlase õppemaksuga kaetakse vähemalt kahe eestlase õppekulud. Soomlaste ja eestlaste võrdsuseni on veel tohtu pikk tee. Suures osas ka eestlaste eneste tõttu.

Kirjastaja on loll

Kirjastuselu tegelikkus: poole aruga vanamemm pistab pea Taifuuni ukse vahelt sisse ja pärib, kas me müüme pruune piparkooke. Ei, me ei müü, ehkki vahest tahakski, sest raamatutel ei ole minekut.

Soomes avaldatakse 8000-10 000 uut teosnimetust aastas, see on umbes viis korda rohkem kui Eestis. Seda on lihtsalt liiga palju.

Raamat ei ole Soomes enam pikka aega olnud raamat, vaid kirjastustood. Et müüdavus-eesmärk on kaugel ees kvaliteeditaotlustest, siis avaldatakse raamatuid, millel sisu, substants, puudub peaaegu täiesti. Vapustav

on lugeda, kui hea minek on Soomes sellisel teasel nagu "80 000 põhjust olla õnnelik" – või oli neid põhjusi ainult 50 000 –, aga Tammsaare "Tõde ja õigust" ei soovi keegi välja anda.

Esimest teost on trükitud arvatavasti mitmeid tuhandeid eksemplare, mida on Soomes nimetuste hulka arvestades küllalt palju. Viimast trükitaks parimal juhul paar tuhat eksemplari, tõenäoliselt veelgi vähem. Seegi on üksnes teooria, sest viieosalise raamatu tõlkimiseks ja trükkimiseks läheb igal juhul tarvis märkimisväärset toetust – läbimüük vaevalt neid kulusid kataks.

Piret kardab, et kui ta avaldab Apollinaire'i erootilise jutu, siis ta vallandatakse ja seotakse keset Raekojaplatsi häbiposti. Ütlesin talle, et vaevalt võiks kirjastajale suuremat menu osaks saada.

Tung parnassile

Juhan oli enne kongressi käinud ennast kirjaniike liidu liikmeks registreerimas. Vastuvõtja oli sattunud küsima, kas ta ka midagi kirjutanud on. Juhan teatas, et on viie aasta jooksul kirjutanud seitse raamatut, mis kõik on ka avaldatud. Märkisin, et oleks pidanud nimetama veel kolme tõlget soome keelde ja mainima läbiraakimisi taanikeelse tõlke tegemiseks. Leif teadis lisaks ka kahest ingliskeelsest tõlkest, millest mina ei olnud kuulnud.

Arutlesin, et küll ta liikmeksastumise avaldus lükatakse veel tagasi ja diagnoositakse tõsiselt ägenenud grafomaaniat (kui pada söimaks katelt?). Kinni annaks haarata sellestki, et tegemist ei ole kirjandusega, sest eestlaste ainuke kirjandusliik on autopsühholoogiline realism. Kriminaalromaan aga on puhas fiktsioon, ja et tema keskseks teemaks on veel ka kuritegu – mille ohvriks on pealegi välismaalane –, siis on selline raamat ühtlasi halb reklaam noorele Eesti Vabariigile, mille kohta tuleks avaldada ainult värvikaid ja elujaatavaid pühendusteoseid. Põnevusjutud tekitavad stressi ja *science fiction* viib mõttet nukralt sealpoolsusse. Erootiline teos on pornograafiline või moraalitu – kui keeles on ühe asja tähistamiseks ainult üks sõna, nagu

eskimotel punase kohta. Nii võib Dantetki täiesti pornograafiliseks lugeda.

Juhan muigas niisamagi.

Uus maailmameister

Tiina, Veikko, Päivi ja Jukka tulid mulle järele esmaspäeval kella üheteistkümneme paiku. Saime laevapiletid ja reisibüroost autokoha. Minu ettepanekul sõitsime Tallinna Viljandi kaudu.

Veikko on Tampere Pispala Saunaühingu esimees. Ta rääkis, et nende juures Pispalas oli külas käinud Helsingi Harjutori sauna püsiseltskond. Oli tulnud bussiga, milles oli saun. Pispalasse jõutud, saunatati mitu tundi. Tagasiteel bussiga saunatati jälle. Helsingis oli tagatipuks käidud veel oma Harjutori saunas, et reis asjakohaselt lõpetada. Kõik olid tulemustega rahul, olid need siis millised tahes.

Viljandis oli tuul ja sadas vihma, ja antikvariaadid olid kinni.

Käisime lossivaremeid vaatamas ja sõitsime edasi Türi ja Rapla poole. Lugesime reisisühist, et Nõmme kõrts pärast Raplat on hea söögikoht ja käisimegi seal söömas. Veikko ostis Sakust kolm korvi õlut.

Laevale minnes seisin viisteist minutit järjekorras, Helsingist tulles läks sama kaua. 1985.aastal Poolas kestis samasugune ootamine neli tundi. Niisiis märgatav paranemine. Ma ei saa siiski aru, miks tänapäeva laevakompaniid lubavad ennast võrrelda Poolaga.

Päivi rääkis Georg Otsa baaris, et tekil oli lauldud rootslastelt varastatud erootilist võiduhümni *Det glider in* – poolteist nädalat pärast soomlaste võitu jäähoki maailmameistrivõistlustel. Ütlesin, et kui olin tulnud Apolloga järgmisel päeval pärast võitu, oli laeva tagaosas asuvas baaris huilatud püsti seistes Soome hümn. Kohe pärast matši oli üks minu lähedal elav sõber näinud viit alasti meest ümber mitmekorruselise maja jooksmas, Soome lipud käes. Meeskond saabus koju *Finnair*'i erilennukiga, mida Soome piirist alates saatis Satakunta *Draken*-hävituselennukite eskadrill. Pühapäeva ja esmaspäeva ning esmaspäeva ja teisipäeva vahelise öö veetsid lugematud pealinna ja

selle ümbruse elanikud Helsingi Esplanaadil ja Kauppatoril ning kõrtsides. Järgmistel päevadel korraldati rahvapidustused ka Turus ja Tamperes. Helsingi kesklinnas oli esmaspäeva õhtul vähemalt sama palju rahvast kui Tartus elanikke, igatahes üle saja tuhande, tõenäoliselt rohkem kui Helsingi keskuses kunagi varem on olnud. Isegi saajandialguse meelevaldused ei toonud kokku nii palju osavõtjaid kui Soome jäähokikoondise võidukas tagasitulek.

Lühinägelik televisioonipoliitika

Eesti Televisioon põhjustas palju meeleshärmi, kui ta mõned aastad tagasi sõlmis saatelepingu Helsingi PTV-ga.

Head oli Eesti Televisioonil sellest niipalju, et lepinguga sai raha. Paar aastat tagasi oli seda raha ilmselt kellelegi väga vaja. Aga on raske taibata, miks see leping ikka veel jõus on.

Eesti TV-d oli Lõuna-Soomes vabalt näha juba vähemalt 1970. aastatel. Paljud soomlased puutusidki eesti keelega esmakordselt kokku just televisiooni kaudu. Tallinna-turism puhkes õitsele alles hiljem.

Enam ei ole näha. PTV nõuab oma vaatajailt mitme oma teenuse, muu hulgas nimelt Eesti televisiooni vaatamise eest erilist lisatasu. Need, kes ei maksa, ei vaata ka, sest PTV segab nende kanalit: tasuliste kanalite vaatamiseks on vaja erilist lisaseadet.

Võib ainult mõistatada, kui võrd soositud oleks Soomes Eesti televisiooni vaatamine, kui see endiselt vaba oleks – soomlaste Eesti-buumile ei paista küll lõppu tulevat, ja televisioon võiks sellele väga hästi toeks olla. Pealegi võiks ju arvata, et Eesti televisiooni nähtavus välismaal tähendab natsionalismi kuulutavale Eesti valitsusele midagi hoopis enam kui vaid algelise äri objekti. Parimal juhul võiks Eesti televisioon olla koguni vastukaaluks supranatsionaalsele, nivelleerivalt ilmetule lääne meelelahutusele.

Kahjuks paistab sedamoodi, et eestlased ei hooli seesugusest omailmelisusest, vaid liiguvad taltsalt lääne oheliku otsas nagu tapale viidav kari. Nad teevad seda täitsa ise.

Komi–inglise–soome

Jack kinkis mulle komi-inglise-soome sõnaraamatu esimese osa.

Jaska on ameeriklane. Vabandust, parem on öelda, et ta esindab x rahvust. Paljudel kuulajatel kaob nimelt igasugune mõistmisvõime, kui keegi öeldakse olevat ameeriklane. Selles suhtes Soome ja Eesti teineteisest kuigi palju ei erine.

Ühendriikides oli 1980. aastal 226 miljonit elanikku. Nende seas peab kindlasti olema kümneid miljoneid inimesi, kes ei ole kunagi käinud New Yorgis. Vähemalt Soome rahvaarvu jagu peab olema selliseidki, kes ei ole eales näinud näiteks Tartu-suurusest väikelinnast suuremat paika.

Iga kolmas ameeriklane ei ole sugugi homo, ega iga teine ameeriklane sure AIDS-i, vaid sureb mõnel muul loomulikul põhjusel. Kümned miljonid jänkud oskavad peale inglise keele teisigi keeli. Maailma vahest kõige tuntum fennougrist oli ameeriklane, ta oskas tõenäoliselt vähemalt kümnet soome-ugri keelt.

Jaska oskab igatahes soome, eesti, põhja-saami, ungari, mordva ja komi keelt. Võibolla on ameeriklaste jõud uudishimus ja selles, et nad ei mõtle meist nii stereotüüpselt kui meie neist.

Või oli seegi stereotüüpne väide?

*Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
Katrin Raid*

VIGADE PARANDUS

Vikerkaare eelmises numbris (1995/5-6) on Inta Soms'i artiklis "Jacques Derrida Moskvas (t ära süüa-sinna)" lk 121 vasaku veeru viimases lõigus sündinud suuremat sorti kahetsusväärne segadus. Õigel kujul peaks kõnealune tekstikoht välja nägema niimoodi:

"Nimelt on too Derrida Moskva-reisist ajendatud tekst "BACK FROM MOSCOW, IN THE USSR" "tekst" väga spetsiifilises mõttes. Derrida enese sõnade järgi tiitellehel kujutab see endast "esialgset töökavandit", mis mõeldud "Kriitilise teooria" nime kandva töögrupi seminariks California ülikoolis 2. mail 1990 ning mille kirjastamise au Moskva-võõrustajatele tänutäheks langes."

Vikerkaar

Toimetus:

Märt Väljataga 60 13 18.

Marika Mikli 60 12 86,

Kajar Pruul 60 12 86 (Tartus teisip reedeni k 14-16
tel 431 373).

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress: Pikk 2, EE0001, Tallinn;
toimetuse asukoht: Voorimehe 9. Fax 442-484.
Väljaandja kirjastus "Perioodika", Pärnu mnt 8,
EE0001, Tallinn. Trükkida antud: 11.07.95. Of-
settrükk. Arvestuspoognaid 9,65. "Printall". Pär-
nu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 7. Hind 8 krooni.

Vikerkaar

created and produced by
Ene-Liis Semper

